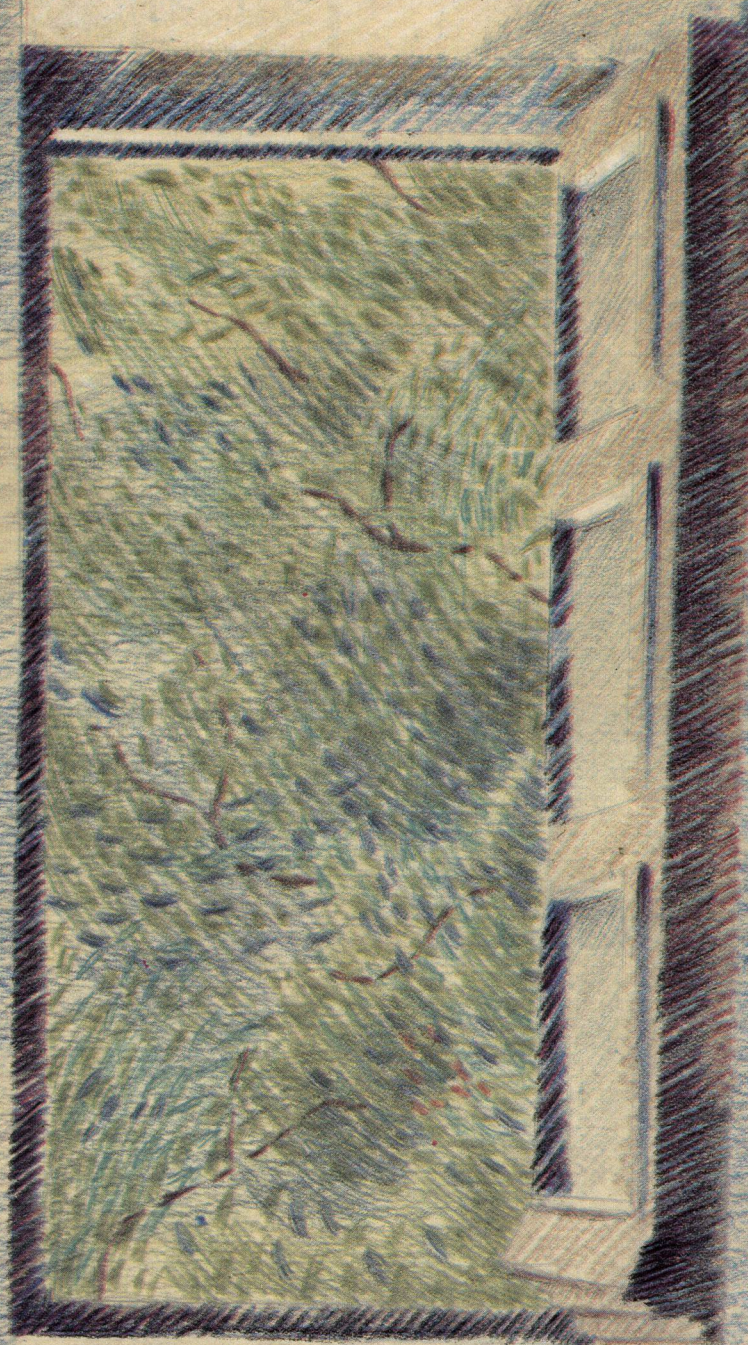

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • τεύχος 108 • Οκτώβριος 1990 • 400 δραχ.

*Τό φθινόπωρο τών άπεργιών, ό χειμώνας μιās άλλης σταθεροποίησης,
ή άδιαφορία τών δημοτικών εκλογών: καί ενώ τό ΠΑΣΟΚ είναι έδώ, οί
Γερμανίες ένοποιούνται καί τό ισλάμ εξισλαμίζεται*

X. Poulakos 90

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Παρασκευή 12 'Οκτωβρίου
τεύχος 108
Κέκροπος 2, 105 58 'Αθήνα
Τιμή τεύχους 400 δρχ.

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Παύλος Κρέμος, Βάσω Κιντή, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λειβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, 'Αριστέλης Μπαλτάς, 'Ανδρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσηνόμεμα.

'Εκδότης, 'Αγγελος 'Ελεφάντης, Κέκροπος 2, 'Αθήνα 105 58, τηλ. 3228 791, 3239 645. Διαχείριση Σπύρος Δελέγκας. 'Εκτύπωση, Θαν. Γκόνης, Χαριλάου Τρικούπη 18, τηλ. 3620 383.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ
όλα τὰ τεύχη
του ΠΟΛΙΤΗ
ἀπό τό 1 έως τό 102
(1976 - 1989)
καί του
Δεκαπενθήμερου
ΠΟΛΙΤΗ
μόνο με
10.000 δρχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τά διλήμματα δέν είναι μοίρα	5
Γιώργου Μαργαρίτη, «Κολλέγια» καί κολλεγιές	6
'Αγγελου 'Ελεφάντη, Οί ρόζ σελίδες καί οί κίτρινες ιδέες	6
Παντελή Μπουκάλα, 'Η σφουγγαρίστρα καί ή ποδάγρα	8
'Αγγελου 'Ελεφάντη, Μεθεόρτια θλιβερότερα τών προεορτίων	8
«Στής Πλάκας τίς ἀνηφοριές»	9
Χαράλαμπου Γολέμη, Τό φθινόπωρο τών ἀπεργιών καί ο χειμώνας ἄλλης μιᾶς ἀνάπτυξης	10
Δαμιανού Παπαδημητρώπουλου, 'Εκτός ἀπό τή ΔΕΗ ἀπεργεῖ καί ο λόγος	14
ΤΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ	18
'Αγγελου 'Ελεφάντη, Τό ΠΑΣΟΚ εἶναι ἐδῶ: ἴδιο, ἀπαράλλαχτο	20
'Ανδρέα Πανταζόπουλου, Πράγματι, τό ΠΑΣΟΚ εἶναι ἴδιο κι ἀπαράλλαχτο	23
Μιχάλης Μοδινός, Τά διλήμματα δέν εἶναι μοιραῖα (συνέντευξη)	25
'Αλέξη Παπαλιᾶ, Γερμανική ἐνοποίηση	29
'Ανδρέα Πανταζόπουλου, 'Ο ἐξισλαμισμός τῆς πολιτικῆς	30
Βασίλη Ζουναλή, 'Ο παναραβισμός ἀπειλεῖται	32
Λεωνίδα Λουλούδη, Καταστροφή καί προστασία τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος στήν 'Ελλάδα	35
Βούλας Τσηνόμεμα, Γιά τόν περιβόητο «οἰκονομισμός» τοῦ Μάρξ	43
Εὐαγγελῆς Α. Ντάτση, 'Ο «λαός» τῆς Λαογραφίας	50
'Ο Κυριάκος Κατζουράκης σχολιάζει	58
'Αρη Μπερλή, Νίκος Καρούζος 1926-1990	59
Νίκου Πολίτη, 'Ελληνικός Κινηματογράφος	62
Φώτου Λαμπρινού, Σηνηγορία γιά τόν ἑλληνικό κινηματογράφο	63
'Αγγελου 'Ελεφάντη, Κι δμως ὑπάρχει ἀφασία	65

'Η μακέτα τοῦ ἐξωφύλλου εἶναι τῆς Χρύσας Βουδούρογλου

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: 'Ετήσια (12 τεύχη) 2.000 δρχ., ἐξάμηνη
(6 τεύχη) 1.000 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπη ἐτήσια 2.500.
'Άλλες χώρες: ἐτήσια 2.800, ἐξάμηνη 1.400

'Ιδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε. 'Εκδότης 'Αγγελος 'Ελεφάντης,
Κέκροπος 2, 105 58 'Αθήνα τηλ. 32.28.791. 'Εκτύπωση «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣ-
ΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16, Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550

Τά διλήμματα δέν εἶναι μοίρα

Οταν οἱ ἀναγνώστες τοῦ «Πολίτη» θά ἔχουν στά χέρια τους τό παρόν τεῦχος θά ἔχει ἤδη τελειώσει ὁ πρῶτος γύρος τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν. Ὅλοι τότε θά ξέρουμε ποιές εἶναι οἱ τάσεις τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος. Θά διακινδυνεύαμε ὅμως μιά πρόβλεψη ἀπό τώρα, παρόλο πού τά πράγματα εἶναι πολύ συγκεχυμένα. Ἡ Ἀθήνα θά δείξει ὅτι τά διλήμματα δέν εἶναι μοιραῖα. Στήν Ἀθήνα ὅπου συναγωνίζονται δύο πρῶην ὑπουργοί τοῦ ΠΑΣΟΚ, δύο πολιτικοί πού ἄφησαν τήν πόλη χειρότερη ἀπό ὅ,τι ἦταν ὅταν τήν παρέλαβαν, ὑπάρχει κόσμος πού δέν θεωρεῖ ὑποχρέωσή του νά διαλέξει μιά ἀπό τίς δύο ἐκδοχές τῆς δημαγωγίας ἐν ὀνόματι τῆς δῆθεν ἐνότητας τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων. Αὐτές οἱ λίγες χιλιάδες ψῆφοι στό ψηφοδέλτιο τοῦ Μιχάλη Μοδινοῦ, μαζί κι ἐκεῖνες πού κατέληξαν στό λευκό ἐκφράζουν τό πνεῦμα τῆς ἀπειθείας ἀπέναντι σέ μιά ἀλλοτριωτική λογική πού πρυτανεύει στήν Κουμουνδούρου καί στόν Περισσό... Εἶναι πολύτιμη παρακαταθήκη αὐτοί οἱ ψῆφοι.

Ο Συνασπισμός — αὐτό τό τεράστιο ΣΥΝ τῶν ἀφισῶν πού στή συνείδηση τῶν ἀνθρώπων γίνεται ἕνα καθημερινό πλήν — δέν κατάλαβε τίποτε ἀπ' ὅσα ἔγιναν τά τελευταῖα χρόνια. Κι ἀκούραστα σχεδιάζει στόν ἀέρα τούς δρόμους τῆς σύγκλισης τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων, ἀνέμελα συσσωρεύει ἀντιφάσεις πού συντρίβουν τό σῶμα τῆς Ἀριστερᾶς προσφέροντάς τό δεκανίκι, πέρυσι στή Ν.Δ., φέτος στό ΠΑΣΟΚ. Ἀλλά ἂν ἡ πειθαρχία στίς κομματικές σκοπιμότητες ὑπαγορεύει ἀκόμη στούς πολλούς τίς πολιτικές τους συμπεριφορές, δέν εἶναι πιά λίγοι ἐκεῖνοι πού ἔχουν ἀπαυδέσει ἀπ' αὐτό τό παιχνίδι.

Τό ψηφοδέλτιο τῆς «Κίνησης γιά τήν Οἰκολογία καί τήν Κοινωνική Ἀλληλεγγύη» στήν Ἀθήνα — δυστυχῶς ἐλάχιστα παραδείγματα τῆς ἴδιας φύσης στούς ὑπόλοιπους Δήμους τῆς χώρας — δέν εἶναι ἕνας νέος δρόμος γιά τήν Ἀριστερά. Κι ἐδῶ ἄπειρες οἱ ἀσάφειες, οἱ ἀντιφάσεις, τά ἰδεολογήματα πού δέν πᾶνε πουθενά. Εἶναι ὅμως μιά στάση. Μιά στάση ἀμφισβήτησης καί ἀντίστασης στόν γενικό ἐκπαισμό, ἕνας ὑπαινιγμός ὅτι τά πράγματα θά μπορούσαν νά εἶναι κι ἄλλιῶς. Αὐτή τή στοιχειώδη ἀξιοπρέπεια τήν ἔχουμε ὅλοι ἀνάγκη στό βαρῦ χειμῶνα πού ἔρχεται.

Δια γυμνού σφθαλμού

«Κολλέγια» και κολλεγιές

Είναι τουλάχιστον παράξενος ο τρόπος με τον οποίο το Υπουργείο Παιδείας διερευνά τη νομιμότητα ή μη του αυτο-προβιβασμού των ποικιλώνυμων «Κέντρων Έλευθέρων Σπουδών» σε «Πανεπιστήμια» ανοικτά σε κάθε τμήμα του επιστητού. Οι επιτροπές που παράττει απέναντι στο πρόβλημα δεν φαίνεται να έχουν στόχο την αναζήτηση τρόπων περιορισμού ή καταστολής της προφανούς απάτης αλλά αντίθετα απεγνωσμένα προσπαθούν να βρουν ήμινόμιμα «παράθυρα» στο Σύνταγμα και στους ισχύοντες νόμους ώστε να «νομιμοποιήσουν» τα «Κολλέγια». Οι σημαιοφόροι της αναζήτησης, ο κ. Ταλιαδούρος για παράδειγμα, δεν κουράζονται να προτείνουν τρόπους παράκαμψης της ισχύουσας νομοθεσίας. Και φαίνεται ότι η γνώμη τους θεωρείται — από τους κυβερνητικούς παράγοντες — πιο έγκυρη από τους νόμους του κράτους, γιατί δεν εξηγείται αλλιώς η προκλητική διαφήμιση των απόψεών τους από επίσημους ή κομματικούς φορείς.

Φυσικά, μετά το πρώτο εξάμηνο της νεοδημοκρατικής κυριαρχίας έχει τη δική του ιδιότυπη άποψη πάνω στην έννοια της νομιμότητας και ότι, προκειμένου να εξυπηρετήσει ημέτερους άετονόχηδες κεφαλαίουχους, ξενόγλωσσες απάτες και ιδιωτικές κομπίνες, είναι έτοιμο να προβεί σε οποιαδήποτε θυσία, παραγνωρίζοντας, κατά την προσφιλή του τακτική, και το «πολιτικό κόστος». Με άλλα λόγια αγνοώντας προκλητικά τη λογική και τις αντιδράσεις.

Οι τελευταίες θα περίμενε κανείς να προέλθουν κυρίως από το χώρο των Άνώτατων Εκπαιδευτικών Ίδρυμάτων της χώρας, καθώς αυτή η διακομώδηση της ανώτατης παιδείας που επιχειρείται στο βωμό των ιδιωτικών συμφερόντων τά θίγει άμεσα. Ίδιαίτερα όταν κυβερνητικοί και παρακυβερνητικοί κύκλοι συνοδεύουν τις φιλο-ιδιωτικές τους κινήσεις με μία δυσφημιστική εκστρατεία εναντίον των Α.Ε.Ι. — ακόμα και των πιο λειτουργικών και αξιόλογων από αυτά. Συκοφαντική εκστρατεία που συνοδεύει την πολιτική εξαθλίωσης των Α.Ε.Ι. αυτών με την όλοένα και μεγαλύτερη συρρίκνωση των κονδυλίων προς αυτά, συρρίκνωση που σε μερικές περιπτώσεις (Α.Σ.Κ.Τ., Δημοκρίτειο κ.λπ.) φθάνει στα όρια της ασφυξίας.

Και όμως, τα Πανεπιστήμια, εκτός από λίγες ύποτονικές εξαιρέσεις, αδρανούν και παρακολουθούν άμηχανα τα συμβαίνοντα. Ακόμα χειρότερα, μερικοί πανεπιστημιακοί, ελάχιστοι ευτυχώς για την ώρα, δανείζουν πρόθυμα τα όνόματά και τους τίτλους τους στις ιδιωτικές διαφημίσεις που σοβαροφανώς υποστηρίζουν ότι με πέντε αΐθουσες (κλιματιζόμενες έστω), δέκα διδακτορικούς (γενικά), βιβλιοθήκη δύο εγκυκλοπαιδειών και 60 βιβλίων και δίδακτρα αξιόλογα, στήνεται «αξιόπιστο πανεπιστήμιο» που η υπόλοιπη κοινωνία οφείλει να αναγνωρίσει και να υποστεί. Αφέλεια, συναλλαγή (μπίζνες κοινώς) ή άνησυχητικά άμβλυμένη συνείδηση; Ό,τι και να 'ναι, είναι όπωσδήποτε άνησυχητικά... επικίνδυνο...

Γιώργος Μαργαρίτης

Οι ρόζ σελίδες και κίτρινες ιδέες

Οι ρόζ σελίδες των εφημερίδων είναι οι σκληρές, οι πραγματιστικές· εκεί γίνεται λόγος για δάνεια, επενδύσεις, στατιστικές, μάρκα, δολάρια, χρέη και κέρδη. Δεν υπάρχει χώρος για μελοδραματισμούς, για απόψεις, για θεωρίες. Εκεί βασιλεύει η σκληρή γλώσσα των αριθμών, δεν προσκαλούνται στις ρόζ σελίδες οι καλλιτέχνες, οι συγγραφείς, οι ποιητές να εκθέσουν τις γνώμες τους για τον άνθρωπο, την τέχνη, το πεπρωμένο, την εκπτώση του νοήματος, κανείς δεν μιλά εκεί σημειολογικά, οι αρχισυντάκτες των ρόζ σελίδων απέχθονται τις ιδεολογίες, τα ιδεολογήματα, τους ιδεολόγους.

Οι αρχισυντάκτες όμως των ρόζ σελίδων ξέρουν καλύτερα απ' τον καθένα ότι τα οικονομικά «δεδομένα» γίνονται δεδομένα μόνο αν τα δει κανείς μέσα απ' τους φακούς μιας ορισμένης ιδεολογίας. Αν γράφεται ότι δεν υπάρχουν λεφτά για επενδύσεις ή ότι πέφτει η παραγωγικότητα της εργασίας δεν έχει καμιά σημασία στο βαθμό που δεν γράφεται ταυτόχρονα π.χ. ποιός φταίει για την πτώση της παραγωγικότητας και για την έλλειψη επενδύσεων. Βέβαια αυτά λέγονται στις άσπρες σελίδες ή μάλλον στις κίτρινες. Όταν όμως ή χρεία είναι μεγάλη τότε οι ρόζ σελίδες γίνονται έπικολυρικές, οδύρονται για την εκπτώση των ανθρώπινων, ξεπερνούν μάλιστα τις άλλες σε λογοτεχνικότητα καθώς πασχίζουν να δώσουν στα πράγματα και τους αριθμούς μία ύ-

Δια γυμνού σφάλλμας

παρξιακή διάσταση. Ξαφνικά εκεί που βασιλεύαν οι εισαγωγείς, οι εξαγωγείς, οι επενδυτές, οι ασφαλιστές, οι κατασκευαστές, οι μανάτζερ, οι τεχνοδομές, εκεί που μόνο τά χρηματιστήρια του Τόκιο, της Γουάλ Στρήτ, άντε και της Σοφοκλέους έχουν τόν λόγο βγαίνουν κάτι διατριβές για τήν ανθρώπινη άλλοτριώση που θά τις ζήλευαν ακόμη και οι οπαδοί της Σχολής της Φραγκφούρτης, κάτι κορώνες που θά τις ήθελαν δικές τους ακόμη και έξ αμβωνος Ιεροκήρυκες.

Όποιος διαβάσει τά παραπάνω θά μπορούσε νά βγάλει δικαίως τό συμπέρασμα δι εδω γίνεται κατήχηση και χονδροειδές μάθημα περί μπουρζουαζίας που κοροϊδεύει τόν κόσμο, περί πληρωμένων κονδυλοφόρων που αποπροσανατολίζουν τό λαό κ.λπ., έτσι όπως δίδασκαν τά χρωκοπημενα έγχειρίδια μαρξισμού - λενινισμού και οι ινστρουχτορες του κόμματος. "Ας μύ βιαστεί όμως. "Ας προσπαθήσει νά διαβάσει τίς ρός σελίδες διχι σάν εκθεση οικονομικών δεδομένων αλλά ως διάδοση μιās ορισμένης ιδεολογίας, ως μάχιμες σελίδες στην ύπηρεσία μιās ορισμένης ιδεολογίας και εξουσίας. Μάλιστα ή δουλειά αυτή γίνεται μέ πολύ γκροτέσκο τρόπο. Αιτή ή δουλειά είναι που έχει σημασία, διχι τό παράδειγμα που θά φέρω παρακάτω.

Η Καθημερινή, λοιπόν, έχει κι αυτή τίς ρός σελίδες της. Τό τί έχει γραφτεί σ' αυτές για τούς Όλυμπιακούς Άγώνες, όπως και σέ δλη τήν εφημερίδα, δέν λέγεται. Μέχρι και ανώτεροι υπάλληλοι του χρηματιστηρίου επιστρατεύτηκαν για νά εξηγήσουν δι οι μετοχές των σχετικών μέ τά έργα των Όλυμπιακών Άγώνων εταιρείες θά ανέβαιναν στά ύψη, πράγμα που μεταφράστηκε παρευθός στη Σοφοκλέους μέ κάτι 8% άνοδο μέσα σέ μιá μέρα, μέ αποτέλεσμα, κοντά σ' άλλα, τό χρέμα της αγοράς νά συρρεύσει εκεί και οι τοκογλύφοι νά μίν ικανοποιούνται ούτε μέ 6% τό μήνα. Ήρθε όμως ή απόφαση του Τόκιο, έπεσαν οι μετοχές, έχασαν όσοι έχασαν, κέρδισαν όσοι κέρδισαν από τόν τζόγο αυτού του Ιεροϋ Ιδεώδους. Ήπιλέον, ή οικονομική πολιτική της κυβέρνησης βουλιάζει, άπεργίες, φασαρίες, κοινωνική άναταραχή, κακό μεγάλο, οκαθένας τό χαβά του, γενική χρωκοπία.

Άνάμεσα, λοιπόν, στις στατιστικές, τά γιέν και τά μάρκα, ή **Καθημερινή**, θυμήθηκε τούς **Μοιραίους** του Βάρναλη για νά περιγράψει τά δεινά, νά τά «εξηγήσει»:

«Δειλοί, μοιραίοι κι άβουλοι άντάμα
προσμένουμε Ισως κάποιο θάμα».

Δέ λέω: δλοι έχουμε εγκύκλια μόρφωση, γνωρίζουμε κάποια ποιήματα, άλλωστε τούς **Μοιραίους** τούς μελοποίησε ο Θεοδωράκης, οι όννεδίτες μπορούν νά τόν χρησιμοποιούν άνετα μιá και είναι βουλευτής της Ν.Δ. Άλλά ποιό είναι αυτοί οι δειλοί, μοιραίοι κι άβουλοι; **Όλοι μας**, είναι ή απάντηση. Όλοι οι Έλληνες άδιακρίτως είμαστε μέσα στην παρακμή, «άνθρωπάκια» είμαστε. Τό σχετικό δημοσίευμα έχει τίτλο «Παρακμή» και «άνθρωπάκια», μόνιμη στήλη «Ήπιστημάνσεις», και ύπογραφή «Παρατηρητής». Είναι δηλαδή της ίδιας της εφημερίδας και ο καθένας μπορεί νά ύποθέσει δι τό έγραψε ο ίδιος ο Άλαφούζος, γνωστός και ως συνιδιοκτήτης του **Mega Channel** και μεγαλοεπιχειρηματίας. Όλοι λοιπόν οι Έλληνες, οδύρεται ο «Παρατηρητής», είμαστε «σαράφηδες, ψιλικατζήδες, αρλεκίνοι, παλιάτσοι, θεατρίνοι, κοιτάμε μόνο τόν έαυτούλη μας», δλοι μας «είμαστε ξεφτυλισμένα άνθρωπάκια». **Κυβέρνηση και αντιπολίτευση. Κόμματα και άποκόμματα. Συνδικάτα και παραγωγοί. Έπώνυμοι και άώνυμοι**. Είναι τόσο ξεφτύλας, παρατηρεί ο παρατηρητής, αυτός ο λαός που «έφτασε στό έσχατο κατάντημα παρακμής ώστε νά έχει ως "Ιδεώδες" τή Χρυσή Όλυμπιάδα του 1996. Κι εδω ακριβώς είναι τό κατάντημα μας. Είναι ο έθνικός "έξευτελισμός"».

Ο στόχος σαφής: ύπάρχει κατάντημα, δπερ παθομολογούμενο. Ποιός φταίει; **Όλοι μας**. Κι εγώ κι ο Άλαφούζος τό ίδιο. Και ή περιπερού της γειτονιάς. Και οι άπεργοί και ο άπεργός επενδύσεων και ή Μπόινγκ Σέρβις Ίντερνάσιοναλ που χρωστά 235 εκ. δρχ. στό ΙΚΑ, και οι Ά/φοί Καρέλια που χρωστούν στό ΙΚΑ 353 εκ. δρχ. και τό Δημόσιο που ύπό τήν καθοδήγηση του κ. Σουφλιά και των πασοκικών προκατόχων του χρωστά 7,6 δισεκατομμύρια πάλι στο ΙΚΑ, και ο κ. Άλαφούζος μέ δλους τούς επιστρατευμένους ιδεολόγους του που έβγαλαν τή φάουσα για νά πείσουν τόν ελληνικό λαό για τό ιδεώδες της Χρυσής Όλυμπιάδας.

Έγώ δέν ισχυρίζομαι δι οι άνθρωποι της **Καθημερινής** είναι άνθρωπάκια, ξεφτύλες, σαλιμπάγκοι, παλιάτσοι και θεατρίνοι. Τή δουλειά τους κάνουν που ένιοτε τούς ύποχρεώνει σέ ξεφτύλες, σαλιμπαγκισμούς, θεατριτισμούς. Λέω απλώς δι δέν είμαστε δλοι σαλιμπάγκοι και άνθρωπάκια.

Άγγελος Έλεφάντης

Υ.Γ. Είναι φυσικό δι δέν περιμένω απάντηση. Άν θέλει ή **Καθημερινή**, άς βάλει κάποιον νά τά πει στό **Mega Channel** όπου έχουν λέγειν.

Δια γυμνού σφάλλμας

Ἡ σφουγγαρίστρα καὶ ἡ ποδάγρα

«Τί κάνεις τὴ σφουγγαρίστρα σου δταν τελειώσεις; — Πῶς ἀλλιῶς λέγεται ἡ ποδάγρα; — Ποιό εἶναι τὸ καλύτερο γαριδάδικο στὴ Χαραυγή; — Ποῦ βρίσκονται οἱ τουαλέτες στὸν ἀρχαιολογικό χώρο τῆς Ὀλυμπίας; — Ἐνα ἠλεκτρικό τρένο τρέχει πρὸς τὰ ἔμπρῳς· ὁ καπνός του ποῦ πηγαίνει; — Βρίζετε στὸ τηλέφωνο;»

Οἱ ἀνωτέρω ἐρωτήσεις, καθὼς καὶ ἄλλες συναφοῦς ἐκσυγχρονιστικοῦ μεγαλείου, ὑπεβλήθησαν προφορικῶς στοὺς χιλιάδες ἀνεργόπληκτους ποῦ συνέρρευσαν πρὸ μηνός γιὰ νὰ ἐξεταστοῦν «ἀδιαβλήτως, ἀξιοκρατικῶς καὶ δι' ἀντικειμενικῶν - ἐπιστημονικῶν κριτηρίων». Τὸ δέλεαρ, αὐτὸ τὸ πανίσχυρο ποῦ κίνησε καὶ κινεῖ τοὺς πόθους δεκαετιῶν: μιά θεσοῦλα στὸ Δημόσιο. Νὰ πιαστεῖς ἀπὸ ταμεῖο βρ' ἀδερφέ, βρέξει - χιονίσει νὰ τρέχει ὁ μισθουλάκος.

Δέν λέω· ἐγκυκλοπαιδικός λαός εἴμαστε, τσιμπολογᾶμε δεξιά κι ἀριστερά πληροφορίες καὶ ὑλικό (καὶ ἐνίοτε «ἰδεολογία»)· τὸ δείχνουν ἄλλωστε καὶ οἱ βιβλιοθηκές μας μέ τίς πεντάτομες ἱλουστρασιόν κενότητες. Δέν λέω· μετὰ μανίας λύνουμε σταυρόλεξα, μήπως καὶ μπουκώσουμε τὰ κενὰ τῆς παιδείας μας: «βυζαντινός ναύαρχος· ὁ ἐφευρέτης τοῦ τηλεφώνου· ποταμός τῆς Αἰθιοπίας» κ.λπ. Δέν λέω· ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν οἱ γκαλοπιτζήδες ἐπιβεβαιώνουν ὀδυρόμενοι τὴ «νεοελληνικὴ ἀφασία» καὶ τὸ «ποῦ πᾶνε τὰ παιδιά μας» μέ κάτι δημοσκοπησοῦλες σκαρωμένες εἴτε ἐντὸς γραφείου εἴτε σέ προκατασκευασμένους ἀνθρώπινους χώρους, ἔτσι, γιὰ νὰ συντριβοῦμε βλέποντας τὰ μαθητοῦδια νὰ μὴν ξέρονν ποιά στά κομμάτια εἶναι ἡ πρωτεύουσα τῆς Μοζαμβίκης, τίς ὁ πατήρ τῶν λαμπρῶν ἐκείνων υἱῶν τοῦ Ζεβεδαίου, ποῖο χρῶμα εἶχε τ' ἄσπρο ἄλογο τοῦ Κολοκοτρώνη, κ.λπ. Ἄβαρεῖς καθὼς εἴμαστε ὡς δῆμος, ἀβαρεῖς θά εἶναι καὶ οἱ δημοσκοπήσεις ποῦ κατασκευάζουν τὴν κοινὴ μας γνώμη.

Ἄλλ' ὡς ἐκεῖ καὶ μὴ παρέκει. Νὰ ἀναγκάζεις κοτζάμ ἀνθρώπους, μέ ἑκατοντάδες ἐργατοῦρες νὰ βαραίνουν τὴν ψυχούλα τους, νὰ στίβουν ὄσο μυαλό τοὺς ἀφήνει ἀλώβητο ἡ ἀγωνία γιὰ νὰ ἀπαντήσουν στὸ τίποτε, στὸ μηδέν, στὸ χυδαῖο καὶ στὸ γελοῖο, εἶναι σχεδόν φασισμός. Ὁ φασισμός τῆς βλακειάς. Ὁ φασισμός τοῦ ἐμπαιγμοῦ. Τῆς πιὸ προσβλητικῆς κοροϊδίας. Ἐκτός πιά καὶ οἱ ἐμπνευστές τῶν ἐρωτήσεων ἰσχυριστοῦν διὰ τὰ πονήματά τους ὑπῆρξαν ἀπόρροια ἐνδελεχῶν μελετῶν τῶν πορισμάτων τῆς μεταμοντέρνας κοινωνικῆς ψυχολογίας. Ὅτι μέ τὸ περί γαριδάδικου ἐρώτημα ὁ ἱεροεξεταστής ἤθελε νὰ μάθει πόσο καλά γνωρίζει τὴν ἀγορά καὶ τοὺς νόμους τῆς ὀ υποψήφιος. Ὅτι τὸ περί τουαλετῶν τῆς Ὀλυμπίας στόχο εἶχε τὴν ἀποκάλυψη τῆς συνέχειας τῆς φυλῆς. Κι ὅτι, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ περί πατσαβούρας ἐρώτηση ἐπεδίωκε νὰ θέσει τὸν ἐξεταζόμενο ἐνώπιον τῶν οἰκολογικῶν - ἀνακυκλωτικῶν εὐθυνῶν του.

Μά δέν ἦταν τῆς πλάκας ἡ ἱστορία. Δέν ἦταν ἀπλῶς γιὰ νὰ νομιμοποιηθοῦν μέ εὐτελισμένες καὶ εὐτελιστικῆς διαδικασίας οἱ ἤδη λαθραίως εἰσβαλόντες στά ἐπίζηλα γραφεῖα — τὸ διαβατήριο τοῦ κόμματος νὰ 'ναι καλά. Ὅχι. Ἡ δουλειὰ ἦταν πιὸ σοβαρὴ, ὅπως κάθε δουλειὰ τῆς κάθε ἐξουσίας. Νὰ φανεῖ δηλαδὴ μέ τὸν γελοϊότερο καὶ τὸν δραματικότερο τῶν τρόπων διὰ τὸ ὑποψήφιος εἶναι τόσο ἀθυρμα τῶν κατεχόντων (τὴ γνώση καὶ τὴ δύναμη) ἐξεταστῶν, ὥστε νὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τοὺς ἐκχωρήσει ὄχι μόνον τὴν ἐργατικὴ του δύναμη ἀλλὰ τὴν ἴδια του τὴν ἀξιοπρέπεια, τὸν ἀστυοσεβασμὸ του, τὴν ὄση περηφάνεια του. Τὸν ἑαυτὸ του ἐν ὄλω. Ὁ ὑποψήφιος νὰ ἀποδεχθεῖ τὴ συντριβὴ του, τὴ γελοιοποίησή του· νὰ τὴ φορέσει κατάσαρκα καὶ κατάψυχα· σάβανο αἰώνιο τοῦ ἀνέκφραστου θυμοῦ του. Ἀνέκφραστου, ναί. Καμιὰ σφουγγαρίστρα δέν ἐκτοξεύθηκε ἐναντίον τῶν ἐξεταστῶν. Ὡστε τουλάχιστον νὰ ἀνακυκλώνεται ἡ ὀργή. Νὰ μὴν ξεθυμαίνει ἀπραγῆ. «Στὸ τηλέφωνο βρίζουμε» δολι· σέ χώρους περικλειστούς, προστατευμένους. Καλὰ τὸ ἔθεσε τὸ ζήτημα ἡ σχετικὴ ἐρώτηση.

Παντελὴς Μπουκάλας

Μεθεόρτια θλιβερότερα τῶν προεορτίων

Πέρασε κι αὐτό, εἶναι σχεδόν ἀνοστο τώρα νὰ ἐπανερχεται κανεὶς σέ κάτι ποῦ εἶναι πλέον ξεπερασμένο καὶ ξεχασμένο. Γιὰ ἐκείνη τὴ θλιβερὴ ἐκστρατεία περὶ Χρυσῆς Ὀλυμπιάδας ὁ λόγος, ποῦ ἀπὸ Μεγάλη Ἰδέα κατάντησε φιάσκο καὶ «ἐθνικό» πλήγμα.

Αὐτὴ ἡ ἀπερίγραπτη ἀσυναρτησία σκοπῶν, μέσων, λόγων, ἰδιοτελῶν σκοπιμοτήτων καὶ κενόλογων ἰδεολογημάτων ποῦ σημάδεψε τὰ δημόσια πράγματα τοῦ τόπου ἐδῶ κι ἕνα χρόνο — ὁ Πολίτης ἔχει τὴν «τιμὴ» νὰ εἶναι ἀπ' τίς πρῶτες καὶ τίς ἐλάχιστες τελικὰ φωνές ποῦ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐναντιώθηκαν στὴν «ἰδέα», πράγμα χωρὶς ἰδιαίτερη σημασία τώρα — αὐτὴ ἡ ἐπιχείρηση ποῦ ἔθρεψε προσδοκίες, ἐρέθισε ἀχόρταγες βουλιμίες, γελοιοποίησε ὀλόκληρη τὴν πολιτικὴ τάξη, διέσυρε ὀλόκληρο τὸν τόπο καὶ τὰ Μέσα Μαζικῆς Ἐπικοινωνίας, εὐτυχῶς, καὶ παρὰ τὰ λεγόμενα, δέν εἰσπράχθηκε ἀπὸ τὸν πολὺ κόσμο ὡς ἐθνικὴ ταπείνωση. Δέν εἰσπράχθηκε ὡς ταπείνωση γιὰ τὸ πολὺς κόσμος δέν προσδοκοῦσε κάποια νίκη, δέν εἶχε υἱοθετήσει ἀκόμη αὐτὴ τὴ λογικὴ. Ἄπλῶς πληροφορήθηκε τὸ γεγονός διὰ ἐπίκαιρα κάποιος ἐθνικός θρίαμβος ποῦ τοῦ ἐτοίμαζε ὁ Γκλίτσμπουργκ, ὁ Θεοδωράκης, ἡ Μελίνα, ὁ Τρίτσης, ὁ Μητσοτάκης κ.λπ., χάρηκε πολὺ γιὰ

Δια γυμνού σφάλλου

τήν ειδηση, φούσκωσε κι αυτός από υπερηφάνεια και ξανάπαιξε τό καθιερωμένο δελτίο ΠΡΟ-ΠΟ μὴν τυχόν αὐτὴ τὴν Κυριακὴ πιάσει τὴν καλή. Σήμερα τὸν ἀπασχολεῖ ἡ ἀποτυχία ὅσο καὶ τὰ δεκατριάρια τοῦ ΠΡΟ-ΠΟ πού δὲν πέτυχε πέρυσι. Τό ζήτημα εἶναι τακτοποιημένο.

Ἐπάρχει ὥστόσο μιά ἄλλη πλευρά τοῦ ζητήματος, ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτική τοῦ ἥθους πού πρυτανεῦει στά δημόσια πράγματα καὶ πού, ἀπ' ὅ, τι φαίνεται, ἔχει διαπεράσει ὅλους τοὺς πόρους τῆς πολιτικῆς τάξης. Ἄν κανεὶς ἔδινε βάση στά ὅσα διαμειφθῆκαν στή Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, ἂν ἔπαιρνε ὑπόψη τίς τοποθετήσεις τῶν κομμάτων — πλὴν ΕΑΡ ἔν μέρει, ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ - Α.Α. καὶ Οἰκολόγων Ἐναλλακτικῶν — ἂν λογάριζε τὴν ἐπιστράτευση καὶ τὴ συνηγορία ὑπὲρ τῆς Χρυσῆς Ὀλυμπιάδας ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐπιφανῶν, ἂν βασιζόταν στά ὅσα ἔγραψαν καὶ ἐλάλησαν τὰ ΜΜΕ, θὰ ἔβγαζε ἀβίαστα τό συμπέρασμα ὅτι πάνω στό θέμα ὑπῆρχε πλήρης ὁμοφωνία, ἕνα ἀραγές ἔθνικό μέτωπο. Τίποτε ὁμως δὲν ἦταν περισσότερο λάθος ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐντύπωση πού σκέπασε τὴν ἐπιφάνεια. Τώρα πού ἡ ὀλη ἐπιχείρηση κατέληξε σέ φιάσκο, πολλοί, πάρα πολλοί, βγήκαν ἐκ τῶν ὑστέρων νά σαρκάσουν τὴν ἀνευθυνότητα τῶν ἀρμοδίων, πολλοί, πάρα πολλοί θυμήθηκαν τώρα ὅτι οἱ Ὀλυμπιακοὶ εἶναι ἐμπορευματοποίηση, συναλλαγὴ, σουπερ-θέαμα, πολιτικὴ σκοπιμότητα, οἰκολογικὴ καταστροφή. Ἔτσι βρίσκονται πάντα ἀπὸ τὴν καλὴ μεριά τῆς ἱστορίας. Καὶ πρὶν πού ἡ σιωποῦσαν ἢ συνηγοροῦσαν ὑπὲρ τῆς ἀνάληψης εἶχαν δίκιο καὶ τώρα, πρῶτοι καὶ καλύτεροι οἰκτίρουν γιὰ τὴν ἔθνικὴ κατάπτωση. Καὶ στή μιά καὶ στήν ἄλλη περίπτωση δὲν θέλησαν νά κουβεντιάσουν τό ζήτημα, σέ μιά ἐποχὴ πού τὰ πάντα ὑποτίθεται ὅτι γίνονται κάτω ἀπὸ τὸν ἀστερισμὸ τοῦ διαλόγου καὶ τῆς ἀντιπαράθεσης τῶν ἀπόψεων. Στὴν ΕΡΤ, γιὰ παράδειγμα, ἔγινε μιά μόνο συζήτηση, ὅπου συμμετεῖχε καὶ ἐκπρόσωπος τῆς ἄλλης ἀποψης, ὁ Μιχάλης Παπαγιαννάκης. Αὐτὸ μέσα στὸν Αὐγουστο κι ὅταν πιά ὄλα εἶχαν παιχθεῖ κι ἀποφασιστεῖ.

Μιά ἀκόμη ἀπόδειξη γιὰ τό δημοκρατικὸ ἥθος. Ὅταν ἀκούγεται τόσο πολὺ ἡ περὶ διαλόγου συνηγορία, πρέπει νά ξέρομε ὅτι βασιλεύει ἄκρα τοῦ τάφου σιωπῆ.

Α.

Στῆς Πλάκας τίς ἀνηφοριές

Ὁ κ. Τρίτσης ζητᾷ τὴν ψῆφο τῶν Ἀθηναίων καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα θὰ τὴν πάρει, γιὰτί ἔχει πίσω του ἔργο, μπροστά του γνώση, τόλμη, λύσεις. Ἡ κα Μελίνα Μερκούρη ζητᾷ τὴν ψῆφο τῶν Ἀθηναίων καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα θὰ τὴν πάρει, γιὰτί κι αὐτὴ ἔχει πίσω της ἔργο καὶ πολὺ ἀγάπη γιὰ τὴν Ἀθήνα.

Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικὰ ἔργα γιὰ τό ὅποιο σεμνύνεται ὁ κ. Τρίτσης πού ἔφερε σέ πέρας ὡς ἐπὶ τῆς χωροταξίας ὑπουργός τοῦ ΠΑΣΟΚ εἶναι ἡ ἀναμόρφωση τῆς Πλάκας: τῆς ἱστορικῆς Πλάκας, μέ τὰ δρομάκια, τίς ἀνηφοριές, τίς ταβέρνες, τὰ μεράκια καὶ τὰ γιασεμιά. Γιὰ τό ἴδιο ἔργο σεμνύνεται καὶ ἡ κα Μερκούρη ὡς μέλος τοῦ ἴδιου ὑπουργικοῦ συμβουλίου. Πράγματι ἐδῶ ὑπάρχει ἔργο. Ἔργων τὰ κακόφημα κέντρα, οἱ ὄχλουσες δραστηριότητες, οἱ πανσιόν, ἔγινε πεζοδρόμηση καὶ αὐστηρὴ κατανομή χρήσεων. Ἡ Πλάκα μεταμορφώθηκε. Πράγματι. Ἐνας ἄλλος πολιτισμὸς ἀνεδύθη δίπλα εἰς τὴν ὁδὸν τῶν Φιλελλήνων.

Ἰδοῦ ὁμως τί ἔπραξαν οἱ ἀρμόδιοι ἐπὶ τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῆς Χωροταξίας πρῶν ὑπουργοί.

1ο. Κατάφεραν οἱ ἀξίες γῆς στήν Πλάκα νά ἀνέβουν τόσο πολὺ, πού μόνο ζάμπλουτοι ἢ ἐλάχιστοι τυχεροὶ μποροῦν νά τὴν κατοικήσουν. Αὐτὸ οἱ πρῶν ὑπουργοὶ τό λένε ἀναβίωση τῆς παλιᾶς γειτονιάς.

2ο. Ὅλοι οἱ δρόμοι τῆς Πλάκας, μηδενὸς ἐξαιρουμένου, γέμισαν τσολιαδάκια, βάζα, μαντιλιές, πέδιλα, τσάντες, Μινέρβες, κάμποσα φαγάδικα καὶ καφετέριες πολυτελείας. Μία, μάλιστα, τοῦ Σαραβάκου ὅπως λένε, πολὺ ἀστραφτερή, χτίστηκε ἐκεῖ πού πρὶν λίγα χρόνια ἀκόμη, πρὸ ἀναμορφώσεως, ἔπαιξε τὸν Καραγκιόζη τοῦ ὁ Χαρίδημος, πάνω ἀπὸ τό μνημεῖο τοῦ Λυσικράτους. Αὐτὸ οἱ κ.κ. πρῶν ὑπουργοὶ τό λένε «χρῶμα» ἢ couleur local.

3ο. Στὴν Πλάκα δὲν ὑπάρχει πιά φοῦρνος, μπακάλικο, μανάβικο. Δὲν τὰ χρειάζονται αὐτὰ οἱ χιλιάδες Εὐρωπαῖοι καὶ Γιαπωνέζοι πού προτιμοῦν τὰ ἀρχαιοελληνικὰ σανδάλια. Αὐτὸ οἱ ὑποψήφιοι δήμαρχοι τό λένε ἀνθρώπινη πόλη.

4ο. Κανένα ἀρχαῖο μνημεῖο δὲν ἀναδείχθηκε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τους καὶ ὀρισμένα πού ἀνακάλυψε σέ βάθος 3 μέτρων ἢ σκαπάνη τῆς ΕΥΔΑΠ, τῆς ΔΕΗ καὶ τοῦ ΟΤΕ τὰ μεταχειρίστηκαν μέ τὴ μέθοδο τῆς ὀνομαζόμενης «σωστικῆς ἀνασκαφῆς». Τὰ σκέπασαν μέ χῶμα, δηλαδὴ, κι ἀπὸ πάνω ἔστρωσαν πλάκες. Στὴν Ἀκρόπολη οἱ σκαλωσιές κρέμονται ἀπὸ τό 1976, ἀλλὰ ἡ διάσωση τοῦ Ἱεροῦ Βράχου δὲν λείει νά τελειώσει. Αὐτὸ οἱ ὑποψήφιοι δήμαρχοι τό λένε σεβασμὸ τῆς ἱστορικῆς κληρονομιάς.

Οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Ἀθηναῖες θὰ ψηφίσουν τὸν κ. Τρίτση καὶ τὴν κα Μερκούρη, ὅλοι μαζί θὰ τραγουδάμε «στῆς Πλάκας τίς ἀνηφοριές». Καὶ οἱ Γιαπωνέζοι θὰ μᾶς φωτογραφίζουν μέ τίς ταχύβολες φωτογραφικὲς τους μηχανές.

Α.

Τό φθινόπωρο τῶν ἀπεργιῶν

καί ὁ χειμῶνας

ἄλλης μιᾶς σταθεροποίησης

τοῦ Χαράλαμπου Γολέμη

“Όταν τήν περασμένη Δευτέρα οἱ ταπεζοῦπάλληλοι ἐπέστρεψαν στήν ἀνιαρή ἐργασία τους, ἱκανοποιημένοι ἐν μέρει ἀπό τήν προσωρινή τουλάχιστον σωτηρία τῶν ταμείων τους, εἶχαν πιά λησμονήσει ὅτι λίγο πρὶν ἀπεργήσουν γι’ αὐτά, ἡ ΟΤΟΕ τοὺς εἶχε καλέσει σέ κινητοποιήσεις γιά τήν ἀνατροπή τῆς κυβερνητικῆς εἰσοδηματικῆς πολιτικῆς. Κι ὅταν, πάλι τήν περασμένη Δευτέρα, οἱ ἔγκυροι σχολιαστές τῶν πρωϊνῶν οικονομικῶν ἐφημερίδων καθώς καί οἱ συνάδελφοί τους τῶν ρόζ ἐνθέτων, ἀπαλλαγμένοι αὐτοὶ ἀπό ἀνάλογες σκοτοῦρες ἀφοῦ τά δικά τους ταμεία ποτέ δέν κινδύνευσαν, ἐκδήλωναν τήν μερική τους ἱκανοποίηση γιά τή σθεναρή στάση τῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στίς «συντεχνίες», εἶχαν πιά ξεχάσει ὅτι πρὶν ἀπό τίς ἀπεργίες, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι διαπίστωναν ἀμήχανα ὅτι ἡ οικονομική πολιτική τῆς κυβέρνησης εἶχε, μέχρι τότε τουλάχιστον, ἀποτύχει πλήρως στοὺς στόχους τῆς.

Ἡ προσωρινή, ὅμως, συσκότιση τῆς μνήμης δέν μπορεῖ νά ἀποκρύψει τήν πραγματικότητα, αὐτὴν πού γνωρίζουν πολὺ καλά οἱ ἀπολυόμενοι ἐργάτες τῶν «προβληματικῶν» ἐπιχειρήσεων ἢ οἱ ἑκτακτοὶ ὑπάλληλοι τοῦ δημοσίου, καθώς κι αὐτὴν πού αἰσθάνονται καί θά αἰσθανθοῦν ἀκόμα περισσότερο στό ἄμεσο μέλλον ὄλοι οἱ ἐργαζόμενοι, συμπεριλαμβανομένων βέβαια καί τῶν τραπεζοῦπαλλήλων. Γιά δευτέρη φορά μέσα σέ πέντε χρόνια οἱ μισθοῦ καλοῦνται νά ὑποστοῦν θυσίες, δηλαδή νά χάσουν τὴ δουλειά τους ἢ στήν καλύτερη περίπτωση νά ὑποστοῦν μιὰ μεγάλη μείωση τοῦ εισοδήματός τους ἐνόψει κάποιων «καλύτερων ἡμερῶν» πού κάποτε θά ἴρθουν. Τὴν ἴδια στιγμή, διάφοροι δημοσιογραφοῦντες οικονομολόγοι ἢ οικονομολογοῦντες δημοσιογράφοι προσπαθοῦν πάλι νά πείσουν τὴν κοινὴ γνώμη γιά τὴν ἀναγκαιότητα τῆς σταθεροποίησης, μετὰ τὴν ὁποία, ὅπως ὀρκίζεται ἡ κυβέρνηση, θά ἔρθει καί ἡ περιβόητη «ἀνάπτυξη».

Τό ἀσφαλιστικὸ νομοσχέδιο πρὸς στιγμὴν ἀπέστρεψε τὴν προσοχὴ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα πού ἀναφέραμε πρὶν ἀνω. Τοῦτο, βέβαια, σέ καμιὰ περίπτωση δέν σημαίνει ὅτι ἦταν ἀσχετο ἀπ’ αὐτὴν. Ὅμως, οἱ διατάξεις τοῦ ἐλάχιστου συνδέονται μὲ τὸ οικονομικὸ πρόβλημα τοῦ τόπου, ὅπως τὸ εἶχε περιγράψει ἡ κυβέρνηση. Στὴν πρόσφατη συζήτηση στὴ Βουλὴ, ὁ κ. Μητσοτάκης ἀνέφερε ὅτι ἡ ἐξοικονόμηση πόρων πού προβλέπεται ἀπὸ τίς ρυθμίσεις αὐτοῦ τοῦ νόμου εἶναι τῆς τάξεως τῶν 200 δις, δηλαδή μόλις τὸ 1,3% τοῦ συνολικοῦ δημοσίου χρέους τῶν 15 τρις. Ἐὰς σημειωθεῖ ὅτι τὸ ποσό αὐτὸ θεωρεῖται μιὰ ἐξαιρετικὰ αἰσιόδοξη πρόβλεψη καί ὅτι τὰ μέτρα πού νομοθετοῦνται μὲ τὸ νέο νόμο δέν εἶναι ἄμεσης, ἀλλὰ μεσοπρόθεσμης ἀπόδοσης. Ἐὰν δέν ὑπῆρχαν ἄλλοι λόγοι, καμιὰ νουνεχὴς κυβέρνηση δέν θά ἐπέλεγε τὴ σύγκρουση μὲ τὰ συνδικάτα πού ἦταν βέβαιο ὅτι θά ὀδηγοῦσε στὴν παράλυση τῆς οικονομικῆς ζωῆς γιά ἀπροσδιόριστο διάστημα ἐναντι ἐ-

νός τόσο πενιχροῦ ἀντιτίμου. Ἀλλά, ὅπως θά ποῦμε πρὶν ἀνω, ὑπῆρχαν πράγματι ἄλλοι λόγοι καί μάλιστα πολὺ σοβαροί.

ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Ἀναλαμβάνοντας ἡ Ν.Δ. τὴ διακυβέρνηση τῆς χώρας πρὶν ὀλίγους μῆνες, εἶναι ἀλήθεια ὅτι βρέθηκε μπροστὰ σέ ἓνα ὀξύ οικονομικὸ πρόβλημα, περίπου ἀνάλογο αὐτοῦ πού ἀντιμετώπισε τὸ ΠΑΣΟΚ τὸ 1985. Τὸ 1989 τὸ δημόσιο ἔλλειμμα ἔφτασε περίπου τὸ 22% τοῦ ΑΕΠ, ἦταν δηλαδή πολὺ ὑψηλό, ὁ πληθωρισμὸς κυμάνθηκε περίπου σὲ 15%, τὸ ἔλλειμμα τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν ἦταν τῆς τάξεως τῶν 2,5 δις δολαρίων ἢ τὸ 5% τοῦ ΑΕΠ καί ἡ ἀνεργία περίπου 8%. Τὸ χειρότερο ἦταν ὅτι, σύμφωνα μὲ τίς ἐκθέσεις τοῦ ΔΝΤ καί τῆς ΕΟΚ, οἱ δείκτες αὐτοὶ εἶχαν μιὰ δυναμικὴ ἐπιδείνωση καί συνεπῶς ἦταν ἀναγκαῖο νά ληφθοῦν

σύντομα μέτρα σταθεροποίησης.

Ἐνῶ ὁμως τὰ προβλήματα ἦταν ἀναμφισβήτητα, ἡ ἐπάρρησή τους καί συνεπῶς ἡ οἰκονομική πολιτική ἀποτελοῦσε ἕνα ζήτημα περισσότερο ἰδεολογικοποιητικό παρά τεχνοκρατικό. Ἡ κυρίαρχη διεθνῶς νεοφιλελεύθερη ἰδεολογία, ξεκινώντας ἀπό τή θέση ὅτι ἡ κοινωνία πρέπει νά λειτουργεῖ ἀποκλειστικά μέ βάση τό κριτήριο τοῦ κέρδους καί τούς νόμους τῆς ἀγορᾶς, θεωρεῖ ὅτι τό ἔλλειμμα τοῦ δημόσιου τομέα εὐθύνεται γιά ὅλες τίς οἰκονομικές ἀνισοροπίες. Συνεπῆς πρὸς τήν ἰδεολογία αὐτή, πού ἐκφράζει καί τίς ἀπόψεις τῆς Κομμισιόν, ἡ ΝΔ ἔταξε ὡς μοναδικό της στόχο τή μείωση τῶν ἔλλειμμάτων. Ἐνα ὑπαρκτό καί σοβαρό πρόβλημα προβλήθηκε ὡς αἰτία κάθε κακοῦ: τοῦ πληθωρισμοῦ, τῶν ὑψηλῶν ἐπιτοκίων καί συνεπῶς τῆς ἐπενδυτικῆς ἀπραξίας, τῆς ἀξίωσης τῶν εισαγωγῶν καί τῆς ἀνεργίας. Ὁ δείκτης δημόσιο ἔλλειμμα / ΑΕΠ ἔγινε μέ τήν ἀνοχή τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τοῦ Συνασπισμοῦ, ἡ κόκκινη κάρτα πού ἀπέβαλλε ἀπό τή συζήτηση, ὡς ἐκτός θέματος, κάθε δῦσιςτο.

Ἡ ἰδεολογική χρήση τοῦ σοβαροῦ προβλήματος τῶν ἔλλειμμάτων καί ἡ αὐθαίρετη ἐν πολλοῖς σύνδεσή του μέ τήν ἐξέλιξη ἄλλων οἰκονομικῶν μεγεθῶν δέν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο αὐτοῦ τοῦ ἀρθροῦ. Ἐδῶ, θέλουμε ἀπλῶς νά δοῦμε τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους ἡ κυβέρνηση προσπάθησε νά ἀντιμετωπίσει αὐτό τό πρόβλημα. Εἶναι σαφές ὅτι ὑπάρχουν δύο δυνατότητες γιά τήν μείωση τοῦ ἔλλειμματος: ἡ ἀξίωση τῶν ἐσόδων ἀπό τή φορολογία καί ἡ μείωση τῶν δαπανῶν. Τό μέτρο τῆς ἀξίωσης τῆς ἀμεσῆς φορολογίας ἀποκλειστικῶς, ἀφοῦ θεωρήθηκε ὅτι θά μπορούσε νά λειτουργήσει ὡς ἀντικίνητρο στήν ἰδιωτική πρωτοβουλία. Ἄντ' αὐτοῦ προκρίθηκε ἡ πάταξη τῆς φοροδιαφυγῆς, μόνιμα διακηρυσσόμενος στόχος ὅλων τῶν κυβερνήσεων, πού συνοδεύει, ὡς εὐχή, κάθε πρόγραμμα σταθεροποίησης. Στό σημαντικό τοῦτο ζήτημα εἶναι γνωστό ὅτι δέν γίνεται ποτέ τίποτα κι αὐτό ὄχι βέβαια μόνο λόγω τῆς κακῆς ὀργάνωσης καί λειτουργίας τῶν οἰκονομικῶν ἐφοριῶν, πού ὅλο ἀλλάζουνε καί ὅλο οἱ ἴδιες μένουν. Ἡ ἀδυναμία σύλληψης τῆς φορολογητέας ὅλης ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι, μέ ἐξαίρεση τούς μισθωτοῦς καί τούς συνταξιούχους καί ἀπό αὐτούς ὄσους δέν ἔχουν εἰσοδήματα ἀπό ἄλλες ἐνασχολήσεις ἢ κάποια περιουσία, ὅλες οἱ ἄλλες τάξεις καί στρώματα, δηλαδή ὅλο σχεδόν τό ἐκλογικό σῶμα, φοροδιαφεύγουν. Δέν εἶναι «λογικό» νά τὰ βάλλεις μέ αὐτούς πού σέ ψηφίζουν. Ἀποκλειομένων συνεπῶς, τῶν ἄμεσων φόρων, μόνο ἀπό τήν ἀξίωση τῆς ἐμμεσῆς φορολογίας καί τῶν τιμολογίων τῶν ΔΕΚΟ ἦταν δυνατό νά ἐξασφαλιστοῦν τὰ ἀναγ-

καῖα πρόσθετα ἔσοδα. Σ' αὐτές ἀκριβῶς τίς ἀξήσεις προχώρησε ἡ κυβέρνηση καί ἔπραξε πολύ «λογικά», ἀφοῦ τίποτε ἄλλο δέν μπορούσε νά γίνει.

Ἡ ἀξίωση ὁμως τῆς ἐμμεσῆς φορολογίας καί τῶν τιμολογίων ἐσπρώξε πρὸς τὰ πάνω τόν τιμάρημο καί ἐνίσχυσε τίς πληθωριστικές προσδοκίες. Γιά νά ἀποφευχθεῖ ὁ γνωστός φαῦλος κύκλος τῆς ἀξίωσης τοῦ ἐργατικοῦ κόστους καί τῶν ἀνατιμήσεων, ἀποφασίστηκε ἡ περικοπή τῆς ΑΤΑ, δηλαδή ἡ μείωση τῶν πραγματικῶν μισθῶν.

Ὁ ἐπόμενος χρονικά στόχος ἦταν ἡ μείωση τῶν δαπανῶν. Ὁ στόχος αὐτός συνδεόταν ἄμεσα καί μέ τόν σκληρό ἰδεολογικό πυρήνα τῶν μέτρων. Μέ τήν περικοπή τῆς ΑΤΑ πού προαναφέρθηκε, περιορίστηκαν οἱ δαπάνες γιά μισθοῦς καί συντάξεις. Οἱ δαπάνες ὁμως θά μειώνονταν δραστικά μόνο ὅταν περιοριζόταν τό «σπάταλο» καί «ἀντιπαραγωγικό» κράτος, γι' αὐτό ἀποφασίστηκε ἡ ὀριστική ἀπόλυση τοῦ πλεονάζοντος ἐργατικοῦ δυναμικοῦ πρὸς ἰδιωτικοποίηση «προβληματικῶν».

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΚΑΚΑ ΜΑΝΤΑΤΑ

Τότε περίπου, δηλαδή πρὸς τό τέλος Αὐγούστου, δημοσιεύθηκαν καί τὰ πρῶτα στοιχεία πού ἀναφέρονταν στά ἀποτελέσματα τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἀνήσχυοι οἱ οἰκονομικοί σχολιαστές ἀνακάλυπταν ὅτι ὁ πληθωρισμός, τόν ὁποῖο οἱ ἀρχικές ἐκτιμήσεις τοῦ ΥΠΕΘΟ τοποθετοῦσαν στό 20% γιά ὄλο τό 1990, ὑπολογιζόταν ἀπό τήν ἴδια πηγή ὅτι θά ξεπερνοῦσε τό 25%. Ἡ νέα πρόβλεψη γιά τό ΑΠ περιορίστηκε σέ ἀξίωση μόλις 0,5% ὅταν ἡ ἀρχική προσδοκία ἦταν 2%, τό δημόσιο ἔλλειμμα φαινόταν ὅτι θά πλησίαζε τὰ 2 τρις ἐναντί τῶν ἀρχικῶν προβλέψεων 1,7 τρις, ἐνῶ τό ἔλλειμμα ἰσοζυγίου πληρωμῶν ἀντί γιά 2,5 δις. δολαρίων ἐκτιμᾶται ὅτι θά ξεπέρασε τὰ 3 δις. Εἰδικά γιά τό ἰσοζύγιο, ἡ τραγική γιά τήν κυβέρνηση εἰρωνία εἶναι ὅτι ἂν τὰ ἐπιτόκια δέν ἦταν τόσο ὑψηλά ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ «καταραμένου» δημόσιου ἔλλειμματος, ὥστε νά προσελκύουν κεφάλαια ἀπό τό ἐξωτερικό, τό πρόβλημα θά ἔπαιρνε τρομακτικές διαστάσεις. Στός τέλος, λοιπόν, τοῦ καλοκαιριοῦ δέν ὑπῆρχε μόνο μιά ἐντονὴ λαϊκὴ δυσανεξία ἀλλὰ διαπιστωνόταν ἡ ἀποτυχία τῆς κυβερνητικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς πού εὐκόλα θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ ὡς ἀνικανότητα.

ΤΟ «ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΟ»

Ἐκεῖνη ἀκριβῶς τή στιγμή ἡ κυβερνη-

ση ἀποφάσισε νά ἀνακοινώσει τὰ μέτρα γιά τό ἀσφαλιστικό. Στό ἀρθρο αὐτό δέν ἐξετάζονται οὔτε τὰ προβλήματα τοῦ συστήματος κοινωνικῆς ἀσφάλισης, οὔτε ἡ θέση πού θά ἔπρεπε νά ἔχει ἡ ἀριστερά στό σημαντικό αὐτό ζήτημα οὔτε ἡ ἀδυναμία τῶν συνδικάτων νά ἐκφράσουν ἕναν πειστικό λόγο κατά τή διάρκεια τῶν ἀπεργιῶν, θέματα πού θίγονται στήν εἰστοχὴ ἀνάλυση τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρίου στό παρόν τεῦχος. Ἡ ἐμφαση ἐδῶ εἶναι περισσότερο στήν κυβερνητικὴ ἐπιθετικότητα καί λιγότερο ἀναγκαστικά προβληματική ἀλλὰ ἀπόλυτα δικαιολογημένη ἀντίδραση τῶν ἐργαζομένων τοῦ δημόσιου τομέα.

Ἡ κυβέρνηση, ὅπως εἴπαμε, δέν προσδοκοῦσε ἄμεσα ἀποτελέσματα ἀπό τὰ προτεινόμενα μέτρα, οὔτε καί ἔλυνε τό ζήτημα τῆς ἀσφάλισης κατά ριζικό τρόπο, ἀκόμα καί μέ βάση τίς δικές της ἀπόψεις. Ἀπλᾶ ἐπιχειροῦσε τήν πρώτη μετωπικὴ σύγκρουση μέ τόν ὀργανωμένο συνδικαλισμὸ τοῦ δημόσιου τομέα, τόν ὁποῖο ἐπιθυμοῦσε νά συντριβεῖ ἀφοῦ εἶναι τό τελευταῖο ἐμπόδιο στήν ἐφαρμογὴ τοῦ πολιτικοοικονομικοῦ της σχεδίου. Εἶναι καταννητό ὅτι ὑπάρχουν ἐνστάσεις γιά τήν ταξικὴ συνείδηση τῶν ἐργαζομένων στήν Κοινὴ Ὠφέλεια, ὀρισμένοι ἀπὸ τούς ὁποίους, ὅπως καί κάποιοι ἀπασχολούμενοι στή ΔΕΗ ἐμπίπτουν, ἄς μὴν τό ξεχνᾶμε, στήν κατηγορία τῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν. Ὅμως, κανεὶς δέν μπορεί νά ἀμφισβητήσει ὅτι τὰ συνδικάτα τοῦ εὐρύτερου δημόσιου τομέα παραμένουν ἡ μόνη ὀργανωμένη συλλογικότητα, πού οἱ διεδικήσεις της καί οἱ ἐπιτυχίες της σέ διάφορους τομείς, ὅπως στήν ἀμοιβὴ καί τίς συνθήκες τῆς ἐργασίας, θά μπορούσαν ὑπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις, νά ἐνισχύσουν καί τή θέση τῶν ἐργαζομένων στὸν ἰδιωτικὸ τομέα, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐκ τῶν πραγμάτων πολὺ μικρότερη δύναμη, ἰδιαίτερα στά ζητήματα τῶν συλλογικῶν διαπραγματεύσεων.

Γιά τὰ συνδικάτα, μέ τό γνωστό ἐπίπεδο, ἱκανότητες γιά ἐναλλακτικὲς προτάσεις, τό ὁποῖο δέν μπορούσε φυσικά νά βελτιωθεῖ ἀπὸ τή μιά μέρα στήν ἄλλη, ἡ ἀντίσταση μέσω τῶν ἀπεργιῶν ἦταν μονόδρομος. Ὁ καιρὸς θά δείξει ἂν ἡ λαϊκὴ δυσανεξία ἀπὸ τίς ἀπεργίες στήν ΔΕΗ καί τίς Τράπεζες θά μπορέσει σέ μιά νέα ἐνδεχόμενὴ σύγκρουση νά μεταβληθεῖ σέ ὑποστήριξη ἢ ἔστω παθητικὴ ἀνοχή, ἢ ἂν μιά νέα μακρόχρονη ἀπεργία θά ἀποτελέσει γιά τό συνδικαλιστικὸ κίνημα τόν «χορὸ τοῦ Ζαλόγγου».

Ὅπως ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω, ὁ ἀπολογισμὸς τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς εἶναι ἀπογοητευτικός. Τίποτα δέν ἀποκλείει ὁμως τή δυνατότητα οἱ στόχοι τῆς κυβερνήσεως τελικά νά προσεγ-

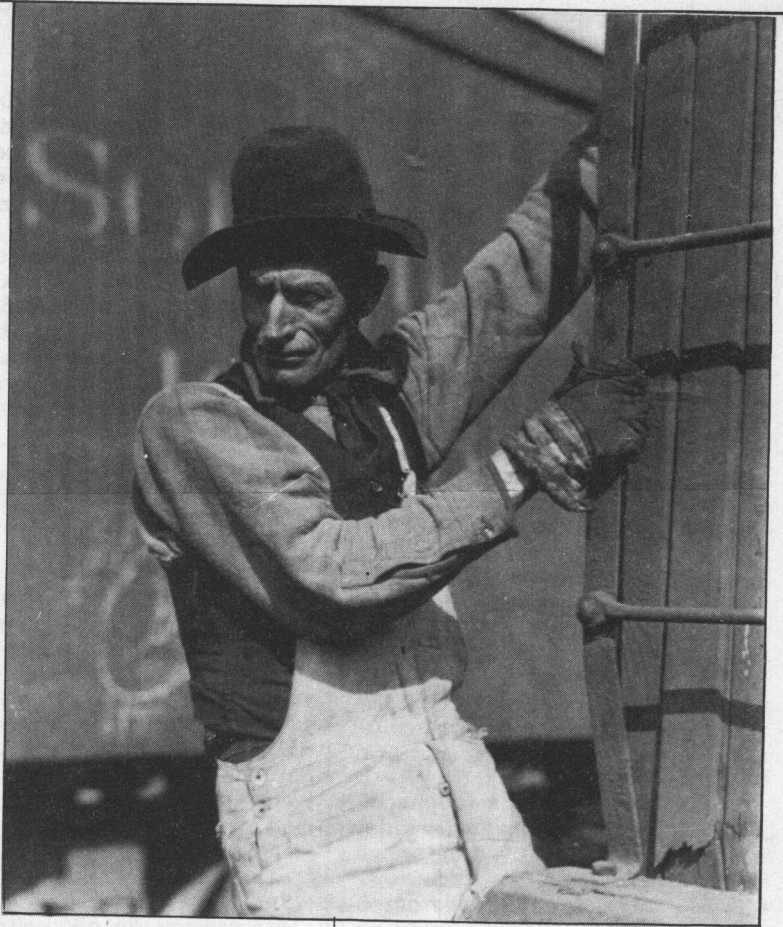
ριστούν. Μετά τη λήξη των άπεργειών, τό ΥΠΕΘΟ παρουσίασε αναλυτικό πρόγραμμα μέ τίς προβλέψεις του γιά δλους τούς οικονομικούς δείκτες κατά τήν περίοδο 1990 - 1993. Νά θυμίσουμε έδώ ότι ή μόνη αντίθεση τού κ. Σημίτη, πατέρα τού έπιτυχημένου σταθεροποιητικού προγράμματος τού 1985 καί νέου ξαφνικού έρωτα γνωστού τμήματος τής ανανεωτικής άριστεράς (στους προηγούμενους μεγάλους καί προδομένους έρωτες συμπεριλαμβάνονται, άν θυμάστε, ό κ. Γ.Α. Μαγκάκης, ό κ. Γ. Άρσένης καί μόλις πρόσφατα οί κύριοι Τζανετάκης καί Σουφλιάς) στό οικονομικό πρόγραμμα τής Ν.Δ. ήταν ή έλλειψη ποσοτικών στόχων. Τώρα τούς στόχους αυτούς τούς έχει καί μέ τό παραπάνω ό κ. Σημίτης.

Είναι αλήθεια ότι όρισμένες από τίς προβλέψεις τής κυβέρνησης, όπως ή διαμόρφωση τού πληθωρισμού στό επίπεδο τού 9,5% τό 1993 είναι εξαιρετικά αισιόδοξες, αλλά ή αναμενόμενη άνοδος τών τιμών κατά τό 1990 δέν σημαίνει αναγκαστικά πώς θά συνεχιστεί καί κατά τά επόμενα έτη. "Ας θυμηθούμε ότι τό 1986, πρώτο έτος τού σταθεροποιητικού προγράμματος τού ΠΑΣΟΚ, ό πληθωρισμός τινάχτηκε στό 23% γιά νά πέσει τό 1987 στό 16%.

Άναγκαία, βέβαια, προϋπόθεση γιά τήν προσέγγιση τών προβλέψεων τής κυβέρνησης είναι ή κάμψη τών αντιστάσεων τών εργαζομένων στή μείωση τών εισοδημάτων τους, οί μαζικές άπολύσεις (είναι χαρακτηριστικό ότι στίς προβλέψεις δέν περιλαμβάνεται έκτίμηση τής ανεργίας καί ή πώληση κερδοφόρων κυρίως «προβληματικών» σέ ιδιώτες, ή όποία θά φέρει κάποια έσοδα στά κρατικά ταμεία. Έφ' όσον όλα αυτά συμβούν στό τέλος τής τριετίας, τό μερίδιο τών κερδών στό έθνικό εισόδημα θά έχει αύξηθει σέ βάρος τού αντίστοιχου τών μισθών, όπως άλλωστε συνέβη καί μέ τό σταθεροποιητικό πρόγραμμα τού κ. Σημίτη. Έπιπλέον, ή Κοινότητα θά είναι ικανοποιημένη από τήν επίτευξη τών κυβερνητικών στόχων στους όποιους καί ή ίδια θά έχει συμβάλει, άδιαφορώντας γιά τίς κοινωνικές επιπτώσεις τών κυβερνητικών μέτρων.

ΤΟ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Η ένδεχόμενη έπιτυχία τού σταθεροποιητικού προγράμματος, παρά τίς σοβαρές επιπτώσεις στήν κοινωνία, δέν θά καταφέρει γιά άλλη μιά φορά νά λύσει τό πραγματικό οικονομικό πρόβλημα, τό όποιο συνίσταται στήν άναντιστοιχία τής παραγωγικής δο-

μής μέ τό ισχύον καταναλωτικό πρότυπο. Στή χώρα μας παράγονται λιγότερα καί διαφορετικά προϊόντα από αυτά πού ζητούνται τόσο στό έσωτερικό, όσο καί στίς κύριες αγορές τού έξωτερικού. Άποτέλεσμα οί εισαγωγές νά αυξάνονται πολύ ταχύτερα από τίς εξαγωγές. Αιτή ή βασική δομική «άνισορροπία» δέν αντιμετωπίζεται μέ όποιοδήποτε «σταθεροποιητικό» πρόγραμμα, αλλά ούτε καί μετά άπ' αυτό, όπως έχει δείξει ή έμπειρία.

Στό ζήτημα, λοιπόν, άν υπάρχει εναλλακτική λύση στή νεοφιλελεύθερη πρόταση, πρέπει νά είμαστε σαφείς τί έννοούμε. Άν πρόκειται γιά τήν βραχυρόνια βελτίωση τών οικονομικών δεικτών πολύ φοβούμαστε ότι οί διαφορές στά μέτρα τής πολιτικής δέν μπορούν παρά νά είναι όριακές. Δέν ύποτιμούμε, βέβαια, καθόλου τό γεγονός ότι μεταξύ τής κοινωνικής άγριότητας τού νεοφιλελεύθερου μοντέλου καί μιάς σχετικά ήπιότερης λιτότητας, ή δεύτερη είναι περισσότερο ανεκτή, έξ ου άλλωστε καί ή γοητεία τής σοσιαλδημοκρατίας, ούτε άμφισβητούμε ότι μέ άλλη κυβέρνηση, είτε μονοκομματική τού ΠΑΣΟΚ, είτε συνεργασία τού ίδιου κόμματος μέ τόν ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ δέν θά προχωρούσε αναγκαστικά σέ ιδιωτικοποιήσεις (άν καί τόσο οί «προτάσεις Γιάνναρου», όσο καί ή έμπειρία από τήν πολιτεία τών Γάλλων καί Έσπανών σοσιαλιστών πρέπει νά μās κάνει έπιφυσλακτικούς).

Ύποστηρίζουμε ώστόσο ότι είναι πολύ δύσκολο άν όχι άδύνατο νά αντιμετωπιστεί τό διαρθρωτικό οικονομικό πρόβλημα τού έλληνικού κοινωνικού σχηματισμού, είτε μέ τό «σοσιαλδημοκρατικό» μοντέλο. Μετά τό τέλος ενός περισσότερο ή λιγότερο σκληρού σταθεροποιητικού προγράμματος καί μετά από ένα διάστημα σχετικής «χαλαρότητας» στήν οικονομική πολιτική, πού θά συμπίπτει μέ κάποια προεκλογική περίοδο, καί κατά τό όποιο θά έπιτραπεί κάποια άνοδος στους μισθούς, τά προβλήματα θά δξυνθούν πάλι ώστε ένα νέο πρόγραμμα λιτότητας νά καταστεί ακόμα μιά φορά άναγκαίο. Είναι άπλως θέμα χρόνου.

ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ: ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΑΔΙΕΞΟΔΑ

Τό νεοφιλελεύθερο μοντέλο στηρίζει όλες τίς έλπίδες του γιά «ανάπτυξη» στήν αγορά. Η αγορά όμως δέν μπορεί νά λύσει τό διαρθρωτικό πρόβλημα πού αναφέραμε πιο πάνω. Μέ τήν έλλειψη κάποιου στοιχειώδους κρατικού προγραμματισμού δέν υπάρχει κανένας ιδιαίτερος λόγος νά πραγματοποιηθούν στήν Έλλάδα επενδύσεις σέ βιομηχανικούς κλάδους πού παρά-

γουν προϊόντα τὰ ὅποια θὰ ὑποκαθίστουσαν τὶς εἰσαγωγές καὶ ταυτόχρονα θὰ ζητοῦνται στὶς ἀγορές τοῦ ἐξωτερικοῦ. Πρόσφατη ἐμπειρική ἐρευνα ἀπέδειξε ὅτι ἡ Ἑλλάδα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τελευταίας εικοσιπενταετίας ἐξήγαγε προϊόντα εἴτε ἐντασης κεφαλαίου (π.χ. τιμέντα), εἴτε ἐντασης ἀνεπίδευσης ἐργασίας (π.χ. κλωστοῦφαντουργικά) καὶ εἰσήγαγε κυρίως προϊόντα ἐξειδικευμένης ἐργασίας (π.χ. ἠλεκτρονικά, αὐτοκίνητα). Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἐπιδεινώνεται ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 καὶ ἀποτυπώνει τὴ δομὴ τῶν ἐπενδύσεων, οἱ ὁποῖες συγκεντρώνονται ὀλο καὶ περισσότερο σὲ παραδοσιακοὺς κλάδους (καὶ στὸν τουρισμό). Ἄν λοιπὸν μὲ τὸν ἐστώ στοιχειώδη παρεμβατισμὸ πού ἴσχυε μέχρι σήμερα δὲν ἐγίνε δυνατό νὰ μεταβληθεῖ αὐτὴ ἡ κατάσταση, εἶναι φανερό πὼς ἡ πλήρης ἔλλειψή του, καθιστᾷ ὁποιαδήποτε μεταβολὴ ἀπολύτως ἀδύνατη.

Ἡ ἀδυναμία τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ νὰ ἀλλάξει τὶς δομές καὶ τὶς διαρθρωτικές ἀδυναμίες τῆς οἰκονο-

μίας, ἐγίνε φανερὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῆς διακυβέρνησης τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ τὴν κ. Θάτσερ. Σήμερα, δέκα χρόνια μετὰ τὴν ἀνοδο τῆς συντηρητικῆς πολιτικῆς στὴν ἐξουσία, ἡ βρετανικὴ βιομηχανία πάσχει ἀπὸ ἔλλειψη ἐπενδύσεων, καὶ ἀπασχολεῖ μὴ ἐξειδικευμένο σὲ σύγκριση μὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χώρες προσωπικὸ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παρουσιάζονται σοβαρὰ προβλήματα στὸ ἀγγλικὸ ἰσοζύγιο πληρωμῶν.

Ἄλλὰ στὸ διαρθρωτικὸ πρόβλημα τοῦ ἑλληνικοῦ καπιταλισμοῦ, οὔτε ἡ σοσιαλδημοκρατία μπορεῖ νὰ δώσει ἀπάντηση σήμερα. Τὸ μοντέλο αὐτὸ στηρίζεται στὴν ὑπόθεση ὅτι, ἐφόσον ὑπάρχει ἡ ἀναγκαία πολιτικὴ βούληση, εἶναι δυνατὴ μιὰ «ἐθνικὴ» στρατηγικὴ πού θὰ βελτιώνει τὶς οἰκονομικὲς δομές καὶ θὰ προωθεῖ τὴν «ἀνάπτυξη», μέσα σὲ ἕνα κλίμα κοινωνικῆς συναίνεσης. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἴσως εἶχε κάποια βάση τὴν δεκαετία τοῦ 1970 ἢ στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1980, ἂν καὶ ἡ ἀποτυχία τῶν περιφημῶν «προγραμματικῶν συμφωνιῶν» μὲ τὶς πο-

λυθνικὲς ἐπιχειρήσεις πού ἐπιχείρησε τὸ ἀγγλικὸ Ἐργατικὸ Κόμμα, ἢ οἱ μάταιες ἀπόπειρες ἀσκησης βιομηχανικῆς πολιτικῆς ἀπὸ τὶς πρώτες κυβερνήσεις τοῦ ΠΑΣΟΚ μέσω τῆς πολιτικῆς κρατικῶν προμηθεῶν, μᾶς κάνει νὰ ἀμφιβάλλουμε καὶ γι' αὐτὸ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει σήμερα ἡ σοσιαλδημοκρατικὴ πρόταση, ὅπως δείχνουν καὶ οἱ ἐξελίξεις στὴν πολιτικὴ σκηνὴ τῶν σκανδιναβικῶν χρῶν, ἀντιμετωπίζει μεγάλες δυσκολίες. Σ' ἕνα περιβάλλον διεθνῶν ὀλοκληρώσεων, καὶ ἀνταγωνισμοῦ, τὸ ὁποῖο προωθεῖ τὴν παγκόσμια πρὸς τὰ κάτω ἐξίσωση τῶν μισθῶν, ἡ ἐννοια τῆς «ἐθνικῆς οἰκονομίας», πού μπορεῖ νὰ στραφεῖ πρὸς κάποια κατεύθυνση μὲ κρατικὴ παρέμβαση, ἴσως δὲν ἔχει πιά οὐσιαστικὸ περιεχόμενο.

Ὅλα αὐτὰ ὁμως εἶναι πολὺ σοβαρὰ προβλήματα πού ἔχουν σχέση μὲ στρατηγικὴ ἐπιλογὴ τῆς Ἀριστερᾶς στὴν Ἑλλάδα καὶ διεθνῶς καὶ χρειάζονται ἐρύτερη συζήτηση πού δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνε σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο. Γι' αὐτὸ θὰ ἐπανεέλθουμε.

Ἐκτός ἀπό τή ΔΕΗ καί τίς τράπεζες ΑΠΕΡΓΕΙ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΣ

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου

Διάλογος. Οἱ πάντες τόν ἐπικαλέστηκαν τίς τελευταῖες βδομάδες κατά κόρον, τόν ἀνέδειξαν ὡς ζητούμενο τῆς ἐποχῆς. Ἡ κυβέρνηση κατηγορεῖ τούς συνδικαλιστές ὅτι δέν κάνουν διάλογο (ἢ ὅτι ἐπιδιώκουν τό διάλογο γιά τό διάλογο, δηλαδή τήν κωλυσιεργία), ὅτι δέν ἔχουν προτάσεις. Τά συνδικάτα λένε ὅτι ἡ κυβέρνηση δέν δέχεται τό διάλογο, καθὼς ἦταν ἀποφασισμένη νά περάσει τό δικό της. Ὁ πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ δηλώνει ὅτι μιά κυβέρνηση μπορεῖ νά ἀφαιρέσει τά κεκτημένα, ἀρκεῖ νά προηγηθεῖ διάλογος, ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τή συναίνεση. Στό συνέδριο ὁμως τοῦ ΠΑΣΟΚ οἱ 4.000 συνέδριοι γιά διάλογο πῆγαν, ἀλλά διάλογος δέν ἔγινε. Γι' αὐτό καί καμιά ἀπόφαση δέν πάρθηκε καί τό συνέδριο ἀναλώθηκε μετά τήν «ἐγκριση τοῦ ἰσολογισμοῦ τῆς ἐταιρείας», στό μοίρασμα τῶν καρεκλῶν στό μέλη τῆς Κ.Ε. Προηγουμένως οἱ ὑποψήφιοι εἶχαν αὐτοπαρουσιασθεῖ στόν συνέδριο μέσα ἀπό ὀλιγόλεπτες ἀναγνωριστικές ὁμιλίες, κατά τίς ὁποῖες μέ τή βοήθεια χαρακτηριστικῶν φράσεων φρόντιζαν νά καταστήσουν ἐμφανές σέ ποιό «ρεῦμα» ἀνήκουν, ἀπό ποιούς δηλαδή περιμένουν νά ψηφιστοῦν. Ἴσως ἀκριβῶς οἱ λέξεις «ρεῦμα» (πού ἀναφέρεται γιά τά κομματικά καί τά πολιτικά πράγματα) καί «κύμα», πού συνοδεύει τίς μαζικές κοινωνικές ἐκδηλώσεις, νά χαρακτηρίζουν τήν ἔλλειψη διαλόγου, δηλαδή τήν ἔλλειψη τοῦ λόγου, τῶν ἐπιχειρημάτων, τῶν συγκροτημένων ἰδεῶν. Τά πάντα εἶναι δεδομένα. Τό ἀργότερο ἀπό τήν περίοδο τῆς μεταπολίτευσης, κατά τήν ὁποία συγκροτήθηκαν ὁ λόγος, οἱ ἰδέες ἀλλά καί ὁ ρόλος τῆς ἐξουσίας, τῆς ἀντιπολίτευσης, τῶν συνδικάτων, τῶν ἐσω-

κομματικῶν ρευμάτων. Ἐκτοτε ἀρκεῖ ἓνα νεῦμα, ἓνα κλείσιμο τοῦ ματιοῦ, γιά νά καταλάβει κανεὶς σέ ποιό «ρεῦμα» ἀνήκει ὁ ἄλλος, ποιός ὁ ρόλος μέσα στό ὄλο πλέγμα τῶν σχέσεων πού ἔχουν παγιωθεῖ. Ἀπό πουθενά δέν διαφαίνεται κάποια προσπάθεια ἀνατροπῆς αὐτῶν τῶν σχέσεων, ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῶν ρόλων, ἀνανέωσης τοῦ λόγου καί τῶν ἐπιχειρημάτων.

Ἄναφέραμε ὡς παραδείγματα τό ἀσφαλιστικό καί τό συνέδριο τοῦ ΠΑΣΟΚ, διότι ὡς κεφάλαια, ὡς τίτλοι, θά περίμενε κανεὶς ὅτι θά ἀποτελοῦσαν σημεῖα καμπῆς καί ἐπαναπροσδιορισμοῦ. Τό συνέδριο τοῦ ΠΑΣΟΚ ἔγινε σέ μιά περίοδο κατά τήν ὁποία ἐκλείσε ὁ κύκλος τῆς πρώτης του δεκαπενταετίας, ὅπως αὐτή προκαθορίστηκε ἀπό «δημιουργικά» χρόνια 1975-1980, καί κατά τήν ὁποία ὑποτίθεται ὅτι θά καθοριστεῖ ὁ ρόλος, ἡ φυσιογνωμία καί ὁ πολιτικός λόγος τοῦ κόμματος στήν περίοδο πού ἔρχεται. Λές ὁμως καί κανεὶς δέν τολμᾷ νά ἀνοίξει τήν πρώτη σελίδα τοῦ καινούριου κεφαλαίου: οἱ συνέδριοι ψήφισαν τήν Κ.Ε., διαίωσαν τά κεκτημένα τοῦ κόμματος καί πῆγαν σίτια τους.

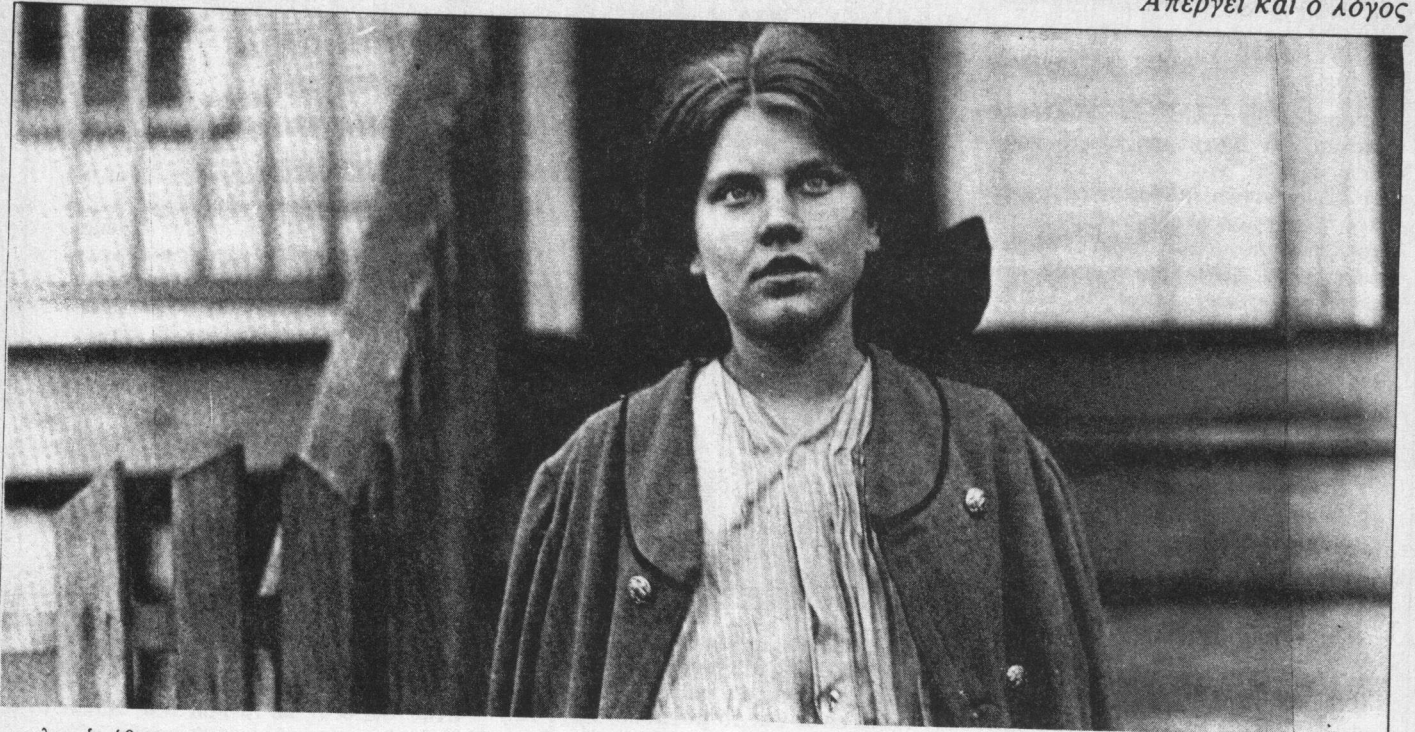
Τό ἀσφαλιστικό ἀγγίζει ἓνα ἄλλο τεράστιο καί καυτό θέμα, κεκτημένο ἢ δεδομένο ἀπό τό παρελθόν (ὅπως τό πάρε κανεὶς), ἓνα θέμα κατά γενική ὁμολογία κακῶς κείμενο. Θά περίμενε κανεὶς ὅτι ἡ ἰδεολογία, τά ἐπιχειρήματα, οἱ ἰδέες τῆς κάθε πλευρᾶς θά ἔπεφταν ἀπό τήν πρώτη στιγμή στό τραπέζι καί ὅτι ἐπ' αὐτῶν θά γίνονταν διάλογος, ὄχι ἀπαραίτητα γιά νά ὑπάρξει συμφωνία ἢ συναίνεση —κάτι τέτοιο εἶναι ἀδύνατο— ἀλλά γιά νά ὑπάρξει προαγωγή τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ἀντιπαράθεσης καί ἀνανέω-

ση τοῦ πολιτικοῦ λόγου καί τῆς πολιτικῆς τοποθέτησης τοῦ καθενός.

Βέβαια, ἡ κυβέρνηση ἀνοίξε τό κεφάλαιο τοῦ ἀσφαλιστικοῦ μέ καθαρά ταμειακό τρόπο κι ἄς κόπτεται ὁ κ. Σουφλιάς περί τοῦ ἀντιθέτου. Ὅλο τῆς τό μέλημα ἦταν ἡ διατήρηση τοῦ ἰσχύοντος ἀσφαλιστικοῦ συστήματος ἐν ζωῇ διά τῆς μείωσης τῶν ἐλλειμμάτων, δηλαδή τῶν ἀσφαλιστικῶν παροχῶν. Κι ἂν κάποια «εὐγενή» ταμεῖα ἔγινε προσπάθεια νά καταργηθοῦν, αὐτό δέν ἀντανακλοῦσε κάποια λογική συνολικοῦ ἐπαναπροσδιορισμοῦ, ἀλλά τήν ἐπιδίωξη νά μποῦν νέες εἰσφορές στό ΙΚΑ, νά ἀξιοθεῖν δηλαδή τά ἔσοδα καί νά μετατεθεῖ τό πρόβλημα κατά μιά 35ετία, ὅταν πιά οἱ νῦν νεοεισερχόμενοι θά ἀρχίζουν νά μὴν πληρώνουν εἰσφορές καί ἀντ' αὐτοῦ νά ἀπαίτουν σύνταξη. Ἄντανακλοῦσε στήν οὐσία τήν προσπάθεια ἐπιστροφῆς στή δεκαετία τοῦ '50, ὅταν ὄλοι πλήρωναν εἰσφορές καί κανεὶς δέν ἔπαιρνε σύνταξη, μέ ἀποτέλεσμα τά ταμεῖα νά φαντάζουν ὕγιη.

Ἡ κυβέρνηση λοιπόν ἀνοίξε ταμειακά τό θέμα καί ἔχοντας ἐπίγνωση αὐτοῦ, μίλησε καί γιά μιά δεύτερη φάση, ἡ ὁποία θά ξεκινήσει τό 1991 καί κατά τήν ὁποία θά ὑπάρξει ριζική ἀναμόρφωση τοῦ ἀσφαλιστικοῦ κατά τά νεοφιλελεύθερα καί πλήρως ἀνταποδοτικά πρότυπα. Ὁ θεός νά μᾶς φυλάει, ἂν καί νομίζουμε ὅτι αὐτή ἡ δεύτερη φάση δέν θά ἔρθει ποτέ, ἢ τουλάχιστον δέν θά ἔρθει τόσο γρήγορα.

Ὁ ταμειακός χαρακτήρας τοῦ κυβερνητικοῦ νομοθετήματος δέν δικαιολογεῖ ὁμως τήν ἐξίσου ταμειακή ἀντίδραση τῶν συνδικάτων ἀλλά καί τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολίτευσης. Μ' αὐτό δέν θέλουμε νά ὑποτιμήσουμε διόλου τήν οικονομική πλευρά τῆς δ-

λης υπόθεσης — στό κάτω κάτω ὅσες συνολικές προτάσεις, ιδεολογίες καί «καταστατικές ἀρχές» κι ἂν ἐπεφταν στό τραπέζι, τόν ἀριθμό καί τόν τρόπο πού μοιράζονται κάποια χιλιάρκα θά ἀφοροῦσαν. Ἐχει ὁμως καί ἡ ιδεολογία τή σημασία της. Γιά παράδειγμα, πίσω ἀπό τίς κυβερνητικές ρυθμίσεις «κρύβεται» μιά ιδεολογία, τήν ὁποία ἀσπάζονται ὄχι μόνο οἱ ὀπαδοί τῆς Ν.Δ. ἀλλά καί πολλῶν ἄλλων κομμάτων. Ὅτι δηλαδή ὁ ἀσφαλιστικός τομέας, ὅπως κάθε «ἐπιχειρηματικός τομέας», δέν ἐπιτρέπεται νά εἶναι ἐλλειμματικός.

Ἡ ἀντίληψη ὀδηγεῖ σέ ἐλασικότητα τῶν συντάξεων τέτοια, ὥστε νά καταργεῖται ἀκόμα καί ἡ ἐτυμολογική ἔννοια τοῦ ὄρου «ἀσφάλιση». Θά εἴμαστε ἄδικοι ἂν δέν ἀναφέραμε ὅτι ἡ ΓΣΕΕ μέ τίς προτάσεις της (ἔστω καί σέ συνθηματολογική μορφή) περί ἀντιμετώπισης τῶν χρεῶν καί κυρίως περί τριμεροῦς συμμετοχῆς καί περί κατοχύρωσης τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀσφάλισης, ἄγγιξε τό πρόβλημα στή βάση του.

Τό ἄγγιξε ἀλλά δέν τό ἀνέδειξε στήν κοινωνία. Ἀνεξάρτητα ἀπό τά ἔγγραφα πού ἀνταλλάχθηκαν μεταξύ ὑπουργείου καί συνδικαλιστικῶν φορέων, στήν ἑλληνική κοινωνία ἔμεινε ἡ ἐξῆς γενική εἰκόνα ἀπό αὐτή τήν ἀπεργία: ἡ κυβέρνηση προτείνει τήν περικοπή τῶν συντάξεων γιατί δέν ἔχει λεφτά, οἱ συνδικαλιστές καί ἡ ἀντιπολίτευση δέν προτείνουν τίποτα γιατί δέν θέλουν τήν περικοπή, εἶναι δηλαδή «ἐκτός θέματος». Αὐτά ὡς πρὸς τήν οὐσία.

Ὡς πρὸς τή διαδικασία τώρα, δημιουργήθηκε ἡ ἐντύπωση τῶν προνομίωχων μισθωτῶν τοῦ Δημοσίου, τῶν ρετιρέ, πού ἀδιαφοροῦν γιά τό σύνολο,

συντεχνιάζονται καί κοιτοῦν μόνο τόν ἑαυτό τους, χρησιμοποιώντας ὡς ὄπλο τῆς ἀπεργίας τήν κοινωνική ὀμηνρία. Μάλιστα οἱ δύο πιό ἐπώδυνες ἀπεργίες, αὐτές τῶν τραπεζικῶν καί τῆς ΔΕΗ, χρωμάτισαν καί τίς ὑπόλοιπες, οὕτως ὥστε σύμπαντες οἱ μισθωτοί νά ἀντιμετωπίζονται τώρα ἀπό τοὺς ὑπόλοιπους ὡς προνομιούχα ρετιρέ πού ἀδιαφοροῦν γιά τό κοινωνικό σύνολο καί τό μέλλον τοῦ τόπου. Ἄν μάλιστα ψάξει κανεῖς λίγο βαθύτερα, θά δεῖ ὅτι οἱ πιό ἀγανακτισμένοι κατά τῶν ἀπεργῶν εἶναι κυρίως βιοτέχνες καί ἐλευθεροεπαγγελματίες, δηλωμένοι καί ἀδήλωτοι, εἰσφοροδιαφεύγοντες καί φοροδιαφεύγοντες, ἄνθρωποι δηλαδή τῶν ὁποίων ἡ φορολογική εἰσφορά θά μπορούσε ἐν μέρει νά λύσει τό πρόβλημα τῶν ἐλλειμμάτων τῆς ἀσφάλισης, ὑπό τήν προϋπόθεση ὅτι ἡ κοινωνία θά ἀποδεχόταν ιδεολογικά τόν κοινωνικό καί ὄχι ἀνταποδοτικό χαρακτήρα της.

Ἡ ἀσφάλιση ἀποτελεῖ ἱστορικά ἓνα μέρος, ἓναν ὄρο τῆς σύμβασης ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τή μισθωτή ἐργασία, μιά «προσφορά» τοῦ ἐργοδότη ὅταν καλεῖ τόν ἐργαζόμενο νά δουλέψει γι' αὐτόν. Αὐτό ἀκριβῶς μαρτυρεῖ ἡ αὐξημένη συμμετοχή τοῦ ἐργοδότη στήν καταβολή τῶν ἀσφαλιστικῶν εἰσφορῶν. Ἡ προσφορά αὐτή, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, δέν ἦταν οἰκειοθελής (δηλαδή ἐγγενῆς στό σύστημα), ἀλλά κατακτήθηκε, ὅστερα ἀπό ἐργατικούς ἀγῶνες. Ἡ συμβολή τοῦ ἴδιου τοῦ ἀσφαλισμένου συμβολίζει ἀκριβῶς τό ἴδιο τό συμφέρον του στήν ὑπόθεση τῆς ἀσφάλισής του. Ἡ σχέση τῶν εἰσφορῶν ἐργοδότη καί ἐργαζόμενου ποικίλλει ἀπό κλάδο σέ κλάδο, ἀνάλογα μέ τίς κατακτήσεις τῶν ἐργαζομένων ἢ, τίς περισσότερες φορές, ἀνάλογα

μέ τή διάθεση πού ἐπέδειξε ἱστορικά ἡ ἐργοδοσία νά καταστήσει ἐλκυστικότερη τήν προσφορά της, προκειμένου νά προσελκύσει ἀξιόλογο ἐργατικό δυναμικό ἀλλά καί νά «δέσει» τό δυναμικό αὐτό μέ τήν ἐπιχείρηση σέ μιά «οἰκογένεια». Ἄλλ' ἡ σχέση αὐτή πού παγιώθηκε ἱστορικά γιά κάθε κλάδο. σήμερα στίς περισσότερες τῶν περιπτώσεων δέν παίξει κανένα ρόλο, καθῶς στήν οὐσία τό ποσοστό πού καλύπτει ὁ ἀσφαλιζόμενος ἀποτελεῖ μέρος τοῦ μισθοῦ του. Θέλουμε νά ποῦμε μ' αὐτό ὅτι σήμερα πιά ἡ σχέση τῶν εἰσφορῶν πού καταβάλλει ὁ ἐργοδότης καί ὁ ἐργαζόμενος δέν ἀποτελεῖ ἔνδειξη γιά κάποιους καλύτερους ἢ χειρότερους ὄρους ἀσφάλισης καί μόνο ἂν ὑπολογίσει κανεῖς τό συνολικό ὕψος τοῦ μισθοῦ καί τό συνολικό ὕψος τῶν ἀσφαλιστικῶν κρατήσεων μπορεῖ νά ἀποφανθεῖ περί «προνομιωκῶν» ἢ μή ὄρων ἀσφάλισης.

Ἡ κατάκτηση αὐτῆ τῶν ἐργαζομένων ἦταν πολιτική κατάκτηση καί ὡς τέτοια δέν μπορούσε παρά νά τελεῖ ὑπό τήν ἐγγύηση τοῦ κράτους. Ἀλλά ἐγγύηση σημαίνει ταυτόχρονα ἐποπτεία, διαχείριση. Καί βέβαια στό κράτος μπορεῖ νά ἐκφράζεται σέ δεδομένη στιγμή ὁ πολιτικός καί κοινωνικός συσχετισμός δυνάμεων ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τοὺς ἐργαζόμενους, ταυτόχρονα ὁμως τό κράτος δέν μπορεῖ παρά νά ἐκφράζει τήν κυριαρχία ἑνός τρόπου παραγωγῆς ὑπό τή σκέπη τοῦ ὁποίου ὑφίσταται ὁ δεδομένος συσχετισμός.

Ἔτσι στή χώρα μας ἡ διαχείριση τῶν πόρων τοῦ ΙΚΑ ἔγινε πρὸς ὄφελος τοῦ ἐθνικοῦ στόχου τῆς ἀνάπτυξης, τήν ὁποία, ὡς γνωστό, πραγματοποιοῦν οἱ ἐπιχειρηματίες. Μέσω τῶν χρημάτων τοῦ ΙΚΑ τό ἀστικό κράτος

μπορούσε να προσφέρει χαμηλότοκα δάνεια, να διοχετεύει φθινό χρήμα στην αγορά. Ήταν τότε η εποχή που οι εργαζόμενοι πλήρωναν. Σήμερα που ήρθε η ώρα να εισπράξουν το κράτος ζητάει συγγνώμη, αλλά δεν έχει να τους δώσει. «Δέν έχει σημασία ποιός φταίει που φτάσαμε ως εδώ», λέει ο κ. Μητσοτάκης, σημασία έχει τί κάνουμε από 'δω και πέρα. Και σε άλλες περιπτώσεις ρίχνει με σημασία το ανάθεμα στην κακοδιαχείριση του ΠΑΣΟΚ, ή όποια, αν και αναμφισβήτητη, δεν συνετέλεσε παρά σε ένα μικρό μέρος του όλου προβλήματος των έλλειμμάτων.

Από την άποψη αυτή, της διαχείρισης των πλεονασμάτων δηλαδή, τα σημερινά έλλείμματα και η κατάρρευση του ασφαλιστικού συστήματος δεν είναι παρά έκφραση της αδυναμίας του ελληνικού καπιταλισμού. Όπως ακριβώς και η χαμηλή παραγωγικότητα έκφραση της αδυναμίας του ελληνικού καπιταλισμού είναι κατά πρώτο λόγο, αφού αυτός οργανώνει την παραγωγή, και κατά δεύτερο λόγο έκφραση της αδυναμίας της πολιτικής του εκπροσώπησης, του άστικου κράτους. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση όμως τα σπασμένα καλούνται να τα πληρώσουν οι μισθωτοί, αυτοί είναι που καλούνται να αυξήσουν την παραγωγικότητά τους (λές και ο κάθε εργαζόμενος καθορίζει την παραγωγικότητά του όπως του καπνίσει), αυτοί καλούνται να δεχθούν μείωση των μισθών (έπειδή είναι χαμηλή «η παραγωγικότητά τους») και των ασφαλιστικών παροχών.

Έχει, λοιπόν, σημασία το πώς φτάσαμε ως εδώ, όπως σημασία βέβαια έχει και το τί γίνεται στο εξής. Άσχετα με την κακοδιαχείριση των αποθεμάτων του ΙΚΑ και των άλλων ταμείων, άργα ή γρήγορα το σύστημα θα γινόταν έλλειμματικό απ' ης στιγμής ή σχέση εργαζομένων προς συνταξιούχους έχει φθάσει το 2,7 προς 1, έχει δηλαδή πέσει άρκετά από το 4 προς 1 που θεωρείται το όριο κάτω από το οποίο ένα ταμείο καθίσταται έλλειμματικό (συνήθως υπερτονίζεται η μία πλευρά αυτής της σχέσης, ότι δηλαδή έχουμε πάρα πολλούς συνταξιούχους, πράγμα σωστό, λησμονείται όμως ταυτόχρονα ή άλλη πλευρά, ότι οι μισθωτοί είναι λίγοι, γεγονός που και πάλι υποδηλώνει τις αδυναμίες του ελληνικού καπιταλισμού). Προεκτείνοντας την ίδια σκέψη θα λέγαμε ότι οι αδυναμίες αυτές εκφράζονται και πολιτικά με τη συρρικνωτική - ταμειακή κατεύθυνση στην όποια η κυβέρνηση αναζητεί τη λύση των προβλημάτων. Αποκλειστικός στόχος της ή μισωτή εργασία και συνταγή μία και μοναδική: μείωση μισθών, μείωση συντάξεων. Μέσα στο 1990 οι εργαζόμενοι έχασαν 15% περίπου από την περι-

πή της ΑΤΑ και υπολογίζεται να χάσουν άλλο ένα 5% από τις ρυθμίσεις για τις συντάξεις και την περίθαλψη. Αυτό είναι και το μοναδικό έργο της κυβέρνησης της Ν.Δ. στους έξι μήνες που βρίσκεται στην εξουσία.

Άλλά ως ξαναγυρίσουμε στο 2,7 προς 1. Η σχέση αυτή μπορεί κάπως να μεταβληθεί είτε με τη μείωση των συνταξιούχων (κι είναι γενικά σωστές οι ρυθμίσεις για τα όρια ηλικίας που πέρασε ή κυβέρνηση) είτε με αύξηση του αριθμού των ασφαλιζόμενων (και εδώ είχαμε διάφορα «παυσίπονα» όπως την υποχρεωτική ασφάλιση των ξένων εργατών). Πρόθεση βέβαια της κυβέρνησης είναι να αυξήσει σε μία δεύτερη φάση τον αριθμό των ασφαλιζόμενων διά του θεσμού της αυτασφάλισης, διά του οποίου ελπίζει να προσελκύσει τη μεγάλη μάζα των αυτοαπασχολούμενων και παραοικονομούντων να ασφαλισθεί στο ΙΚΑ. Η δεύτερη αυτή φάση είναι συνυφασμένη με την εισαγωγή της κατώτερης εθνικής σύνταξης, ή όποια θα δίνεται σε όλους και, από κει και πέρα, την καθιέρωση της ανταποδοτικής ασφάλισης, την εισαγωγή δηλαδή χρηματιστικών κριτηρίων στο σύστημα της ασφάλισης.

Άσχετα από το γεγονός ότι ή κυβέρνηση δεν πρόκειται να πετύχει πολλά με το θεσμό της αυτασφάλισης (καθώς θα πρέπει να συναγωνισθεί ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρείες), τά περί ανταποδοτικής ασφάλισης, είτε δημόσιας είτε ιδιωτικής, παραμένουν στις προθέσεις της κυβέρνησης: αυτό που γινόταν παλαιότερα όταν το ΙΚΑ χρηματοδοτούσε διά των κρατικών τραπεζών την ανάπτυξη, θα γίνεται στο μέλλον άμεσα και με το νόμο, χωρίς τη μεσολάβηση του κράτους, που άλλωστε αποδείχτηκε κακός επιχειρηματίας. Τις εισφορές των ασφαλιζόμενων θά τις διαχειρίζονται, θά τις ρίχνουν στην αγορά, θά τις τζιράρουν οι ιδιώτες.

Δέν είναι εδώ ο χώρος για να μιλήσουμε για τις ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρείες. Θά παρατηρήσουμε μόνο ότι, όσο καλή διαχείριση ή πετυχημένο τζιράρισμα κάνουν, στην ουσία ή επιτυχία τους βασίζεται σε ένα αξίωμα: στην επέκταση. Στην άνευρεση δηλαδή όλόένα και περισσότερων ατόμων που θά δέχονται να πληρώνουν εισφορές έναντι των μελλοντικών απολαβών που τους υπόσχονται. Και βέβαια ή ιδιωτική ασφάλιση είναι φαινόμενο κυρίως της τελευταίας 20ετίας στην Εύρώπη κι ακόμα πιο φρέσκο στην Ελλάδα. Αυτό σημαίνει ότι για τις ιδιωτικές εταιρείες υπάρχει ακόμα αγορά προς κατάκτηση. Σε δύο οικοσυστήματα όμως, όταν ή αγορά των ασφαλιζόμενων θά έχει κατακτηθεί, όταν δηλαδή οι εισφορές δέν θά αυξάνονται και όταν αντίθετα όλόένα και περισσότεροι ασφαλιζόμενοι θά απαιτούν τά υποσχόμενα, όταν δηλαδή θά επέλθει κορεσμός, τότε θά βρεθούν στην ίδια θέση με τά κρατικά ταμεία. Και τότε το κράτος (τά κράτη μάλλον) θά θυμηθούν τον κοινωνικό χαρακτήρα της ασφάλισης και θά αναγκάζονται να πληρώνουν από τον προϋπολογισμό τους τις υποχρεώσεις των ιδιωτικών εταιρειών.

Είναι λοιπόν ή ασφάλιση κοινωνική κατάκτηση και όσο κι αν τό κεφάλαιο προσπαθεί να εκμεταλλευθεί αυτή την κατάκτηση, να κάνει μπίζνες μ' αυτήν, ο βασικός της χαρακτήρας, δέν μπορεί να εξαφανισθεί. Μπορεί όμως να καταστεί ανεπίκαιρος — κι αυτό ακριβώς προσπαθεί να περάσει ως αντίληψη ή κυβέρνηση.

Τά συνδικάτα αντιμετώπισαν τά ταμεία σαν να μίν είναι ταμεία τους, σαν να μίν ανήκουν δηλαδή στους εργαζόμενους αλλά στην κυβέρνηση, κι αυτό είναι τό σφάλμα τους. Στην ουσία αποδέχθηκαν με τη σχέση τους την «ασφαλιστική αλλοτρίωση» που προσπαθεί να περάσει ως αντίληψη ή κυβέρνηση. Άλλωστε ήταν ή κυβέρνηση (και μάλιστα ή κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας) που έθεσε τό ζήτημα και τά προβλήματα των ταμείων και όχι κάποιο άριστο πολιτικό κόμμα, ούτε βέβαια ο συνδικαλισμός. Τό ΠΑΣΟΚ ως κυβέρνηση άδιαφόρησε για τό θέμα των ταμείων (και μόνο αυτό τό γεγονός δείχνει ότι δέν είναι κόμμα της μισωτής εργασίας, κόμμα σοσιαλδημοκρατικό, όπως πολλοί τό όνόμασαν κι ακόμα περισσότεροι τό όραματίζουν στο μέλλον), όπως άδιαφόρησαν και τά κόμματα της Άριστερας (αν και αυτά δέν ήταν στην κυβέρνηση), καθώς και τά συνδικάτα. Και ή άδιαφορία συνεχίστηκε ακόμα και αφού ή κυβέρνηση έθεσε τό θέμα, καθώς ή έλλειψη συνοδικής πρότασης, ή αδυναμία των συνδικάτων να «μπούν» στο πρόβλημα, ουσιαστικά έδινε τον πρώτο λόγο στην κυβέρνη-

ση. Οὐδέποτε τὰ συνδικάτα δέχθηκαν τὴν αὐξηση τῶν ὁρίων ἡλικίας (πέρα ἀπὸ κάτι ἀνεπίσημα μισόλογα), οὔτε ἀντέδρασαν στο «ἐπιχείρημα» τοῦ κ. Μητσοτάκη ὁ ὁποῖος εἶπε ὅτι δέν ἔχει νόημα ἡ τριμερῆς συμμετοχὴ (33%), ἀφοῦ φέτος τὸ κράτος θά πληρώσει γύρω στὸ 37%. Γιά χάρι λοιπόν αὐτοῦ τοῦ 4% πού θά πληρώσει φέτος παραπάνω τὸ κράτος δέν κατοχυρώθηκε θεσμικά ἡ τριμερῆς συμμετοχὴ, πράγμα πού ἀφήνει λυτὰ τὰ χέρια τῆς κυβέρνησης νά προωθήσει τὰ σχέδιά της τὰ ἐπόμενα χρόνια γιά μείωση τῆς κρατικῆς συμμετοχῆς καί καθιέρωση τῆς ἀνταποδοτικῆς ἀσφάλισης. Ἀναπτύχθηκε, ἀντίθετα, ἕνας κοινωνικός ρατσισμὸς ἀπέναντι στοὺς ἀπεργούς - μισθωτοὺς (νά μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἀπεργοῦσε ὅλη ἡ μισθωτὴ ἐργασία), κατὰ τὸν ὅποιον, π.χ., ὀδοντογιατροὶ πού δηλώνουν φέτος κατὰ μέσον ὄριο 90.000 δρχ. μηνιαῖο εἰσόδημα, κατέθεταν μηνύσεις ἐναντίον τῶν ἀπεργῶν καί ἔθεταν τὸ ἐρώτημα σέ ποιὸν ἀνήκει ἡ ΔΕΗ, δηλαδή τὸ κράτος. Ἀλήθεια σέ ποιους ἀνήκει τὸ κράτος, ὅταν μισθωτοὶ καί συνταξιούχοι, αὐτοὶ δηλαδή πού ἀπεργοῦσαν, πληρώνουν τὸ 70% περίπου τῶν ἡμεσῶν φόρων, πού ἀποτελοῦν τὴ μόνη εὐγενῆ καί πολιτικῆ συμμετοχὴ τοῦ πολίτη στὰ ἐξοδα τοῦ

κράτους; Ὁ ἀναμάρτητος πρῶτος τὸν λίθον βαλέτω.

Δημιουργήθηκαν ἔτσι συνθήκες πολιτικῆς ἡττας γιά τοὺς μισθωτοὺς καί μέσα σ' αὐτές τίς συνθήκες ἐπιχειρεῖται ἡ ἐκτροπὴ τῆς ἀσφάλισης ἀπὸ τὸ ἱστορικό της πλαίσιο, ἡ ἀλλαγὴ τοῦ χαρακτῆρα της.

Τί θέλουμε νά ποῦμε μέ ὅλα αὐτὰ; Οἱ συνδικαλιστικοὶ φορεῖς καί τὰ κόμματα ἀπέτυχαν νά ἀναδείξουν τὸ ταξικό, τὸ κοινωνικό περιεχόμενο τῆς σύγκρουσης περὶ τὸ ἀσφαλιστικό, καί ἀπέφυγαν νά πολιτικοποιήσουν τὸ θέμα, νά προβάλουν τὴ δική τους ἀντίληψη καί ἰδεολογία γιά τὸ ἀσφαλιστικό. Καί δέν τὴν πρόβαλαν γιατί δέν τὴν εἶχαν. Αὐτὴ ὅμως ἀκριβῶς ἡ ἔλλειψη δέκαίωνει τὴν κρατούσα στὴν ὑπόλοιπη κοινωνία ἀντίληψη περὶ τῶν ἀπεργῶν καί τῶν ἀπεργῶν, τὴν ἀντίληψη πού λέει ὅτι ἡ μὲν κυβέρνηση προσπάθησε νά λύσει ἕνα συνολικό πρόβλημα τῆς κοινωνίας, ἐνῶ οἱ ἀπεργοὶ προσπαθοῦσαν νά λύσουν τὸ πρόβλημα τοῦ ἑαυτοῦ τους.

Ἡ ἔλλειψη πολιτικοῦ λόγου ἀπὸ τὴ μεριά τῶν συνδικαλιστικῶν καί τῶν κομματικῶν ἡγεσιῶν προσδιόρισε ἔτσι καί τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀπεργῶν, ἕναν χαρακτῆρα ἀντικοινωνικό γιά ἕνα κατεξοχὴν κοινωνικό ζήτημα καί

προδιέγραψε καί τὴν τελικὴ ἔκβαση, τὴν ἡττα δηλαδή τῶν ἀπεργῶν. Καί τὸ κυριότερο: ἡ ἡττα δέν ἀφῆσε πίσω της τὸν σπόρο, τίς ἰδέες δηλαδή, γιά τίς ὁποῖες θά μάχονταν οἱ μισθωτοὶ καί οἱ ὁποῖες θά μπορούσαν νά ἀγκαλιάσουν κι ἄλλα κοινωνικά στρώματα καί νά μετουσιωθοῦν σέ συγκεκριμένη πολιτικὴ ἀπὸ μίαν ἐπόμενη κυβέρνηση.

Τὸ μόνο πού ἀλλάξε, ὁ μόνος μετασχηματισμὸς μέσα σέ ὅλη αὐτὴ τὴν ἱστορία ἦταν ἡ περίοπτη σειρά μέ τὴν ὁποία ἐκλέχτηκαν οἱ ἡγέτες τῶν συνδικάτων στὴν Κ.Ε. τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Ἦταν ἀρκετὸ νά κοιτάξουν μέ νόημα τοὺς συνέδρους τοῦ συνεδρίου τῆς σιωπῆς; ὄλοι ἀντιλήφθηκαν τὸν αὐξημένο ρόλο τῶν συνδικαλιστῶν, τώρα μάλιστα πού ἡ κυβέρνηση ετοιμάζεται νά περάσει τὸν ἀντιαπεργιακὸ νόμο. Μιλῆσαμε προηγουμένως γιά τὴ «δημιουργικὴ» περίοδο '75-'80. Ἦταν ἡ δημιουργία τῆς σημερινῆς καταστροφῆς.

Στη μιάια

Διολίσθηση

Φοβήθηκε διολίσθηση σέ θέσεις σοσιαλδημοκρατικές ό Χαρ. Φλωράκης και τίναξε στόν άέρα για δεύτερη φορά τίς «Θέσεις» για τό συνέδριο του ΚΚΕ. Μή στάξει ή ούρά του γαϊδάρου. "Όταν γίνονται μέ μιάς ύποτιμήσεις τής πολιτικής τιμής τής 'Αριστεράς σέ ποσοστά 100% σιγά μή πειράζει ή διολίσθηση. Τό πιό άστειό στην όλη ύπόθεση είναι ότι οι πάντες πιστεύουν ότι πράγματι στην ήγεςία του ΚΚΕ γίνεται σύγκρουση μεταξύ συντηρητικών και άνανεωτικών ιδεών. 'Εν πάση περιπτώσει, κάθε σύγκρουση για τήν έξουσία βρίσκει πάντα όμορφες κουβέντες νά πει: περί σοσιαλισμού, άνανέωσης κ.λπ. και άφθονες δικαιολογίες. "Όπως εκείνη ότι ή ήγεςία του ΚΚΕ δέν ήξερε τί πραγματικά γίνονταν τόσα χρόνια στις χώρες του «σοσιαλισμού», ότι τά «άδελφά» κόμματα δέν τήν είχαν άρκούντως ένημερώσει. Τήν είχαν κοροϊδέψει δηλαδή. 'Αλλά τώρα ποιός κοροϊδεύει ποιόν.

Χρηματιστηριακός όλυμπιακός θρήςος...

Καθώς περνούν οι ήμέρες από τήν άποφράδα στιγμή τής άπώλειας τής «Χρυσής 'Όλυμπιάδας» από τήν γεμάτη πολιτισμό και πνευματικές άξίες πόλη τής 'Αθήνας, οι πάντες φαίνεται νά ξεπερνούν τό σόκ, νά συνέρχονται. 'Η προ - πανηγυρίζουσα κυβέρνηση έγινε και πάλι δυναμική και θραυστάτη (άπέναντι στους εργαζόμενους φυσικά...), ό τέως στρώθηκε σέ άλλου είδους άσχολίες, οι από 'Ελλάδος «άθάνατοι» βρήκαν τρόπο νά ύμνήσουν τό και πάλι δυνατό «όλυμπιακό πνεύμα» και ή Μελίνα ύπόσχεται τους 'Όλυμπιακούς του 2000! Συνήλθαν λοιπόν όλοι; Πέρασε ή θλίψη και ή πίκρα για τό «άδικο» που έγινε στό πνεύμα και τόν πολιτισμό;

Και όμως, κάποιοι επιμένουν στην ένθύμηση τής συμφοράς. Στην κεντρική Σοφοκλέους ύπάρχει ένας ναός όπου τό μνημόσυνο για τήν άδικοχαμένη 'Όλυμπιάδα φαίνεται ότι θά κρατήσει για πολύ καιρό άκόμα. Μόλις ό ναός άνοίγει, πλήθος μετοχές θυσιάζονται, σπονδές στόν χαμένο νεκρό που τόσα κέρδη έγκυμονούσε. Θρήνος και συμφορά και δάκρυα.

'Ω του μυστηρίου. Μιά 'Όλυμπιάδα που οι άφθαρτες ήθικές άξίες διεδικούσαν και ζωντάνευαν, βρίσκει τήν μεταθανάτια της αίγλη μονάχα στο ναό του χρήματος και του τζόγου. Παράδοξο; 'Όχι! 'Απλά λέξεις πολλές χωρίς νόημα, λέξεις από άχυρο που εύκολα ό άέρας σκορπίζει. Λέξεις άπάτης και διαστρέβλωσης. Γίνεται έτσι κατανοητό τό γιατί, όσοι δέν παρασέρνονται στό παιγνίδι αυτό, δέν βρίσκουν κανένα λόγο νά θρηνησουν...

Ράβδος έν γωνία: άρα βρέχει!

Στίς στήλες των μικρών άγγελιών των έφημερίδων, τά πωλητήρια των κατοικιών όχι μόνο δέν λείπουν αλλά και άνανεώνονται σέ σύντομα χρονικά διαστήματα πάντα μέ άνορθωμένες τιμές που πείθουν ότι τό προϊόν κινείται. Στά βόρεια προάστεια των 'Αθηνών οι μονοκατοικίες πωλούνται συνήθως πάνω από 150.000.000 και τά οικογενειακά διαμερίσματα 50 ή 100.000.000. Αύτά, σέ άλλες μονάδες μέτρησης μεταφράζονται σέ 750 μηνιαίους μισθούς ύψηλόμισθους μισθωτού στην πρώτη περίπτωση, σέ 250 ως 500 μισθούς στη δεύτερη.

Παντείων εύρεσιτεχνιών συνέχεια...

Δέν έχουν περάσει πολλά χρόνια από τήν εποχή που ή — τότε — Πάντειος Σχολή Πολιτικών 'Επιστημών βρέθηκε στην πρώτη σειρά τής επικαιρότητας και τής άκαδημαϊκής άμηχανίας χάρη στις πρωτότυπες έπιλογές της. 'Ηταν οι καιροί που θεολόγοι άνελαβαν τή διδασκαλία και τήν άναζήτηση στο χώρο των φιλοσοφικών ιδεών και που προϊστορικοί άρχαιολόγοι εκλέχτηκαν για νά φωτίσουν τήν ιστορία των διοικητικών θεσμών (γενικά) στις άνθρώπινες κοινωνίες κάθε εποχής και ύπόστασης.

'Τό σημερινό «Πάντειο Πανεπιστήμιο» μέ ζήλο άκολουθεί τήν πεπατημένη και προσθέτει νέα ύλικά στόν άχταρμά που συσσωρεύσαν τά χρόνια. Τό νέο τμήμα που ίδρύθηκε εκεί ύπόσχεται — ούτε λίγο ούτε πολύ — νά διακριθεί στην καλλιέργεια των επιστημών τής «κοινωνικής άνθρωπολογίας, τής γεωγραφίας και τής πολιτικής», (!). Μαζί και ταυτόχρονα και συμπληρωματικά...

Δέν μπορεί βεβαίως νά είναι ποτέ κανείς σίγουρος για τό τί σημαίνουν οι τίτλοι, οι έννοιες και οι όρισμοί στό πολύ - πανεπιστήμιο αυτό. 'Αν όμως οι λέξεις έννοούν αυτά που φαίνεται ότι περιγράφουν τότε θά βρεθούμε μπροστά σέ μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα προσπάθεια συγκερασμού κλάδων τής ανθρώπινης γνώσης που, ως τά τώρα, ύποψιαζόμασταν ότι έχουν ελάχιστη σχέση μεταξύ τους.

Η προσπάθεια δέ θά είναι άκόμα πιό ενδιαφέρουσα στην περίπτωση που κληθούν προϊστορικοί άρχαιολόγοι για νά γεφυρώνουν τά χάσματα.

Πιο κοντά στο κέντρο, στις άξιοπρεπείς συνοικίες τά διαμερίσματα των 100 τ.μ. έχουν 30 μέ 40.000.000 ενώ στις πιο ύποβαθμισμένες οι τιμές τους «πέφτουν» στα 20.000.000 περίπου. "Όπως και νά 'χει, ό ύψηλόμισθος — 200.000 τό μήνα — μισθωτός μας χρειάζεται 150 μέ 200 μισθούς στην πρώτη περίπτωση και 100 στην χειρότερη τελευταία. Αύτά μάς κάνουν 7,14 χρόνια εργασίας (μέ 14 μισθούς τόν χρόνο) για διαμέρισμα ή ύποβαθμισμένη συνοικία ή 14,3 χρόνια για άξιοπρεπές διαμέρισμα σέ βιώσιμη περιοχή. Για δέ τήν όνειρική μονοκατοικία στο Μαρούσι ή τήν Κηφισιά χρειάζεται 53,57 χρόνια εργασίας (μισθωτής).

'Αν στη θέση του ύψηλόμισθου μας βάζουμε έναν τυπικό μισθωτό των 100.000 τόν μήνα, τότε οι χρόνοι διπλασιάζονται. "Ενας δέ που εισπράττει τό κατώτατο όριο των μισθών ή των ήμερομισθών θά δυσκόλευε πολύ τους ύπολογισμούς καθώς οι άπαιτούμενοι χρόνοι θά

ξέφευγαν από τα ανθρώπινα μέτρα. Παρά τους δυσανάλογους για τη λογική ύπολογισμούς αυτούς ή αγορά των ακινήτων αναπτύσσεται και δυναμώνει και όλο και περισσότερα μεσιτικά γραφεία προκύπτουν για να τη διαχειριστούν. Το μυστήριο δέ πυκνώνει όταν σύμφωνα με τα πιο επίσημα στοιχεία, του υπουργείου Οικονομικών, τα εισοδήματα στη χώρα αυτή προέρχονται περίπου αποκλειστικά από μισθούς και ήμερομίσθια όπως αποκαλύπτουν οι — επίσημες — φορολογικές δηλώσεις και ο έπιμερισμός της καταβολής των επί των εισοδημάτων άμέσων φόρων. 'Η μόνη λογική εξήγηση στά παραπάνω είναι τό ότι οι μισθωτοί είναι ιδιαίτερα μακρόβιοι, παραγωγικά μάλιστα μακρόβιοι, ώστε προφταίνουν να συσσωρεύσουν τά απαραίτητα για τήν κίνηση τής παραπάνω αγοράς ποσά. Είναι επομένως λογική και θεμιτή ή πρόθεση του νέου ασφαλιστικού μας νόμου να επιτρέψει τήν συνταξιοδότηση των μισθωτών μετά τά εβδομήντα ή έστω, κάπου εκεί. 'Αρα, ό περί κοινωνικών ασφαλίσεων νόμος και σωστός είναι και διορατικός!

Συζητήθηκε

* Συζητήθηκε πολύ ή συζήτηση του Γρ. Γιάνναρου μέ τό δημοσιογράφο κ. Παναγιωτόπουλο στην έκπομπή «Προφίλ» τής ΕΤ-1 μέ άφορμή τό βιβλίό του πρώτου 'Από τίς αδιαιρέτες στην πραγματικότητα. 'Η 'Αριστερά μετά τό 1989. 'Ο Γρηγόρης Γιάνναρος όμως δέν θέλησε να συζητήσει τό ζήτημα του αυριανισμού. Τό π'αν είναι ή ουσιαστική προγραμματική συμφωνία μέ τό ΠΑΣΟΚ, είπε. Τό ουσιαστικό είναι ή πολιτική του ΠΑΣΟΚ

'Ετσι καταλαβαίνει τήν πολιτική ό βουλευτής του Συνασπισμού, και γι' αυτό μπορεί να αποδέχεται ακόμη και τήν πολιτική που παράγει ό αυριανισμός και οι αυριανιστές. 'Από τίς περυσινές αδιαιρέτες ότι τό ΠΑΣΟΚ θά συντριβεί κάτω από τό βάρος των σκανδάλων, προσέγωση στη φεινή πραγματικότητα για να τά βρεί ή 'Αριστερά μέ τό ΠΑΣΟΚ πάση θυσία.

* Συζητήθηκε και ή πρόταση του Μ. 'Ανδρουλάκη ν' άρχίσει μία διαδικασία προγραμματικής σύγκλισης ΠΑΣΟΚ - Συνασπισμού και άλλων δυνάμεων, κατά τό πρότυπο του «κοινου πορίσματος» ΕΑΡ - ΚΚΕ πριν δύο χρόνια. 'Ο Φώτης Κουβέλης έσπευσε να θέσει μίαν άλλη βάση στό ζήτημα: να προχωρήσει ή διαδικασία μετεξέλιξης του Συνασπισμού σε πολιτσιακό φορέα. Θα γίνεται μεγάλη κουβέντα έτούτο τό χειμώνα.

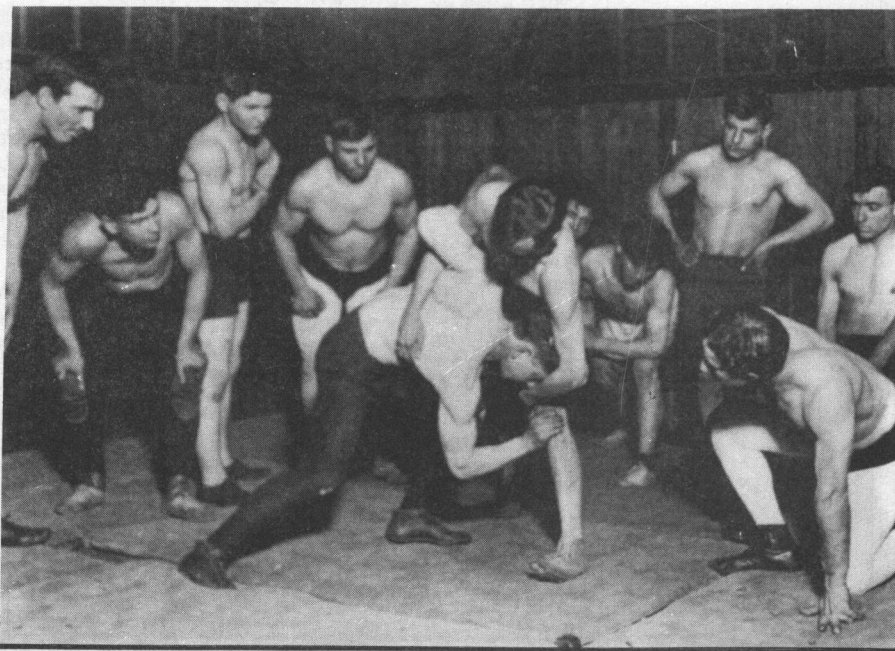
* Συζητήθηκε πολύ τό ασφαλιστικό τόν τελευταίο μήνα. 'Αναψε και κόρωσε τόσο πολύ αυτή ή συζήτηση ώπου οι πιο σπουδαίοι συζητητές αναδείχθηκαν τά ΜΑΤ. 'Ετσι γίνεται και στην πεπολιτισμένη Εύρώπη υπενθύμισε ή κα Γιαννάκου. 'Αλλά άπ' δλη αυτή τή συζήτηση έμεινε άπ' έξω τό συνολικό οικονομικό πρόβλημα τής χώρας που ή κυβέρνηση αντιμετώπιζει μέ νεοφιλελεύθερες διακηρύξεις και ή αντιπολίτευση μέ αντινεοφιλελεύθερες αντιδιακηρύξεις. Μήπως άκουσε κανείς τί θα γίνει, π.χ., μέ τίς επενδύσεις, εκτός από τήν πληροφορία που έφερε άπ' τό Τόκυο ό κ. Μητσοτάκης ότι οι Γιαπωνέζοι αντιμετώπιζουν τά προβλήματα των επενδύσεών τους μέ μεγάλη λεπτολογία και σοβαρότητα;

* Συζητήθηκε πολύ ή άπειλή τής ΟΤΟΕ στους 51 βουλευτές τής Νέας Δημοκρατίας που τους προειδοποιούσε ότι θα «λογοδοτήσουν». Δικαιώς συζητήθηκε και κατακρίθηκε ή επίμαχη φράση, αυριανικού ταμπεραμέντου, που προσβάλλει τους συνδικαλιστές, τήν έννοια του συνδικαλισμού και τους εργαζομένους. 'Αλλά πώς να καταπιεί κανείς τους ύπαινιγμούς τής Ν.Δ. ότι τό νόημα τής φράσης αυτής είναι πώς τους 51 βουλευτές της τους περιμένει στη γωνία ή 17η Νοέμβρη; Κάπως έτσι φτιάχεται ή 17 του Νέμβρη: άπ' τή δραχμοθηρία του Τύπου και τον πολιτικαντισμό τής εξουσίας. 'Ο Θεοδωράκης βέβαια τους ξεπέρασε δλους καταγγέλλοντας τά «έκτακτα επαναστατικά δικαστήρια των χάρτινων συνταγματάρχων τής ΟΤΟΕ και των άλλων "είδικων μονάδων"

που καλύπτονται μέ τόν μανδύα του συνδικαλισμού», προτρέποντας μέ θεία όρμη «οι φασίστες — ανεξαρτήτως χρώματος — πρέπει να χτυπιούνται κατακέφαλα εϋθύς μόλις τολμούν να σηκώνουν κεφάλι». Τή ρωμισύνη να τήν κλαίς, όταν οι πνευματικοί της «ταγοί» μερδεύουν τό πάθος μέ τήν ύστερία.

* Συζητιέται και θα συζητηθεί περισσότερο τό νομοσχέδιο που έτοιμάζει ό κ. 'Εβερτ για τίς άπεργίες, σύμφωνα μέ τό όποιο, χονδρικά, κάθε άπεργία θα μπορεί να κηρυχθεί παράνομη και καταχρηστική, έκεκτεινοντας και βελτιώνοντας τίς προβλέψεις εκείνου του παλιού άρθρου 4. Πληροφορούμαστε ότι στη σχετική συζήτηση στη Βουλή εισηγητής τής πλειοψηφίας, από τήν πλευρά τής μειοψηφίας, θα είναι ό κ. 'Αρσένης που τό έχει μελετήσει καλά τό ζήτημα.

* Συζητήθηκε πολύ τό συνέδριο του ΠΑΣΟΚ. Πιο συνέδριο; Αυτή ή πανελλαδική συνδιάσκεψη που θα γίνει τό καλοκαίρι του 1991 για ν' άποφασίσει ποιά θα είναι ή πολιτική και ή ιδεολογική φυσιογνωμία του κόμματος. Στόν προσυεδριακό διάλογο έλαβαν μέρος πάνω από 4.000 συνέδριοι, «έπαν τόν πόνο τους» και διά παλαμακισμού εξέλεξαν τόν κ. Παπανδρέου πρόεδρο. 'Ανάμεσά τους πολλοί καθηγητές πανεπιστημίου, πρώην ύπουργοί, λόγοι, καλλιτέχνες, συνδικαλιστές, έπιστήμονες, για τους όποιους φαίνεται ότι τό στοχαστικότερο και πιο ευαίσθητο μέσο έκφρασης είναι τά παλαμάκια...

Τό ΠΑΣΟΚ είναι έδω: Ίδιο, απάλλαχτο

του Άγγελου Έλεφάντη

Τό συνέδριο είναι σπουδαίο γεγονός στή ζωή ενός κόμματος. Είναι κορυφαία στιγμή τής αυτογνωσίας του. Μπορεί όμως ένα συνέδριο νά είναι απλώς μία τελετουργία, όπου όλα είναι τετελεσμένα και περαιωμένα πριν αρχίσουν, όπου ό καθένας ξέρει τό ρόλο του, τότε ό διάκος θά πεί τό Εὐαγγέλιο, τότε τά παπαδάκια θά βγάλουν τά εξαπτέρυγα, τότε ό παππᾶς θά πεί «Σοί Κύριε», τότε ό κόσμος θά σταυροκοπηθεῖ, τότε θά βγει ἀπ' τό ναό μέ τό λιβάδι κρατώντας τό αντίδωρο στό χέρι ἐνῶ, ἀμέσως μετά, θά ἀρχίσει τό τάβλι στους καφενέδες, οί ζαριές θά ρίχνονται μέ πείσμα και οί γυναῖκες θά ἐτοιμάζουν τό μεσημεριανό φαγητό σά νά μήν εἶχε συμβεῖ τίποτε.

Ενῶ υπάρχουν τέτοιες τελετουργίες στή ζωή τῶν κομμάτων πού κρατοῦν ἀπλῶς δεμένο τό νήμα τής συνέχειας, οί πιστοί γνωρίζουν πολύ καλά ότι όλα αὐτά είναι μία αναγκαστική σύμβαση, ένα πρωτόκολλο πού οί καλοί τρόποι και τά ἔθιμα δέν ἐπιτρέπουν νά χαλάσει. Ἐπί τῆ εὐκαιρία διευθετοῦνται και ὀρισμένα ζητήματα.

Σέ άλλα κόμματα όμως, σ' ἐκεῖνα δηλαδή πού ἡ ἄρθρωση τῶν στοιχείων τους σέ μία συλλογικότητα γίνεται μέ τρόπο ὑπερβατικό, ἡ τελετουργία είναι οὐσιαστική τῆς ὑπαρξῆς τους γιατί μέσα ἀπ' αὐτήν ἀναγνωρίζεται ἡ ὑπερβατική ἀρχή πού τά συγκροτεῖ. Τό συνέδριο σέ μία τέτοια περίπτωση κόμματος είναι πράξη ἐπιτελεστική, συστατική και ἀναστατική τῆς συλλογικότητας, είναι τό βάπτισμα στήν κολυμβήθρα τοῦ Σιλωά ἀπ' όπου τά μέλη θά πάρουν τή δύναμη νά συνεχίσουν, ἱεροποιημένα και τά ἴδια μέσα στήν ἱεροτελεστία πού τους ἀναβαπτίζει.

ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ: ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΑ ΕΠΑΝΙΝΔΡΥΣΗΣ

Θέλω νά πῶ δηλαδή ότι τό συνέδριο τοῦ ΠΑΣΟΚ, αὐτό πού ἔγινε πριν λίγες μέρες στό Ὀλυμπιακό Στάδιο, δέν ήταν μία ἱεροτελεστία ρουτίνας, δέν ήταν ἡ ὑποχρέωση πού ἐπιβάλλει ένα πρωτόκολλο ἡ τό ἔθιμο, ὅπως «γιορτάζεται» γιά παράδειγμα ἡ 25η Μαρτίου. Κι ὥστόσο πρέπει νά συνεννοηθοῦμε: στό συνέδριο αὐτό τίποτε δέν ἔγινε, τίποτε δέν ήταν νά γίνει, όλα

ἦταν τετελεσμένα και περαιωμένα πριν ν' ἀρχίσουν.

Θά μπορούσε νά συμπεράνει κανείς, ὅπως πολλοί συμπεράναν κιόλας, ότι αὐτή ἡ φθινοπωρινή γιορτή, μέ τήν τόση ἐνταση γιά ὅσους τήν ἔζησαν, δέν ήταν παρά ἡ ἀμήχανη ἔκφραση ενός ἀδιεξόδου πού ἀνέβαλε γιά εὐθετότερο χρόνο τήν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων. Ἐδῶ, ἀντίθετα, ἡ τελετουργία ήταν ἰδρυτική. Τό τίποτε, πού γινότανε στίς τέσσερις μέρες, ήταν ἀκριβῶς τό ἐπαναστατικό ἔργο τοῦ κόμματος, (ἐπαν)ιδρυτική πράξη τοῦ κόμματος. Τό ΠΑΣΟΚ, κόμμα πού φτιάχτηκε γιά νά πάρει τήν ἐξουσία, κόμμα πού ἀσκήσε τήν ἐξουσία, τό ΠΑΣΟΚ κόμμα πού εἶπε ότι φτιάχτηκε γιά νά πιάξει σοσιαλισμό και πού ἀπλῶς χάλασε λίγο περισσότερο τό ρωμέικο, τό ΠΑΣΟΚ πού ἔχασε τήν ἐξουσία και χάνοντάς την ἔχασε συνάμα τό λόγο ὑπαρξῆς του καθώς δέν ἔξερε και δέν ξέρε για ποῖό λόγο, μέ ποῖό στόχο θά πρέπει ν' ἀγωνισθεῖ γιά νά τήν ἐπανακτήσει — είναι αὐτό πού λένε ότι δέν ἔχει βρεθεῖ ἡ γραμμή τῆς ἀντιπολίτευσης —, τό ΠΑΣΟΚ μέ ένα ἀδιαμφισβήτητο ἀρχηγό πού ἀμφισβητήθηκε ὀχι μόνο ὡς πρόσωπο ἀλλά ὡς οὐσιαστική ἀρχή τοῦ ἴδιου τοῦ κόμματος βρέθηκε μπροστά σέ ένα κρίσιμο ἐρώτημα, μπροστά σέ ένα ὑπαρξιακό πρόβλημα. Πρέπει ἐπίσης νά πάρουμε ὑπόψη ότι οί σφοδρές κριτικές πού ἀκούγονταν ἐσωκομματικά τους τελευταίους μήνες, τά παράπονα, τά θρυλούμενα ρεύματα, οί «τάσεις», οί ὁμαδοποιήσεις, οί προσωπικές ἀντιδικίες, ένα γενικότερο κλίμα ἀβεβαιότητας και ἀμηχανίας, προτάσεις για τήν ἀλλαγὴ τοῦ καταστατικού, μετατροπῆς του ἀπό «Κίνημα» σέ κόμμα, κριτικές κατά τοῦ λαϊκισμοῦ και τοῦ ἀδριανισμοῦ, προτάσεις γιά ἐκσυγχρονισμό και μετατροπὴ του σέ κόμμα σοσιαλδημοκρατικοῦ τύπου ἀφοῦ τώρα ἐντάχθηκε στή Σοσιαλιστική Διεθνή και κανείς δέν ἀμφισβητεῖ τήν ἐνταξη στήν ΕΟΚ, ἡ ἀμφισβήτησή τῆς τρόικας, ἡ ἀνοδος τῆς ὁμάδας τοῦ Ταύρου, όλα αὐτά τά συμβάντα ἔδιναν τήν ἐντύπωση ότι στό ΠΑΣΟΚ ἡ τόση ἀβεβαιότητα ἐγκυμονοῦσε τίς πιό πιθανές και ἀπίθανες ἐξελίξεις. Ἄν μάλιστα ἔδινε κανείς βάση στόν ὀρυμαγδό τῶν FM και τήν ἀκούραστη σχολιογραφία τῶν ἐφημερίδων θά μπορούσε νά ὑποθέσει ότι στό ΠΑΣΟΚ ἐπικεῖνται τόσο βαθιές ἀλλαγές πού θά τό μετασχημάτιζαν ριζικά. Δέν ήταν ἄλλωστε λίγοι πού διακαῶς ἐπιθυμοῦσαν αὐτό τόν μετασχηματισμό και μέσα στό ΠΑΣΟΚ ἀλλά και ἔξω ἀπ' αὐτό, ἰδίως στίς γραμμές τῆς Ἀριστερᾶς, ἐκεῖνης πού ἐπίσης διακαῶς ἐπιθυμεῖ νά μήν είναι αὐτό πού είναι, ἀλλά, νά πάρει μία θέση στό πλαίσιο τῆς Μείζονος Ἀριστερᾶς μαζί μέ ένα ἐκσυγχρονισμένο ΠΑΣΟΚ.

Φυσικό, λοιπόν, ήταν νά θεωρεῖ ό κόσμος (κι ό κόσμος τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐπίσης), ότι ἐπειδή τό κόμμα αὐτό βρισκόταν μπροστά σέ μία κρίσιμη καμπή, τό ἴδιο κρίσιμο θά ήταν και τό συνέδριό του. Ὅτι θά ἔβαζε κάτω τά προβλήματα του ένα ένα, θά τά ἀντιμετώπιζε ένα ένα, θά τά ἔλυε ὅσο μπορούσε νά τά λύσει.

Η ΦΛΕΓΟΜΕΝΗ ΒΑΤΟΣ

Δέν ἔγινε όμως ἔτσι, γιατί δέν μπορούσε νά γίνει ἔτσι. Ὅλοι και όλα πῆραν φόρα γιά νά πάνε μακριά και δέν πῆγαν πουθενά. Ἀλλά ὅλοι και

όλα αναβαπτίστηκαν.

“Ας δούμε λοιπόν.

Τό συνέδριο του ΠΑΣΟΚ δέν ξεκαθάρισε καμιά πολιτική στρατηγική. Ούτε τό τόσο πολυσυζητημένο ζήτημα τής ιδεολογικής του φυσιογνωμίας. Πολλά εϊπώθηκαν γιά τά ζήτήματα αυτά αλλά, ως πρός τό κύριο παραπέμφθηκαν γιά τήν Πανελαδική Συνδιάσκεψη πού θά σνέλθει τόν έπόμμενο Ίούνιο. Στο μεταξύ πορεύεται δπως μπορεί. Κατά δεύτερο λόγο τό συνέδριο, κι αυτό είναι έξισου δηλωτικό τής δομικής του άκνησίας, ξαναπήφισε στην Κ.Ε. όλους όσοι επί μιά δεκαπενταετία, και ιδίως στη διάρκεια τής κυβερνητικής όκταετίας, κατείχαν τό προσκήνιο. Οί δυό τρεις μικροεξαιρέσεις θά μπορούσαν νά έρμηνευτούν και σαν «άτυχήματα διαδρομής». “Ως πρός τό κύριο τό ΠΑΣΟΚ, αυτό πού ήταν από τήν άποψη τών ήγετικών όργάνων, τό ίδιο παρέμεινε: ούτε μπρός ούτε πίσω. Τά ίδια πρόσωπα, ίδια και δοσολογία τών «τάσεων», καμιά «όμάδα» πιό μπροστά από τήν άλλη, κανείς τόσο δυνατός όσο νά μπορεί νά επιβάλλει στους άλλους τή δική του αντίληψη γιά τά πράγματα. Οί πρωτοκλασάτοι, ό πρώτος, ό δεύτερος, ό δέκατος, ό εικοστός, ό ένας δίπλα στον άλλον, εκείνοι πού ποτέ δέν άφησαν τό τρένο, και εκείνοι πού κατέβηκαν άπ’ τό τρένο, πού τό ξαναπήραν και τώρα διεκδικούν τή θέση του μηχανοδηγού, εκείνοι πού «άπλωσ» ήταν εκεί, οί αυριανιστές, οί «ιταλοί», οί «σοσιαλδημοκράτες», ή ομάδα τών Βρυξελλών, οί κεντρογενείς, ξαναβρέθηκαν στην ΚΕ μέ μικροαλλαγές μόνο στις συμβολικές ιεραρχήσεις πού υποτίθεται ότι αυξάνουν ή μειώνουν τή διαπραγματευτική δύναμη του καθενός.

Και σέ ένα άλλο σημείο καθοριστικό επίσης έμεινε τό ΠΑΣΟΚ ίδιο κι άπαράλλαχτο. “Εστω κι αν ήταν λόγια ό λόγος τών συνέδρων, πού κουβαλούσαν στό βήμα έμπειρίες, παράπονα, άπαρκτά προβλήματα, άπόψεις, τίς φωνές μιάς κοινωνικής βάσης, άκόμη κι όταν προέβαλε σημαντικές κριτικές ή διαφοροποιήσεις σέ σχέση μέ τά έπίσημα και ειωθότα, ό λόγος του συνεδρίου μέ δυό λόγια αυτοακυρώθηκε: «Εϊπαν τόν όνομα τους» είπε ό Α. Παπανδρέου. “Όπως από τήν εποχή τής άλήστου μνήμης «Διακήρυξης τής 3ης Σεπτέμβρη» οί πολιτικές άπόψεις τών μελών, τών στελεχών, τών οργανώσεων και τών όργάνων ποτέ δέν μέτρησε, έτσι δέν μέτρησε και τώρα. Ίμάντας μεταβίβασης παρέμεινε. Μόνος άρμόδιος γιά τή χάραξη τής πολιτικής ήταν ό άρχηγός, μόνος υπεύθυνος κι άρμόδιος παρέμεινε αυτός και μόνο αυτός. Η θύελλα τών άμφισβητήσεων πού υποτίθεται ότι είχε προύπαρξει, κόπασε ό άφρός στην επιφάνεια τών «ρευμάτων» καταλάγιασε γρήγορα δπως κάθε άφρός.

Τέλος ή διά βοής και παλαμακισμού «έκλογή» του Α. Παπανδρέου ως άρχηγού του ΠΑΣΟΚ έδειξε συμβολικά και πρακτικά ότι κανείς στό ΠΑΣΟΚ δέν μπορεί νά πλησιάσει τή φλεγόμενη βάτο τής ΄Αλήθειας, κανείς δέν μπορεί νά προφέρει τό όνομα του Κυρίου επί ματαίω. Η διά βοής έκλογή του προέδρου ήταν ή ύψιστη πολιτική διάσταση του συνεδρίου, στην όποία κορυφώθηκε ή τελετοργία. Και ήταν πολιτική αυτή ή «έκλογή»: ήταν ή συνειδητοποίηση ότι τό όλο ύπάρχει επειδή ύπάρχει ό ΄Αρχηγός. Κι επειδή οί άρχηγοί δέν εκλέγονται ούτε όρίζονται,

ούτε διορίζονται, κανείς δέν μπορούσε νά προβάλλει καν ένστάσεις γιά τόν άνήκουστο, μέ όποιαδήποτε έννοια δημοκρατίας, τρόπο έκλογής του προέδρου. Δεκαέξη χρόνια ώριμησης του ΠΑΣΟΚ άφησε τά στελέχη του στην νηπιακή ηλικία όπου δεσπόζει άδιαμεσολάβητος ό νόμος του πατέρα.

“Ωστόσο, επειδή περί αυτού είχαν άρχισει νά διατυπώνονται όρισμένες επιφυλάξεις και γκρίνιες, επειδή όρισμένοι, μεγάλα παιδιά πιά και ταξιδεμένοι στην Εύρώπη, δέν αισθάνονται καλά κάτω άπ’ αυτή τήν άσφυκτική κηδεμόνευση — μέχρι και δικό του κόμμα έφτιαξε ό ΄Αρσένης — τό συνέδριο είχε ένα σοβαρό πρόβλημα νά άντιμετωπίσει: νά επιβεβαιώσει τήν άρχή ύπαρξης του ΠΑΣΟΚ μέσα από μιά τελετοργία αναβαπτιστική του άρχηγού. “Όχι νά εκλεγεί ό άρχηγός κανονικά — αυτό δέν θά άρκούσε: ή κανονική έκλογή, έστω και αν εκλεγόταν παμπηφεί, θά ύποδήλωνε ότι κάποτε θά ήταν δυνατόν και νά μην εκλεγεί — αλλά νά σταματήσει ή κουβέντα περί άρχηγού μέσα στη βουή του πλήθους, στό χειροκρότημα, νά καταστεί σαφές ότι ή ύπαρξη του άρχηγού είναι τόσο ύπερβατική όσο τό φυσικό φαινόμενο, ότι έχει μίαν ιερότητα ό θεσμός, μίαν ιερότητα πού δέν μπορεί νά τήν παίξει ό οιοσδήποτε στις κάλπες.

“Απ’ αυτή τήν άποψη τό συνέδριο δέν ήταν τελετοργία ρουτίνας αλλά σημαίνουσα ιεροτελεστία πού επιβεβαίωσε τήν καθήλωση και τήν προσήλωση τίς νόρμες τής άφετηρίας. “Αν τά πράγματα αυτά μοιάζουν άνήκουστα και έξωφρενικά έν έτει 1990 αυτό είναι μιά άλλη ιστορία. Νά ξέρουμε πάντως γιά ποιά ιστορία μιλάμε.

ΑΝΑΔΙΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΔΟΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

“Έγινε βέβαια άγριος καυγάς στό πλαίσιο τής δοτής έξουσίας. Γιά κανέναν δέν ήταν εδκόλα τά πράγματα, γι’ αυτό τά συντροφικά και τά

άνοιχτά μαχαιρώματα έδωσαν και πήραν, ο κομματικός μηχανισμός με τη «λίσιτα» προσπάθησε να τραβήξει με το μέρος του την κουβέρτα, το ζήτημα του γραμματέα άναψε φωτιάς, έγιναν τόσες πολυεπίπεδες, άλληλοβοηθούμενες και άλληλοσπαρασσόμενες ομαδοποιήσεις που κανείς δεν ξέρει τελικά ποιός είναι με ποιόν και ποιός τρώει ποιόν σ' αυτήν τη λαϊκή συνέλευση των 4000 συνέδρων. Κι επειδή ο άρχηγός μόνο μέσα σ' ένα πέλαγος αντιφάσεων και αντιδικιών των άλλων μπορούσε να υπάρξει ως διαιτητής ή κατάσταση αυτή ήταν ήθελημένη και τό άποτέλεσμα της διαδικασίας μεθοδεύτηκε έτσι που όλοι να αισθάνονται ικανοποιημένοι αφού κανείς δεν μπορούσε να επικρατήσει. Άλλωστε αν εξαίρεσει κανείς όρισμένες γενικολογίες περί προοπτικών του μέλλοντος στην πραγματικότητα ή πολιτική σύγκρουση είχε αντικείμενο τό παρελθόν. Τό άμαρτωλό παρελθόν, βέβαια. Γι' αυτό δεν μπορούσε να μίν άπαλλαγούν διά κομματικού βουλευματος οί καταδικασθέντες για τά σκάνδαλα του καλαμποκιού Άθανασόπουλος και Άποστολόπουλος. Ή εϋθύνη, όπως ειπώθηκε και στη δίκη, ήταν συλλογική και οί χειρισμοί άπεβλεπαν στο καλό του λαού και του τόπου, είχαν έπομένως κι αυτό τό θέση τους στην ΚΕ. Τό παρελθόν, λοιπόν, ήταν παρόν, πάνω σ' αυτό δόθηκε ή μάχη της άναδιανομής της δοτής έξουσίας.

Μιά ισχνή εξαίρεση ή περίπτωση της «όμάδας των Βρυξελλών» και των «σοσιαλδημοκρατών». Ήταν οί μόνοι που όνόμασαν με τό όνομά της τη μόνη έφικτή προοπτική για τό ΠΑΣΟΚ: την συνοδοιπορία με την υπόλοιπη ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία. Βέβαια στην πράξη όλοι τό ίδιο κάνουν. Έχει γούστο, ύστερα από τόσα και τόσα να πιστεύει κανείς ότι στο ΠΑΣΟΚ ύπάρχει έστω και ή αυταπάτη της σοσιαλιστικής προοπτικής. Τό πώς όμως λέγεται ένα πράγμα έχει τεράστια σημασία. Έτσι ενώ στην πράξη οί πάντες πράττουν και νοούν σοσιαλδημοκρατικά οί ιδεολογικές τους φορτίσεις και έξοπλισμοί, καθώς και τό βάρος της ιστορικής προέλευσης, ύποχρεώνουν πολλούς να μιλούν γλώσσα σκληρή, άριστερή, τριτοκοσμική, όπως ό Γ. Άρσένης, να ρητορεύουν με βάση τίς πιο λαμπρές παραδόσεις που διαμορφώθηκαν από τά τριτοκοσμικά ιδεολογήματα, ενώ άλλοι να μπερδεύουν τόσο πολύ τά νοήματα και τίς έποχές ώστε να καταλήγουν σε γλωσσσοεννοιολογικές άσυναρτησίες.

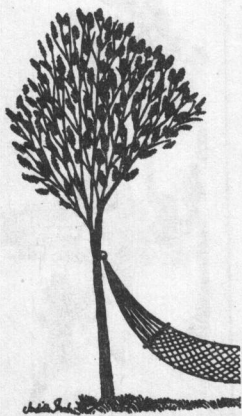
Άλλά αυτό είναι συνολικά τό ΠΑΣΟΚ. Στο σύνολό του διαποτισμένο από τη ρητορική του λαϊκισμού που όσο περισσότερο άποκηρύσσεται τόσο περισσότερο κυριαρχεί. Δεν είναι τό άποκλειστικό ιδίωμα του Ταύρου. Μάταια, λοιπόν, ή ΕΑΡ προσπαθεί να ξεχωρίσει τίς «έκσυγχρονιστικές δυνάμεις» για να συμμαχήσει με ήσυχη τη συνείδηση μαζί τους. Τελικά θά συμμαχήσει (συμμαχεί κιόλας) με τό ύπαρκτό ΠΑΣΟΚ γιατί τό «άλλο» ύπάρχει μόνο στίς φαντασιώσεις των διατριβών. Θά τό καταπιεί κι αυτό τό ποτήρι, όπως κατάπε και τη συνεργασία στίς μονοεδρικές και στίς τωρινές δημοτικές εκλογές. Μόνο ένα πράγμα μπορεί να την σώσει από την αντίφαση: έξ αιτίας του εκλογικού νόμου που έτοιμάζεται, ό Α. Παπανδρέου να εκτιμησει ότι μπορεί μόνο του τό ΠΑΣΟΚ να άναμετρηθεί με τη ΝΔ, να κερδίσει την πρώτη θέση και την αυτοδύναμη κυβέρνηση στίς προσεχείς εκλο-

γές. Ή παντελής άποσιώπηση των σχέσεων ΠΑΣΟΚ - Άριστεράς στην είσήγηση του Α. Παπανδρέου και στο κλείσιμό του στο συνέδριο και ή άναβίωση της ΕΛΕ (χωροστατούντος του Γ. Άρσένη) ύπανίσσονται με σαφήνεια αυτή την προοπτική που θά ύποχρεώσει τον Συνασπισμό, έκόντα άκοντα, όταν τό ΠΑΣΟΚ θά τραβά για αυτοδυναμία, να θυμηθεί τη δική του αυτοδυναμία. Τότε ή αντίφαση του Συνασπισμού, και ειδικά της ΕΑΡ, θά έχει προσωρινά ξεπεραστεί αλλά ως τότε, επιδιώκοντας συγκλήσεις και προγραμματικές συμφωνίες, θά έχει χάσει τό έδαφος κάτω από τά πόδια του. Γιατί ή στρατηγική του Συνασπισμού, που θέλει να βάλει την Άριστερά στο έπίκεντρο των κυβερνητικών εϋθυνών μαζί με τό ΠΑΣΟΚ, στο βαθμό που τό ΠΑΣΟΚ άπομακρύνεται από την Άριστερά για να έξυπηρετήσει την ΕΛΕ και την αυτοδυναμία του, θά καταρρέει. Είναι όμως αρκετά ωρίς για να προβλέψει κανείς ποιά από τίς δύο έκδοχές θά επικρατήσουν, κάτι που έξαρτάται άλλωστε όχι από τίς προτιμήσεις ή τίς εκλάμψεις του Α. Παπανδρέου αλλά από τους αντικειμενικούς συσχετισμούς δυνάμεων μεταξύ ΠΑΣΟΚ και ΝΔ, από τίς μετατοπίσεις, σε τελευταία άνάλυση, των μεσοστρωμάτων που στρώνουν στην πραγματικότητα τό δικομματικό παιχνίδι.

Στό μεταξύ, ή γλώσσα του κ. Σημίτη έχει τη δέουσα σαφήνεια, όπως φάνηκε στο συνέδριο και ή περίπτωση του δεν είναι μοναχική. Πράγματι στο ΠΑΣΟΚ έχει διαμορφωθεί πολιτικά αλλά και ιδεολογικά μία σαφής σοσιαλδημοκρατική τάση, που ξεπερνά κατά πολύ την έμβέλεια των εκφραστών της, μία τάση που όχι μόνο θέλει να είναι αλλά και να φαίνεται σοσιαλδημοκρατική. Άλλά κι αυτή τελεί υπό κηδεμονία. Δεν μπορεί να ξεπεράσει τά όρια που θέτει ή ίδια ή δομή του ΠΑΣΟΚ, ή χαρακτήρας της άρχηγικής έξουσίας. Άπλως έγγράφει ύποθήκες για τό μέλλον σωρεύοντας πιθανόν λιγότερες αντιφάσεις από τους αντιπάλους της, περιμένοντας την εποχή που ό Α. Παπανδρέου θά θελήσει να άποκηδεμονεύσει τό δημιούργημά του (άλλά μάταια θά περιμένουν) ή δεν θά μπορεί πια να τό κηδεμονεύει. Έτσι είναι: τά παιδιά περιμένουν πάντα ώσπου να 'ρθει ή ώρα της διαδοχής στην πατρώα περιουσία.

* * *

Ό έντονος κοινωνικός άναβρασμός του τελευταίου καιρού που, μετά τό άσφαλιστικό, θά έχει κι άλλους λόγους να άναζωογονηθεί, χάρη στην πολιτική της ΝΔ, μεταφραζόμενος σε λόγο άντιπολιτευτικό, έξωθεί τό ΠΑΣΟΚ, στα πρότυπα της περιόδου 1977 - 1981. Ή άναβίωση της ΕΛΕ είναι τό πρώτο δείγμα. Χάνεται έτσι όχι μόνο μία ευκαιρία για την άποκηδεμόνευση του πολιτικού χώρου που καταλαμβάνει τό ΠΑΣΟΚ αλλά κυρίως μία ευκαιρία για την άνάδειξη ενός σύγχρονου κοινωνικού κινήματος, που θά στεκόταν ενάντια και στη νεοφιλελεύθερη επέλαση και στην άναζωπύρωση του λαϊκισμού. Δεν θά μπορούσε να ύπάρχουν χειρότερες προϋποθέσεις για τη συνέχεια, τώρα που, αντικειμενικά, ή χώρα βρίσκεται στο χείλος του γκρεμού και ή από τά άριστερά κριτική περιθωριοποιήθηκε.

Πράγματι, τό ΠΑΣΟΚ είναι έδω: Ίδιο καί άπαράλλαχτο

Ή όργάνωση δέν ύπάρχει γιά νά ύπηρετεί τά διάφορα καταστατικά κείμενα, τοϋ καταστατικού βέβαια περιλαμβανομένου, έλεγαν παλιότερα στό ΠΑΣΟΚ. Παραφράζοντας αυτή τή ρήση, θά μπορούσαμε νά ισχυριστοϋμε ότι ή όργάνωση δέν ύπάρχει γιά νά ύπηρετεί τά διάφορα όργανωτικά ύποδείγματα, τοϋ Συνεδρίου περιλαμβανομένου, τά διάφορα τελετουργικά καί «δυτικόφερτα» παραδείγματα, πού έπιτάσσουν τίς, ύποτίθεται, ψύχραιμες καί νηφάλιες άναζητήσεις γιά τό δέον γενέσθαι, ένω αυτό οϋσιαστικά όδηγεί σέ βάρος τοϋ περιεχομένου. Ποίος ύπηρετεί λοιπόν ποιόν, καί γιά ποιό σκοπό; Ή μορφή, όπως καί οί έπιμέρους πρακτικές διαδικασίες πού κάθε φορά προσλαμβάνει ή έσωκομματική λειτουργία προσώπων, μηχανισμών, αλλά καί ιδεών στό ΠΑΣΟΚ, μέ ποιό τρόπο θά πρέπει νά σταθμίζονται;

Άνδρέας Παναζόπουλος

Τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ έχει δώσει ως τώρα μία σαφή άπάντηση. Αυτό πού ενδιαφέρει τό κόμμα είναι, καί ήταν, όχι αυτή καθεαυτή ή πολιτική πράξη, αλλά τό αποτέλεσμα πού αυτή παράγει. Ή άποτελεσματικότητα τής πολιτικής πράξης, μέσα από τήν προσαρμογή της στις προσδοκίες τοϋ «λαοϋ» καί τή χειραγώγησή τους, άποτελεί τό μοναδικό κριτήριο γιά τή νομιμοποίηση τής όποιας έσωκομματικής πρακτικής. "Αν ό τύπος τρώει τήν οϋσία, ποιός ό λόγος νά χαθεί αυτή ή τελευταία;

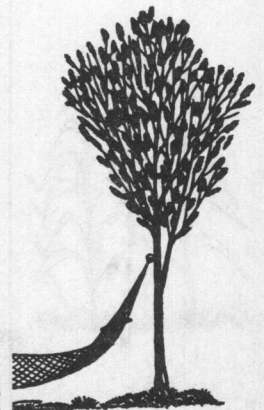
Τό 2ο Συνέδριο τοϋ ΠΑΣΟΚ έπιβεβαίωσε αυτή τήν αντίληψη. Ό «παλαμακισμός» καί ή διάβοής έπιλογή τοϋ Άνδρέα Παπανδρέου έδειξε ότι αυτή ή πρακτική άποτελεί δομικό στοιχείο τής φύσης τοϋ κόμματος. Μία πρακτική, όμως, πού δέν άρκεϊται σέ στοιχειώδη άμυνα άπέναντι στις εϋλογες ένστάσεις, αλλά προκαλεί. Μία πρακτική, πού έπιτάσσει τήν πολιτική καί ιδεολογική νομιμοποίησή της, συχνά μέ τρόπο θρασύ καί άλαζονικό, προσλαμβάνοντας κάποτε άντι-διανοουμενικές καί γενικότερα άντι-άριστερές μορφές, γνώριμες άπό τή χρήση τους γιά τή λειτουργία άλλων, έλάχιστα δημοκρατικών, πολιτικών σχηματισμών. Ή δημοκρατία, ή δημοκρατική διαδικασία γιά τό ΠΑΣΟΚ, καί σέ σχέση πάντα μέ τίς έσωκομματικές του λειτουργίες, δέν είναι άυτοσκοπός αλλά μέσο γιά τήν άποτελεσματικότητα τής όργανωτικής του πολιτικής, τής πολιτικής του πράξης. "Αν όντως σήμερα ό Άνδρέας Παπανδρέου άποτελεί τό μοναδικό ένοποιητικό κρίκο ανάμεσα στά διάφορα «ρεύματα» πού διασχίζουν τό κόμμα του, ποιός ό λόγος νά εισέλθει αυτό τό τελευταίο σέ μία περιπέτεια πιθανοϋ τραυματισμοϋ τής συνοχής του;

Ή αντίληψη αυτή κωδικοποιήθηκε άπό τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ, στην 5η Σύνοδο τής Κεντρικής Έπιτροπής του, τό Φεβρουάριο τοϋ 1979, καί τήν όποία κατά τούς τελευταίους μήνες διάφορα στελέχη τοϋ κόμματος σπεύδουν νά τήν χα-

ρακτηρίσουν ως άντιδημοκρατική, ως πρós τό μέρος πού άφορά τίς έσωκομματικές διαδικασίες.

«Πολλές φορές μέχρι τώρα», έλεγε ή άπόφαση τής Κ.Ε., «ή δημοκρατική διαδικασία έχει προβληθεί σαν ιδεολογική αρχή ή θέση. Αυτό είναι λάθος. Είναι σαφές όμως, ότι ή Δημοκρατική Διαδικασία, είναι άπλά ένα μέσο γιά τήν ανάπτυξη τής λειτουργίας, τής άτομικής συμμετοχής καί χειραφέτησης, τής συλλογικής συνείδησης καί δράσης, σέ ένα χώρο. Είναι άδύνατο ή διαδικασία νά γεννήσει "ιδεολογία". Τό ΜΟΝΟ πού μπορεί νά κάνει είναι νά ΕΠΙΛΕΞΕΙ καί νά ΕΦΑΡΜΟΣΕΙ ΙΔΕΕΣ - ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ. Γιά τό λόγο αυτό ή Δημοκρατική Διαδικασία άποτελεί σταθερή καί μόνιμη έπιλογή τοϋ ΠΑΣΟΚ στην πορεία κατάκτησης τής εξουσίας (...). Ό Άυτοπροσδιορισμός τής βάσης σαν πολιτική πρακτική, θελημένα ή άθέλητα, αναγόρευσε τή Δημοκρατική Διαδικασία άπό μέσο, σέ σκοπό μέ συνέπεια, εύκαιριακοί συσχετισμοί σέ τοπικό επίπεδο νά καθορίζουν άπό μόνοι τους, μέσα άπό άνούσιες ψηφοφορίες, τήν ιδεολογικοπολιτική καί όργανωτική έκφραση τοϋ Κινήματος... Ό άυτοπροσδιορισμός είναι μία άστικο - φιλελεύθερη καί κοτσαμπάσικη αντίληψη γιά τή δομή καί τή λειτουργία μιās όργάνωσης. Τό ΠΑΣΟΚ σαν μαρξιστικό κίνημα: άπορρίπτει τόν άυτοπροσδιορισμό καί τήν αναγόρευση τής Δημοκρατικής Διαδικασίας σέ άυτοσκοπό, σαν έκφραση τής μικροαστικής ιδεολογίας...»¹

Είναι σαφές λοιπόν πώς πλάθεται ή συγκεκριμένη κομματική ιδεολογία, πού ένω άπαγορεύει τήν άυτονόμηση τοϋ φορέα άπό τήν «κοινωνική δυναμική πού εκφράζει», έπιτρέπει ταυτόχρονα στην ήγετική όμάδα καί στον ήγέτη τήν πλήρη

αυτονομία, από τη στιγμή που στο έσωκομματικό επίπεδο έχουν κυριολεκτικά εξαρθρωθεί, στη γέννησή τους, οι όποιες απόπειρες για τη δημιουργία μηχανισμών έλεγχου. Πάνω σε αυτό το επίπεδο πλάθεται ή χαρισματικότητα του ήγέτη, που βοηθούσης και της «κοινωνικής δυναμικής», για δεκαεξί χρόνια τώρα, του προσφέρει τη δυνατότητα «αποτελεσματικών» κινήσεων, είτε για την κατάκτηση της εξουσίας, είτε για την εδραίωσή του στην κορυφή του κόμματός του, διά βοής. Είναι το **αναμφισβήτητο** της παρουσίας του, της σκέψης του, των επιλογών του, επιτυχημένων και άποτυχημένων, που σχηματίζει γύρω του το αναγκαίο ιδεολογικό άβατο.

Ένα από τα πρώτα στελέχη του ΠΑΣΟΚ, ο κ. Σκανδαλίδης σε ένα άρθρο του στις αρχές του φθινοπώρου του 1983, δχρωμένος πίσω από αυτή την «κοινωνική δυναμική», τον ήγέτη της, και την αποτελεσματικότητα των επιλογών του, και με άφορη την κριτική που, από διάφορες πλευρές, άσκειτο για την έλλειψη δημοκρατικών διαδικασιών στο ΠΑΣΟΚ (τό πρώτο συνέδριο του κόμματος έγινε τό 1984) κατέληγε με την παρακάτω αλλαζονική υπόμνηση:

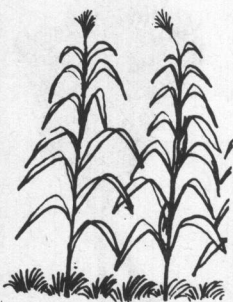
«Η πορεία του ΠΑΣΟΚ φαίνεται ότι δέν δίδαξε τίποτα. Γιατί αν για τον δεξιό Τύπο, ή πειρατική δημοσιογραφία είναι τό μόνο μέσο διαλόγου και ή έλπίδα μέσα από τή διαβολή, τήν κατασυκοφάντηση και τήν εξαχρείωση, για τούς «άριστερους» αναλυτές τί ύποκρύπτει μιά παρόμοια στάση, άγνοια ή ύστεροβουλία; Η οποιαδήποτε άπάντηση δέν πρόκειται νά έπηρρέασει τίς εξελίξεις, ούτε τήν πορεία τής Άλλαγής (...) Είναι καταδικασμένη ή Ίστορική Άμνησία, που θέλει νά προσβάλλει χωρίς λαϊκή δυναμική τήν Αυτοδυναμία τής Άλλαγής».2

Άπό μιά άποψη όμως οι έπισημάνσεις αυτές δέν βρίσκονται έντελώς στό κενό. Πράγματι, έπανερχόμενοι στό 2ο Συνέδριο του ΠΑΣΟΚ, μιά σειρά από στελέχη του δοκίμασαν νά άποσπασθοϋν από αυτή τή «λαϊκή δυναμική» τά προηγούμενα χρόνια, τό πλήρωσαν άκριβά, έπέστρεψαν, και άποδέχθηκαν πλήρως τούς όρους του παιχνιδιού, αυτούς τούς όρους που τούς έθεσαν εκτός κόμματος. Ποιός και πώς νά αντιδράσει άπέναντι στό κλέος και τή μεταφυσική δύναμη του ήγέτη, όταν άποδέχεται τήν πολιτική και ιδεολογική σημαντική που τόν περιβάλλει; Ποιός και πώς νά αντιδράσει, όταν δέν μπορεί νά προσβάλλει στή ρίζα της τήν **ιδιοκτησιακή σχέση** του ήγέτη με τό προϊόν του;

«Η πολιτική ειδωλολατρία», έπισημαίνει ό Πιέρ Μπουρντιέ, «έγκειται άρκιβώς στό γεγονός, ότι ή αξία που βρίσκεται μέσα στό πολιτικό πρόσωπο, αυτό τό προϊόν του ανθρώπινου έγκεφάλου, φαίνεται ως μιά μυστηριώδης άντικειμενική ιδιοκτησία του προσώπου, ένα χάσμα, ένα χάρισμα· τό **ministerium** φαίνεται ως **mysterium**».3

1. Για μιά μαζική και πρωτοπόρα όργάνωση, συνεδρίαση τής 5ης Συνόδου τής Κεντρικής Έπιτροπής του ΠΑΣΟΚ, ΚΕΜΕΔΙΑ, Β5/80.
2. Κ. Σκανδαλίδη, *Η δημοκρατία στήν όργάνωση του ΠΑΣΟΚ και οι τιμητές της*, ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 10.9.1983.
3. Pierre Bourdieu, *Choses dites*, Les éditions de Minuit, 1987.

Σέ αυτό τό πλαίσιο έχει σημασία νά άναρωτηθούμε για τή μελλοντική πορεία του ΠΑΣΟΚ, με βάση τά άποτελέσματα, πολιτικά και ιδεολογικά, του Συνεδρίου. Οι όποιεςδήποτε μετατοπίσεις και μετασχηματισμοί στό έσωτερικό του κόμματος συναρτώνται άμεσα με τίς ιδεολογικές αρχές που τό όργάνωνουν και τό νομιμοποιούν. Άπό αυτή τήν άποψη είναι έντελώς μάταιο νά άναζητούμε αν, για παράδειγμα, ό αυριανισμός απέκτησε νέο άρχηγό στό πρόσωπο του Γ. Άρσένη, για τόν άπλό λόγο ότι ή λαϊκιστική ιδεολογική πρακτική, από τήν πιο μετριοπαθή ως τήν πιο άκραία έκφρασή της, διαπερνά και διαποτίζει **κάθε πολιτική έκφραση του ΠΑΣΟΚ**. Τό σημερινό αντιπολιτευτικό μοντέλο του ΠΑΣΟΚ σχετίζεται άμεσα με τίς πολιτικές αρχές που τό όργάνωνουν, και που τά βασικά του χαρακτηριστικά παραμένουν άναλλοίωτα από τήν ίδρυσή του. Η μετεξέλιξη του ΠΑΣΟΚ σε σοσιαλδημοκρατικό πολιτικό σχηματισμό άργεί, και έπιπλέον συναρτάται με τή συνολικότερη κίνηση τής κοινωνίας και τών όργανώσεών της. Όλες οι προοπτικές είναι άνοιχτές... Έξαιρουμένης τής σοσιαλιστικής βέβαια...

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΑ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Μιά εισαγωγή στην Επιστημολογία του Λουί Αλτουσέρ

ο πολιτης

ΑΘΗΝΑ 1990

Τά διλήμματα δέν είναι μοιραία

*Μιά συζήτηση μέ τόν Μιχάλη Μοδινό,
υποψήφιο δήμαρχο Ἀθήνας
τῆς «Κίνησης Πολιτῶν γιά τήν Οἰκολογία
καί τήν Κοινωνική Ἀλληλεγγύη»*

Πολίτης: Μιχάλη, ἡ πρώτη ἐρώτηση εἶναι πολύ προσωπική. Γιατί θέλησες νά εἶσαι υποψήφιος δήμαρχος;

Μ. Μοδινός: Ἀποφάσισα νά δεχτῶ τήν τιμητική πρόταση πού μου ἔγινε ἀπό μέλη τῆς Ὁμοσπονδίας Οἰκολογικῶν καί Ἐναλλακτικῶν Ὄργανώσεων, τοῦ ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ - Ἀνανεωτική Ἀριστερά, τῆς ΕΑΣ, καθώς καί ἀπό ἄλλους πολιτικοκοινωνικούς χώρους, ὕστερα ἀπό μιά μακρά διαδικασία συζητήσεων, συνεννοήσεων καί συγκλίσεων πού κράτησε ὄλο τό καλοκαίρι, γιά δύο κυρίως λόγους. Ὁ πρῶτος ἀφορᾷ τήν ἐπιθυμία μου νά συμβάλω στήν ἀντιστροφή τῆς κακῆς πορείας πού, κατά τή γνώμη μου, πήρε τόν τελευταῖο χρόνο ὁ οἰκολογικός - ἐναλλακτικός χώρος. Διότι ἡ Ὁμοσπονδία Οἰκολογικῶν καί Ἐναλλακτικῶν Ὄργανώσεων δέν κατόρθωσε πολιτικά νά δικαιώσει τίς προσδοκίες πού ὑπῆρχαν ἀρχικά. Πέρυσι τέτοιο καιρό, σέ μιά συζήτηση πού εἶχε γίνει ἀπ' τίς στήλες τοῦ *Πολίτη* εἶχα ἐκφράσει αἰσιοδοξία γιά τήν προοπτική τοῦ οἰκολογικοῦ ἐγχειρήματος. Σήμερα διαπιστώνω ὅτι ἡ αἰσιοδοξία αὐτή ἦταν ὑπερβολική. Ἐπιπλέον ὑπάρχει ὁ κίνδυνος ἀπό τήν κακή πορεία τῆς Ὁμοσπονδίας νά ἐνταφιαστοῦν κατακτήσεις πού εἶχαν πρωτογενῶς ὑπάρξει σέ ἐπίπεδο βάσης. Καί ἂν πᾶμε πολιτικά πρὸς τά πίσω, θά ὀπισθοχωρήσουμε καί ἰδεολογικά.

Ὁ δεύτερος λόγος ἔχει σχέση μέ τή σύγκλιση τοῦ κόκκινου μέ τό πράσινο, ὅ,τι μπορεῖ νά σημαίνει αὐτό. Ἴσως τώρα σέ ἐπίπεδο δημοτικῶν ἐκλογῶν εἶναι πιό εὐκολο νά καμφθοῦν κάποιες ἀντιστάσεις, νά ἔρθουν σέ ἐπαφή ἄνθρωποι, παρά σέ κεντρικό πολιτικό ἐπίπεδο, ὅπου ἀκόμα ὑπάρχουν σοβαρές διαφορές. Γενικά πιστεύω ὅτι αὐτός ὁ χώρος ἀξίζει πολιτικά μιά κα-

λύτερη τύχη ἀπό αὐτή πού εἶχε μέχρι σήμερα. Αὐτοί οἱ δύο λόγοι μέ ἔκαναν νά ἀποδεχθῶ τήν πρόταση γιά μιά υποψηφιότητα πού εἶναι πράγματι πολύ δύσκολη ἀπό πολλές πλευρές.

Πολίτης: Ὡστόσο αὐτοί οἱ δύο λόγοι εἶναι κάπως ἔσωτερικοί, δηλαδή ἀφοροῦν τά ἔσωτερικά προβλήματα, εἴτε τῶν οἰκολογῶν - ἐναλλακτικῶν εἴτε τῶν ἀριστερῶν χώρων πού μέτεχουν στήν «Κίνηση Πολιτῶν γιά τήν Οἰκολογία καί τήν Κοινωνική Ἀλληλεγγύη». Μήπως ὑπάρχουν καί ἄλλοι λόγοι γιά τοὺς ὁποίους εἶσαι υποψήφιος δήμαρχος;

Μ. Μοδινός: Δέν θά κατεβαίναμε προφανῶς σ' αὐτές τίς ἐκλογές, δέν θά μπαίναμε σέ μιά περιπέτεια ψυχολογική καί οἰκονομική, ἂν δέν πιστεύαμε ὅτι κάτι ἔχουμε νά ποῦμε γιά τά ζητήματα αὐτῆς τῆς πόλης. Ἄν αὐτός ὁ χώρος δέν μπορεῖ νά παρέμβει στό ζήτημα «Ἀθήνα», τότε ποιός χώρος μπορεῖ; Καί μόνο τό γεγονός ὅτι τόσο ἡ κ. Μερκούρη ὅσο καί ὁ κ. Τρίτσης ἔχουν δοκιμαστεῖ ἀπό κυβερνητικά πόστα ἐπὶ πολλά ἔτη καί ἔχουν παταγωδῶς ἀποτύχει εἶναι ἀρκετό γιά νά μᾶς προκαλέσει νά προβάσουμε τίς ἀπόψεις μας. Δύο ὑπουργοί τοῦ ΠΑΣΟΚ διεκδικοῦν σήμερα τήν δημαρχία τῆς Ἀθήνας μέ περισσό θράσος, σάν νά μὴν ἔχει μεσολαβήσει τίποτα ἀπό τό 1981 μέχρι σήμερα.

Πολίτης: Πέρα ἀπό τή γενική πολιτική ἀποτυχία τοῦ ΠΑΣΟΚ ὡς κυβέρνηση, ποιά εἶναι ἡ προσωπική ἀποτυχία τῶν δύο αὐτῶν τέως ὑπουργῶν του στό χώρο τῆς δραστηριότητάς τους;

Μ. Μοδινός: Πλήρης ἀποσύνδεση τῆς γενικῆς πολιτείας τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τῆς προσωπικῆς εὐθύνης τῶν δύο υποψηφίων δέν εἶναι δυνατή. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ καθένας ἔχει τήν ἱστορία του καί καλὸ εἶναι νά τήν θυμόμαστε, εἰδι-

κά σέ μιά περίοδο πού λείπει ἡ μνήμη.

Ἄς πάρουμε πρῶτα τήν περίπτωση τοῦ κ. Τρίτση. Νά θυμηθοῦμε λίγο τήν περίοδο 1974-1981. Τότε, τό Τεχνικό Ἐπιμελητήριο, πού ἀπέτέλεσε, ὅπως ξέρουμε, ἓνα ἀπό τά σημαντικότερα δεκανίκια γιά τήν ἀνοδο τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν ἐξουσία, εἶχε ἤδη ἔτοιμα προγράμματα καί διατυπωμένα αἰτήματα γιά τά πολεοδομικά πράγματα. Ἐπιπλέον, ὁ νῦν ὑπουργός Περιβάλλοντος, κ. Μάνος, εἶχε δημιουργήσει τό ΥΧΟΠ καί εἶχε προωθήσει μιά ἐνδιαφέρουσα ἐκσυγχρονιστική νομοθεσία, συγκεκριμένα τό νόμο 947. Τό ΠΑΣΟΚ, ὡς ἀντιπολίτευση, προσωποποιημένο στό πρόσωπο τοῦ κ. Τρίτση, ἀναίρεσε ὅποιαδήποτε ἐκσυγχρονιστική διάθεση ὑπῆρχε στά ζητήματα τοῦ δομημένου καί ἀδόμητου χώρου. Ἐπικράτησε ὁ ἄκρατος λαϊκισμός πού ἀρνήθηκε τήν ἔννοια τῆς εἰσφοράς σέ χρήμα γιά κάθε νέο κτίσμα ἢ ἔκταση πού ἐντάσσεται στά νέα σχέδια πόλεως (οὐσιαστικό σημεῖο τοῦ 947) καί στή θέση του ἔβαλε τή γνωστή ρήση τοῦ νῦν υποψηφίου τῆς Ν.Δ. γιά τό «μνημεῖο στόν αὐθαίρετο οἰκιστή».

Μετά τήν ἐκλογική νίκη τοῦ ΠΑΣΟΚ, πάγωσε ὁ 947 καί ψηφίστηκε ἓνα ἀκριβές φωτοαντίγραφο του, ὁ 1337, μέ τόν ὁποῖο ἀρχισε ἡ περιφέρεια ἐπιχείρηση «πολεοδομική ἀνασυγκρότηση», τόν καλύτερο σχολιασμό τῆς ὀπείας ἔκανε, ἂν θυμᾶστε, ὁ σκιτογράφος Γιώργος Ἰωάννου. Δέκα χρόνια μετά, οὐσιαστικά καμιά περιοχὴ δέν εἶχε ἐνταχθεῖ στό σχέδιο πόλεως μέ βάση κάποιο προγραμματισμό, τά αὐθαίρετα εἶχαν τουλάχιστον διπλασιαστεῖ, ἡ κερδοσκοπία πάνω στή γῆ εἶναι μεγαλύτερη παρά ποτέ, κτηματολόγιο δέν εἶναι παρά τό γεγονός ὅτι ὑπῆρχε ἔτοιμος νόμος ἀπό τό 1978. Τό 1981, λοιπόν, ὑπῆρχαν ὄριμες ἀπό-

ψεις για τον εξορθολογισμό του χώρου. "Αν κάποιος έχει ξεκάθαρη εύθυνη γιατί ο εκσυγχρονισμός δεν προχώρησε; Ο κ. Τρίτσης, όμως, ικανοποιημένος επειδή κατά τον Άνδρέα Παπανδρέου «έγραψε ιστορία», πήγε στο υπουργείο Παιδείας με τη γνωστή και εκεί πολιτεία.

Πολίτης: Μας μίλησες για την υποψηφιότητα του κ. Τρίτση. "Ας δούμε, όμως, και την περίπτωση της κ. Μερκούρη. "Η κ. Μερκούρη έχει την υποστήριξη του Συνασπισμού της "Αριστερᾶς και της Προόδου και, επιπλέον, είναι ένα πολιτικό πρόσωπο που για χρόνια δεν δέχτηκε καθόλου κριτική, έτσι ώστε να θεωρείται γενικά ως επιτυχημένη και, εν πάση περιπτώσει, μία αποδεκτή ύπουργος.

Μ. Μοδινός: "Η κ. Μερκούρη έχει καταφέρει να κρίνεται ως ήθοποιος και όχι ως πολιτικό πρόσωπο. "Έχω την εντύπωση ότι υπήρξε μία ύπουργός ή όποια πούλησε κουλτούρα «μέ το μέτρο». Στη θητεία της χρηματοδότησε οτιδήποτε δήλωνε ότι ανήκε στο χώρο του πολιτισμού. "Έφτασαν στο "Ηρώδειο κάκιστα ρόκ συγκροτήματα, έφτασαν στο Λυκαβητό κάκιστοι καρτσιλαμάδες. Σ' αυτό το επίπεδο των δημοσίων σχέσεων τά κατάφερε πράγματι πολύ καλά. "Όμως στο επίπεδο των αρμοδιοτήτων του ύπουργείου Πολιτισμού δεν έκανε σημαντικά πράγματα. Στά ζητήματα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομίας, όπως η προστασία των αρχαίων μνημείων, δεν έγινε ουσιαστικά τίποτα. Μουσεία καταληστεύτηκαν, μοναστήρια άδειασαν, ή "Ακρόπολη συνέχισε να καταστρέφεται από τη ρύπανση. Κι όμως, αν ή κ. Μερκούρη θά μπορούσε να κάνει όρισμένα στοιχειώδη πράγματα, όπως για παράδειγμα την ένοποίηση των αρχαιολογικών χώρων περί την "Ακρόπολη, δηλαδή του Κεραμεικού και της "Ιεράς "Όδοι ή την εύρεθρίαση των μνημείων.

Μιλώ για πολύ άπλη πράγματα που θά μπορούσαν να 'χουν γίνει. Για τά γενικότερα θέματα της πολιτιστικής παραγωγής, όπως π.χ. τό έλληνικό σινεμά, δεν μπορεί κανείς να κατηγορήσει αποκλειστικά την κ. Μερκούρη, αλλά οπτε και να την άπαλλάξει από κάθε εϋθύνη, γιατί όρισμένοι θεσμοί ύποδομής θά μπορούσαν να ύπάρξουν, όπως π.χ. μία άξιοπρεπής κρατική σχολή κινηματογράφου. "Επιπλέον, ή κ. Μερκούρη πρωταγωνίστησε στην προσπάθεια άνάληψης των "Όλυμπιακών "Αγώνων του 1996 και, άπ' ό,τι μοθαίνουμε, θά πρωταγωνιστήσει σε άνάλογη προσπάθεια και για τό 2000. Αϋτή ή ύπόθεση της "Χρυσής "Όλυμπιάδας συνοψίζει την άντίληψη του ΠΑΣΟΚ και του φωτοαντίγραφου του, δηλαδή της Ν.Δ., για την «άνάπτυξη», μία «άνάπτυξη» των

μεγάλων έργων, εργολαβικού δηλαδή τύπου.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι και οι δύο ύποψήφιοι δήμαρχοι, πρώην ύπουργοι του ΠΑΣΟΚ, πήγαν με τά «νερά» αϋτής της κοινωνίας και άπλά έξυπνέτησαν την πολιτική-θέαμα. Αϋτή την πολιτική έξυπνέτησαν και με την κάθοδό τους σ' αϋτές τις δημοτικές εκλογές, όπου τά προβλήματα της τοπικής αϋτοδιοίκησης πολύ μικρό ρόλο παίζουν στην άντιπαράθεσή τους.

Πολίτης: "Επομένως, ή δική σου ύποψηφιότητα θέλει να συμβολίσει, άν όχι να διεκδικήσει έναν άλλο τρόπο άσκησης πολιτικής στο επίπεδο των δημοτικών εκλογών και των προβλημάτων της πόλης, που διέπεται από διαφορετικές άρχές.

Μ. Μοδινός: Φοβᾶμαι ότι, παρά τις άρχές μας, τόσο εγώ όσο και τά άλλα μέλη της «Κίνησης για την Οικολογία και την Κοινωνική "Αλληλεγγύη», δεν θά ξεφύγουμε από τό πλαίσιο άντιπαράθεσης που έχει δημιουργηθεί. "Αναγκαστικά και σε έγχρωμα ίλουστρασιόν περιοδικά θά βρεθούμε και, άν μᾶς προτείνει ή κ. Κανέλλη να βγούμε στην τηλεόραση, δεν θά τό άρνηθούμε. "Ελπίζω όμως ότι σ' αϋτή τη διαδικασία θά μπορούμε με μέτρο και κάποια σοβαρότητα.

Πρίν αναφερθᾶ τώρα στο πρόγραμμά μας και στο πῶς αϋτό διαφοροποιείται από τά προγράμματα των άλλων ύποψηφίων, θά ήθελα να έπισημάνω μία σημαντική διαφορά μας από τις δύο άλλες δημοτικές κινήσεις και ιδιαίτερα από τον συνδυασμό της κ. Μερκούρη. "Η προσπάθειά μας δεν είναι μία κεντρική πολιτική συμφωνία, παρά τό γεγονός ότι στην κίνησή μας μετέχουν πρόσωπα με πολιτικό παρελθόν και παρόν, πρόσωπα που άνήκουν σε πολιτικούς σχηματισμούς. "Η κίνηση αϋτή θέλει να είναι μία κίνηση πολιτών με διάρκεια, που θά ύπάρχει και μετά τις εκλογές και θά άσχολεϊται με τά δημοτικά πράγματα.

Πολίτης: Αϋτό, ώστόσο, δεν είναι κάτι καινούριο. Στο χώρο της άνανεωτικής άριστερᾶς, από τη μεταπολίτευση και δῶθε, στίς δημοτικές εκλογές φτιάχονταν πάντα δημοτικές κινήσεις, οι όποιες έλεγαν ότι δεν είναι μόνο για τις εκλογές, αλλά και για μετά ή κυρίως για μετά. "Αλλά ξέρουμε ότι μόλις τέλειωναν οι εκλογές οι κινήσεις αϋτές έπαυαν να ύπάρχουν. "Η διακήρυξη, λοιπόν, σήμερα παρόμοιων προθέσεων δεν παρέχει καμιά έγγύηση ότι δεν θά έπαναληφθούν τά Ι.δια.

Μ. Μοδινός: "Εδῶ, όμως, ύπάρχει μία διαφορά. Τό μοντέλο αϋτό δεν άκολουθείται σ' όλη τη χώρα και έτσι ή "Αθήνα έχει μία ιδιαίτερότητα. Δεν πρόκειται για τό ένιαίο ΚΚΕ "Εσωτερι-

κού που ως κόμμα εκ των πραγμάτων άπορροφούσε μία δημοτική κίνηση, ή όποία δεν μπορούσε να λειτουργήσει αϋτόνομα. "Επιπλέον, ή δομή της "Ομοσπονδίας Οικολογικών και "Εναλλακτικών "Οργανώσεων, που έχει συσταθεί ως μία χαλαρή συσσωμάτωση ομάδων που δροϋν σε τοπικό επίπεδο, άρα ομάδων που είναι κοντύτερα στά τοπικά-δημοτικά πράγματα με ένασχόληση σε πρακτικά θέματα, από τά σκουπίδια μέχρι τους ελεύθερους χώρους. Αϋτό ίσως άποτελέσει κίνητρο για να εξακολουθήσει να ύπάρχει αϋτή ή κίνηση και μετά τις εκλογές. Συμφωνῶ, πάντως, ότι για όσα ίσχυρίζομαστε για τη διάρκεια της προσπάθειάς μας φέρουμε εμείς τό βάρος της άπόδειξης.

"Ωστόσο, πέρα από τον τρόπο συγκρότησης της κίνησής μας, νομίζω ότι ύπάρχουν κάποιοι άξονες δράσης που εκφράζουν τη φιλοσοφία μας και που έλπίζω ότι θά γίνουν κατανοητοί από τον κόσμο ως διαφορετική πρόταση για τον Δῆμο της "Αθήνας.

"Υπάρχει, κατ' άρχήν, ή διεκδίκηση ενός πραγματικού ρόλου για την τοπική αϋτοδιοίκηση, κάτι που άποτελεί συνέχεια παλαιότερων διεκδικήσεων του χώρου της άνανεωτικής άριστερᾶς. Στην "Αθήνα αϋτό είναι έξαιρετικά δύσκολο, άφου πρόκειται για μία πόλη που διασχίζεται από δίκτυα λειτουργίας που άφοροϋν όλο τον ύπόλοιπο έλληνικό χώρο. Παρά τη δυσκολία αϋτή, νομίζουμε ότι ή "Αθήνα μπορεί να παίξει έναν έπιτελικό ρόλο σε δευτεροβάθμιο και τριτοβάθμιο επίπεδο και να διεκδικήσει ουσιαστικές άρμοδιότητες.

Πολίτης: Ποιές είναι, λοιπόν, οι βασικές άρμοδιότητες που δεν έχει ο Δῆμος της "Αθήνας και γενικά ή τοπική αϋτοδιοίκηση;

Μ. Μοδινός: "Όπως έλεγε και ο νϋν δήμαρχος, κ. Γιατράκος, σε συνέντευξή του στη *Νέα Οικολογία* πρό καιροϋ, αϋτή τη στιγμή ο Δῆμος δεν χάρασσει πολιτική σε κανένα επίπεδο.

Στίς συγκοινωνίες δεν έχει καμιά άρμοδιότητα και τό ίδιο συμβαίνει με τη χρήση της γῆς μέσα στην πόλη. Δεν άσκει πολιτική στο ζήτημα των στερεών άπορριμμάτων αν και διαθέτει τους ύπαλλήλους του για τη συλλογή και άποκομιδή τους. Στη διάθεση των άποβλήτων γενικότερα, όλα μελετώνται και εκτελούνται από τό ΥΠΕΧΩΔΕ. Την εϋθύνη της άναδάσωσης δεν την έχει ο δῆμος, αλλά ή Γενική Διεύθυνση Δασών του ύπουργείου Γεωργίας. Στην ύδρευση τις άποφάσεις παίρνει ή ΕΥΔΑΠ. "Επιπλέον, στά θέματα χωροθέτησης, ο δῆμος δεν έχει κανένα λόγο στίς άποφάσεις των ύπουργείων. Αϋτό όμως είναι τελείως παράλογο, άφου, για παράδειγμα, από τους 100.000 προσληφθέντες από

τό ΠΑΣΟΚ ύπαλλήλους του δημοσίου, τό 90% εργάζεται και ζει στην Αθήνα. Ακόμα κι εκεί που υπάρχουν κάποιες αρμοδιότητες, ό δήμος δέν κάνει καλά τή δουλειά του. Στο ζήτημα, π.χ., των ελεύθερων χώρων μέσα στά δρια του, προσπαθεί που και που νά απομακρύνει κάποια λειτουργία ή νά δημιουργήσει κάποια έκταση στά Τουρκοβούνια ή στον Έλαιώνα, αλλά τελικά, συγκρουόμενος μετά τεράστια συμφέροντα απ' τή μιá μεριά και τήν προγραμματική δυσκαμψία του κράτους απ' τήν άλλη, συνήθως τά παρατάει. Δέν άσκει καν πολιτική προστασίας των λίγων πάρκων που βρίσκονται μέσα στά δρια του. Δέν κάνει περίπου τίποτα για τούς ζωτικούς χώρους τής πόλης, ώστε τά παιδιά τής Αθήνας νά έχουν κάπου νά παίζουν. Σέ πρόσφατη έρευνα διάβασα ότι ό Δήμος δέν ξέρει καν τά κτίσματα τά όποια έχει. Άρα δέν μπορεί και ίσως δέν θέλει νά ενεργοποιήσει τούς πόρους που έχει, έστω μόνο για νά δημιουργήσει θέσεις άσασχόλησης.

Ό Δήμος Αθηναίων, ως πρόεδρος τής ΚΕΔΚΕ, έχει ένα ειδικό βάρος στο συντονισμό των περιμετρικών δήμων. Είναι γνωστό ότι ό συντονισμός είναι δύσκολος και προϋποθέτει αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις, που πρέπει κάποτε νά γίνουν.

Πολίτης: Μέ όσα είπες προηγουμένως για τίς αρμοδιότητες, θά μπορούσε κανείς νά πει ότι οι δήμοι είναι άπλως διακοσμητικοί. Ισχυρίζομαστε ότι αυτό δέν ισχύει και πώς ειδικά ό Δήμος τής Αθήνας διαθέτει μιá υλικοτεχνική ύποδομή και ένα ανθρώπινο δυναμικό άξιοσημείωτο, που θά μπορούσε νά χρησιμοποιηθεί, ακόμα και εντός του υπάρχοντος περιοριστικού πλαισίου, για νά βελτιωθεί ή ζωή στην πόλη. Άρκει, βέβαια, οι υπάρχοντες πόροι νά χρησιμοποιούνται όρθολογικά. Καί έδω θέλουμε νά θυμίσουμε ότι ενώ πολύ καλά έκανε, κατά τή γνώμη μας, ό κ. Έβερτ νά πάρει από τό έξωτετικό τό δάνειο των 40 δισ., πολύ κακώς χρησιμοποίησε ένα μέρος του για νά αλλάξει τίς παλιές πλάκες των πεζοδρομίων αντικαθιστώντας τίς μέ τσιμεντόπλακες. Άν, λοιπόν, κάνουμε τήν υπόθεση ότι εκλέγεσαι Δήμαρχος τής Αθήνας, μέ δεδομένα τά προβλήματα που ανέφερες πριν, αλλά και τίς δυνατότητες που ισχυρίζομαστε ότι υπάρχουν, τί θά προσπαθούσες νά κάνεις;

Μ. Μοδινός: Δέν είμαι από αυτούς που πιστεύουν ότι ένα κατάλληλο νομικό πλαίσιο λύνει όλα τά προβλήματα ή ότι έστω τό υπάρχον πλαίσιο έχει χρησιμοποιηθεί έπαρκώς. Υπάρχουν, πράγματι, πολλά περιθώρια που μπορεί κανείς νά χρησιμοποιήσει και νά κάνει κάτι. Άς αναφέρω μερικά παραδείγματα.

Θά ξέρετε ίσως ότι έδω και καιρό έχουν φτιαχτεί περίπου τριάντα ομάδες πυροπροστασίας που μέ ένα στοιχειώδη έξοπλισμό (γούικι-τόκι, τζιπάκι) φυλάσσουν τήν Πάρνηθα, τόν Ύμητό και άλλες δασικές περιοχές. Αυτοί οι πυρήνες ατόμων που αυτοοργανώθηκαν κατάφεραν νά σώσουν δάση από φωτιές και εκφράζουν μιá δυναμική που μπορεί νά αξιοποιηθεί άδριο τό πρωί. Άλλά υπάρχουν και άλλα παραδείγματα. Άντί, π.χ., νά αλλάξουμε τίς πλάκες των πεζοδρομίων, οι πόροι που υπάρχουν μπορεί νά μεταφερθούν σ' αυτό που θά λέγαμε περιβάλλον, ποιότητα ζωής. Υπάρχει αυτή τή στιγμή ένα πρόγραμμα πεζοδρομήσεων που μπορεί νά ξεκινήσει άμέσως. Πρώτον, υπάρχουν δρόμοι, όπως π.χ. ή Μαυρομιχάλη στά Έξάρχεια μέ 2.500 μ. μήκος και 10 μέτρα πλάτος, που χρησιμοποιείται σήμερα αποκλειστικά ως πάρκινγκ. Χωρίς μιá δραχμή αυτοί οι δρόμοι μπορούν άδριο νά κλείσουν στά Ι.Χ. και νά γίνουν πεζοδρομοί. Δεύτερον, υπάρχουν εκτάσεις στην Αθήνα, από τά Τουρκοβούνια μέχρι τόν Έλαιώνα, που χρησιμοποιούνται έξαιρετικά άνορθολογικά. Αυτό μπορεί νά αλλάξει. Πολύ λίγα χρήματα χρειάζονται για νά αναμορφωθούν όλες αυτές οι εκτάσεις μέ δενδροφυτεύσεις.

Πέρα, όμως, από τή μεταφορά πόρων άπαιτούνται και κάποια διοικητικά μέτρα, όπως π.χ. ή αυστηρή εφαρμογή τής απαγόρευσης του παρκάρματος πάνω στα πεζοδρόμια, ή πληρωμή φόρων από διάφορες έπιχειρήσεις, όπως γκαράζ, βουλκανιζατέρ, πάμπ και ντίσκο, που κυριολεκτικά αυθαιρετούν, έγκληματούν σέ βάρος τής πόλης. Μπορεί, βέβαια, αυτό νά προκαλέσει άρχικα τή λαϊκή κατακραυγή. Έντούτοις δέν μπορεί νά συζητήσει κανείς για επιβίωση, όχι μακροπρόθεσμα αλλά άμεσα, αυτής τής πόλης, χωρίς νά προχωρήσει σέ τέτοιες ρυθμίσεις, που είναι επαναστατικές για τά έλληνικά δεδομένα.

Θά μπορούσα νά πω τρεις στόχους τούς όποιους όφείλουμε νά επιδιώξουμε:

Πρώτον, τήν άποδυνάμωση του κέντρου τής Αθήνας από διάφορες δραστηριότητες.

Δεύτερον, τή γεωγραφική αναδιάρθρωση των επενδύσεων προς μιá κατεύθυνση κοινωνικά δίκαιη.

Τρίτον, τήν αναδιάρθρωση των επενδύσεων ώστε νά έξυπηρετούν τό σύνολο και όχι τόν ιδιώτη, π.χ. όχι δρόμοι ταχείας κυκλοφορίας, όχι δακτύλιοι πάνω ή κάτω από τόν Ύμητό.

Πολίτης: Είστε υπέρ των φοροληπτικών έξουσιών του δήμου;

Μ. Μοδινός: Ναι, είμαστε υπέρ των δημοτικών φόρων άκριβώς για τούς

λόγους που αναφέρονται και στο πρόγραμμα μας. Υπάρχουν πολύ συγκεκριμένες προτάσεις. Στο σημείο αυτό θά ήθελα, έπίσης, νά επαναλάβω ότι ή δημοτική φορολογία θά μπορούσε, πέρα από τήν ανακατανομή των εισοδημάτων, νά χρησιμοποιηθεί και για τήν άποθάρρυνση όρισμένων παραγωγικών δραστηριοτήτων που έπιβαρύνουν τό περιβάλλον και τήν ποιότητα ζωής. Άν οι όχλουδες μονάδες πληρωσαν τό κόστος τής δχλησης, τό όποιο υπό όρισμένες προϋποθέσεις είναι δυνατόν νά μετρηθεί, οι μονάδες αυτές θά εκλείναν. Άν τώρα μιλάμε για μονάδες που είναι έπίσης αντιοικονομικές, έχουν δηλαδή χαμηλή παραγωγικότητα, όπως π.χ. κάποια ρυπογόνα πριονιστήρια κατά μήκος των εθνικών οδών που άπασχολούν έλάχιστα εργαζόμενους, ή έπιβολή φορολογίας έχει ταυτόχρονα ένα οικονομικό και ένα οικολογικό άποχρόνοτο.

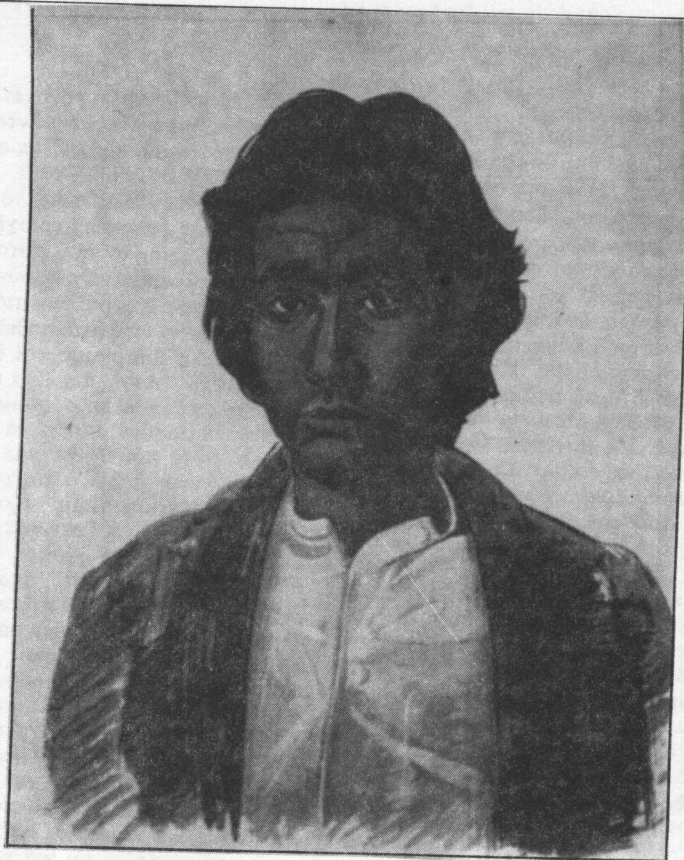
Η φορολογική πολιτική του δήμου πρέπει, έπίσης, νά άσκειται και προς τό κράτος. Όταν π.χ. άποφασίζεται νά κτιστεί τό Όλυμπιακό Στάδιο, πρέπει όλοι νά γνωρίζουν ότι δέν πρόκειται άπλως για μιá άγοραπωλησία γής, αλλά και για μιá συγκεκριμένη δέσμευση χώρου μέ δλες τίς χωροταξικές έπιπτώσεις που έχει. Τό κράτος έδω πρέπει νά πληρώσει, όπως πρέπει νά πληρώσει και για τίς στρατιωτικές μονάδες που άποθηκεύουν καύσιμα ή άλλα υλικά ή και για στρατόπεδα εκπαίδευσης που δεσμεύουν δημοτικό χώρο. Ό ΟΑΣ και τά ΗΛΠΑΠ που δχλούν και ρυπαίνουν τήν πόλη πρέπει έπίσης νά πληρώνουν.

Πολίτης: Στο πρόγραμμα τής κίνησης σας γίνεται έκτενης άναφορά στην επιδιωκόμενη άποδυνάμωση του ρόλου του ΙΧ στην πόλη και τήν προώθηση μέσων σταθερής τροχιάς, ποδηλατοδρόμων κ.λπ. Μήπως, ενώ αυτά θά μπορούσαν νά γίνουν σέ μιá μικρή κλίμακα, π.χ. στο κέντρο τής πόλης, δέν είναι δυνατόν νά εφαρμοστούν σέ μεγαλύτερη κλίμακα; Καί για νά είμαστε πιό άκριβείς, υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο «μοντέλο» λειτουργίας τής πόλης, που νά μπορεί νά ένωσώσσει και τούς ποδηλατοδρόμους;

Μ. Μοδινός: Ναι, υπάρχει ένα «μοντέλο» που θά λέγαμε ότι προβλέπει τό σταδιακό «ξεφούσκωμα» τής πόλης από τά ιδιωτικά αυτοκίνητα. Γιατί αν λέγαμε σήμερα ότι φεύγει τελείως τό ΙΧ από τήν Αθήνα, θά έδημιουργείτο τεράστιο κοινωνικό πρόβλημα. Όσο και αν κατηγορούμε τό ΙΧ, πρέπει νά αναγνωρίσουμε ότι παίζει ένα ρόλο στην πόλη. Γι' αυτό επιδιώκουμε τήν εφαρμογή μέτρων άυστηρής κλιμάκωσης για τήν άπομάκρυνση του ιδιωτικού αυτοκινήτου. Η πρότασή μας λέει ότι σύντομα πρέπει νά κυκλοφορεί τό 1/5 των αυτοκινή-

των και όχι τά μισά, εντός ενός διευρυμένου διακτυλίου. Αυτό όμως θα προϋπέθετε άμεση ανανέωση των λεωφορείων, με νέα καθαρής τεχνολογίας, βελτίωση της ποιότητας του ντήζελ και άμεση δρομολόγηση του περιστασιακού σιδηροδρόμου σε σύνδεση με τό δίκτυο του ΟΣΕ των γραμμών Αθηνών - Χαλκίδας, καθώς και τή δημιουργία νέου δικτύου σταθερής τροχιάς επιφανειακών τράμ. Θά 'ταν παράλογο νά πεί κανείς ότι όλα αυτά θά μπορούσαν νά γίνουν μέσα σε μιά μέρα. Εντούτοις δέν μπορούμε παρά, τουλάχιστον, νά αρχίσουμε νά τά επιδιώκουμε.

Υπάρχει ένα σημείο στο οποίο άξίζει νά αναφερθούμε. Όλες οι κοινωνίες έχουν ως άφετηρία και τέρμα τό κέντρο τής Αθήνας. Δέν υπάρχουν διαμπερείς κινήσεις που θά εξυπηρετούσαν τό κέντρο, αλλά ταυτόχρονα και άλλες περιοχές. Υπάρχουν συγκεκριμένες προτάσεις των κοινωνιολόγων μας για γραμμές «κορμούς» οι οποίες θά ξεκινάνε από αντιδιαμετρικά σημεία στην πόλη, όπως και για περιμετρικές γραμμές που θά εξυπηρετούν διάφορα σημεία τής πόλης. Νά φανταστεί, δηλαδή, κανείς ένα άκτινωτό δίκτυο που θά εξυπηρετείται από δμόκεντρους κύκλους. Αν σήμερα μάς ρωτήσει κάποιος πώς νά πάει στα Σεπόλια, στο Περιστερί ή στην Ηλιούπολη, δέν ξέρουμε νά του πούμε αν υπάρχει λεωφορείο. Αποτέλεσμα είναι νά παίρνει κανείς ταξί, αν τό βρεί κι αυτό κι αν μπορεί νά τό πληρώσει. Οι προτάσεις αυτές είναι λογικές και δέν έχουν εφαρμοστεί, είτε λόγω φυσιολογικής αδράνειας κράτους και δήμου είτε λόγω άλλων δουλειών. Παλιά δλοι κατέβαιναν στο κέντρο χωρίς οι γειτονίες νά έχουν επαφή μεταξύ τους. Σήμερα, όμως, με τήν κινητικότητα μέσα στην πόλη και τίς υπερτοπικές λειτουργίες αξάνεται ή αναγκαιότητα τέτοιων «κορμών». Κακά τά ψέματα, σήμερα ένας ποδηλάτης διακνυθεί τή σωματική του άκραιότητα καθημερινά και, μάλιστα, πολύ περισσότερο από έναν εποχούμενο σε μοτοσικλέτα. Επίσης εισπνέει δεκαπλάσια ποσότητα ρύπων από οποιονδήποτε άλλον. Έχουμε πολύ συγκεκριμένες προτάσεις ποδηλατοδρόμων, που αν, όμως, δέν συνδεθούν με τόν περιορισμό των ΙΧ και τήν αύξηση των μαζικών μέσων μεταφορās δέν μπορούν νά εφαρμοστούν. Τέλος, υπάρχουν οι προτάσεις μας για πεζοδρομήσεις που συνδέονται, επίσης, με τό κοινωνιακό. Τά παιδιά θά μπορούσαν νά πηγαίνουν στα σχολεία τους με τά πόδια, αν υπήρχαν πεζόδρομοι και αν ή διαδρομή ήταν ευχάριστη. Γενικά, όταν περπατάει κανείς, και γυμνάζεται και πάει πιο γρήγορα σήμερα εκεί που θέλει, παρά με οποιοδήποτε κοινωνιακό μέσο.

Πολίτης: Μιά τελευταία ερώτηση, πιο γενική. Αναφέρθηκες προηγουμένως στην δξύτατη κοινωνική πόλωση που υπάρχει στο Λεκανοπέδιο. Αυτή ή πόλωση εκφράζεται και σε επίπεδο δήμων, δηλαδή θεσμικά. Από τή μιά μεριά υπάρχει ο Δήμος Αθηναίων, σχετικά τακτοποιημένος, παρά τά προβλήματά του και από τήν άλλη μιά σειρά δήμων αυτόνομων, αλλά με πολλά προβλήματα. Θά ήσουν υπέρ τής ένοποίησης του ευρύτερου δήμου τής Αθήνας;

Μ. Μοδινός: Δέν είμαι έτοιμος νά άπαντήσω σ' αυτό. Υπάρχει, βέβαια, ένας διοικητικός παραλογισμός στα όρια των δήμων με αποτέλεσμα τά όρια μεταξύ τους νά είναι δυσδιάκριτα. Οι καιροί είναι ώριμοι για μιά αναδιάρθρωση, αλλά δέν ξέρω πόσο μακριά μπορεί νά πάει αυτό. Πάντως, θά ήταν άπλο και επαναστατικό αν ή νέα Αθήνα καθοριζόταν με μιά αεροφωτογραφία που θά έδειχνε που σταματάει ή πυκνή δόμηση και που αρχίζουν κάποιες άλλες περιοχές.

Πολίτης: Ας αντιτρέψουμε τό ίδιο ερώτημα, αναφερόμενοι σε όσα, επίσης, είπες προηγουμένως για τό πνίζιμο των άρμοδιοτήτων των δήμων από τό κράτος. Αν υπήρχε μιά κυβέρνηση που ήθελε νά επέμβει σε κάποια πράγματα υπέρ των δήμων και επέδίωκε τήν ένοποίηση δήμων τής ευρύτερης περιοχής τής πρωτεύουσας πιστεύεις ότι τά υπάρχοντα δημοτικά σχήματα θά συμφωνούσαν;

Μ. Μοδινός: Όχι, θά ήταν αντίθε-

τα, άφου έτσι θά χάνονταν καμιά διακοσαριά δήμοι. Αυτά είναι πόστα που, πέραν τής προσωπικής καταξίωσης όρισμένων ατόμων, προσφέρουν και πρώτη ύλη για κομματική αντιπαράθεση και δύναμη στους κομματικούς μηχανισμούς. Φοβάμαι όμως ότι τό κράτος δέν θά ξεκινούσε ποτέ μιά τέτοια ιστορία.

Πολίτης: Κατά πόσον οι συνδυασμοί του δικού μας χώρου που καταβαίνουν στους περιφερειακούς δήμους έχουν ένσωματώσει αυτό τό αίτημα τής ύπαγωγής του δήμου τους σ' έναν ευρύτερο δήμο τής Αθήνας;

Μ. Μοδινός: Απ' όσο ξέρω αυτό δέν έχει γίνει ακόμα.

Πολίτης: Συνεπώς, συλλαμβάνουμε τους έαυτούς μας ανακόλουθους.

Μ. Μοδινός: Δυστυχώς. Θά έλεγα ότι έδω ή λεγόμενη οικολογική σκέψη που προάγει τό τοπικό και τό μικρό κάνει ένα μεγάλο λάθος. Τό τοπικό και τό μικρό είναι καλό στο βαθμό που είναι όριοθετημένο. Ένα μικρό χωριό που διασχίζεται από μιά εθνική όδό παύει νά έχει τίς άρετές του μικρού. Τό ίδιο συμβαίνει στο Λεκανοπέδιο.

Πολίτης: Τελειώνοντας, ευχόμαστε καλή έπιτυχία στο ψηφοδέλιό σας, μιά έπιτυχία που, αν όχι τίποτε άλλο, θά επιτρέψει νά συνεχισθούν ο διάλογος, ή έρευνα αλλά και ή πρακτική δράση, ώστε τά δημοτικά προβλήματα νά αναδειχθούν, νά άποτελέσουν στόχους ενός γενικότερου κοινωνικού κινήματος.

Γερμανική Ένοπιότητα: Νίκη του Ευρωπαϊκού Όρθολογισμού;

Τή νύχτα της 2ας προς 3η Οκτωβρίου δλοι οι Γερμανοί θά τή θυμούνται για άρκετό καιρό άκόμα. Ένα θεμελιώδες ιστορικό γεγονός έλαβε χώρα, πού σίγουρα θά αποτελέσει τήν άφετηρία γενικότερων άνακατατάξεων τόσο στό έσωτερικό τής ένοποιημένης πλέον χώρας, όσο και στό πλαίσια τής Ευρωπαϊκής Κοινότητας, άλλά και ευρύτερα σέ δλόκληρο τόν κόσμο. Μιά ευρωπαϊκή, για τήν ώρα, ύπερδύναμη γεννήθηκε.

Ποιές προοπτικές λοιπόν διαγράφονται για τό άμεσο και τό άπώτερο μέλλον; Ό ρεαλισμός τής σημερινής «πολιτικής τάξης» τής Γερμανίας κατά πόσο μπορεί νά κατασιγάσει τούς φόβους τών Ευρωπαίων πολιτών για τήν αναβίωση του γερμανικού έθνικισμού, έστω και άν αύτή τή φορά φαντάζει άπομακρυσμένος από αυτόν του Β' Παγκοσμίου πολέμου;

Είναι σίγουρο ότι ή θέση και κυρίως ή πολιτική δυναμική τής Γερμανίας σήμερα είναι σχετικά δύσκολο νά προσδιοριστεί. Ός τά χθές ή λελογισμένη «δυτική» ένσωμάτωσή της, πού τής έπεβάλλετο ως μία αναγκαιότητα μέσω του ΝΑΤΟ και τής ΕΟΚ, έπέτρεψε άφ' ένός νά μήν όδηγηθεί ή πρώτη Δυτ. Γερμανία σέ μία θέση πολιτικής και στρατιωτικής ουδετερότητας άπέναντι στό άνατολικό μπλόκ, και άφ' έτέρου έδωσε τή δυνατότητα στή Γαλλία νά παίξει ένα κεντρικό πολιτικό ρόλο στις ευρωπαϊκές ύποθέσεις. Η κατάκτηση εκ μέρους τής Δυτ. Γερμανίας τής δευτέρας θέσης στις παγκόσμιες έμπορικές ανταλλαγές μπορεί νά ήταν ό καρπός του μόχθου τών πολιτών της άλλά και τής θέσης πού αντικειμενικά τής είχαν έπιφυλάξει οι σύμμαχοι. Δέν μεταφραζόταν όμως σέ πολιτική δύναμη, ίκανή νά χαράξει μία διαφορετική στρατηγική στό έσωτερικό τής Ευρώπης.

Σήμερα ή ένοποιημένη Γερμανία έχει μπροστά της έλευθερο τό πεδίο για νά μετεξελιχθεί σέ μία πολιτική ύπερδύναμη. Είναι κάτι παραπάνω από σαφές σήμερα, ότι ή προσεχής ένταξη τριών «άνατολικών» χωρών στήν ΕΟΚ, Πολωνία - Ούγγαρια - Τσεχοσ-

λοβακία, θά περάσει μέσα από τή Γερμανική διαμεσολάβηση, άκυρώνοντας έτσι τούς κόπους τών Γάλλων, και προσωπικά του Φρανσουά Μιτεράν, νά αποτελέσουν αυτοί τό κατώφλι για τήν έπικείμενη εισδοχή τους. Η άνατολική επέκταση τής Ευρώπης, τής ΕΟΚ, θά περάσει άναγκαστικά από τά γερμανικά χέρια μέ δσα αυτό μπορεί νά σημαίνει, τουλάχιστον στό επίπεδο τής χάραξης κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής.

Έτσι φαίνεται ότι ή γερμανική «άπειλή» εστιάζεται περισσότερο στον οικονομικό γιγαντισμό τής χώρας, παρά στήν αναβίωση του έθνικισμού. Ένας οικονομικός γιγαντισμός όμως πού άπειλεί νά πάρει στό χέρια του τήν Ευρώπη δλόκληρη, και πού για μερικούς παρατηρητές, μπορεί νά όδηγήσει στή δημιουργία άλλων καταστάσεων, έστω και άν Γερμανοί και Γάλλοι πολιτικοί διαβεβαιώνουν ότι, σέ κάθε περίπτωση, ή Γερμανία δέν είναι Ιαπωνία. Σέ ένα άλλο επίπεδο, στό έθνικιστικό, ή ένδεχόμενη άπειλή φαίνεται νά έξορκίζεται. Η σημερινή ένοπιότητα δέν έχει καμία σχέση, διατείνονται άρκετοί άναλυτές, μέ τόν προπολεμικό ναζιστικό συνασπισμό.

Οι σημερινοί Γερμανοί παρακολούθησαν τίς εξελίξεις προς τήν ένοπιότητα ως άπλοι θεατές, χωρίς νά συμμετέχουν, ως δρώντες φορείς, στή νέα έθνική παλιγγενεσία: έπρόκειτο για μία ένοπιότητα αϋθόρμητη, αντικειμενικά και ιστορικά άναπότρεπτη, και όχι άναγκαστική, από τή στιγμή πού ή κατάρρευση του άνατολικογερμανικού καθεστώτος ήρε τό μοναδικό εμπόδιο του διαμελισμού τής χώρας και όδηγήσε στή «δυτική» τής «άπορρόφηση». Μόνο ή ιστορική άμνησία και ή τρομακτική δύναμη πού συγκεντρώνεται μπορεί νά αποτελέσει έναν ένδεχόμενο κίνδυνο, πού όμως φαντάζει άόρατος.

Πόσο άόρατος όμως, από τή στιγμή πού κατά τά τελευταία χρόνια έχουν δοθεί, σέ μικρή διάσταση βέβαια, κάποια έπικίνδυνα δείγματα γραφής.

Όσο και άν έπιμένει ό Κόν Μπεντίτι ότι τό μόνο πού σώζει τήν κατάσταση ως προς τήν αναβίωση του γερμανικού έθνικισμού είναι ή διαρκής ύπενθύμιση του 'Αουσβιτς και του Γκούλάγκ (*Liberation*, 3.10.90), τό μαζικό φαινόμενο βεβήλωσης Έβραϊκών τάφων από ναζιστικές συμμορίες καθώς και ή έκδηλη άγωνία τών τριακοσίων Έβραίων τής πρώην 'Ανατ. Γερμανίας για τά μελλούμενα είναι ένδεικτικό.

Στό οικονομικό και στρατιωτικό επίπεδο βέβαια τά πράγματα παρουσιάζονται άκόμα πιο συγκεχυμένα και άρκούντως ένδεικτικότερα. Η έξαγωγή, μυστικά, χημικών δπλων και δπλικών συστημάτων προς τρίτες χώρες, στό 'Ιράκ και τή Λιβύη δηλαδή, συνιστά ένα πρώτης τάξεως παράδειγμα για τό τί θά συμβεί άν ή γερμανική «παρέκκλιση», πού σήμερα για πολλούς κινείται στό χώρο τής φαντασίας, άποτελέσει τόν κανόνα. Αύτή ή άγωνία όδήγησε πρόσφατα (*Liberation*, 3.10.90) τόν Ροζέ Φωρού, Γάλλο ύπουργό Βιομηχανίας, νά αναρωτηθεί δημόσια:

«Άν νομίζετε πως ύπερβάλλω δείτε ένα όποιοδήποτε φύλλο τής *Φρανκφούτερ Άλγκεμείνε Τζάιτουνγκ*. Ένώ άπειλείται πολεμική σύρραξη στον Κόλπο, ενώ δλες οι δυτικές έφημερίδες τιλοφορούν τίς πρώτες σελίδες τους μέ τά γεγονότα πού άφορούν τήν Ευρώπη άλλά και τή Γερμανία, ή πρώτη σελίδα αύτης τής γερμανικής έφημερίδας άσχολεείται μέ τίς έσωτερικές ίντριγκες τών δυτικογερμανικών κομμάτων για τίς Βαυαρικές εκλογές ή μέ τίς νομικές ιδιαιτερότητες πού σχετίζονται μέ τήν έπανενοπιότητα και πού μόνο ή γερμανική πολιτική τάξη είναι ίκανή νά κατανοήσει... Τελικά, αυτό πού ζητάμε από τούς Γερμανούς, αυτό πού εγώ προσωπικά θά ζητούσα από τή Γερμανία, είναι νά σταματήσει νά παίξει τό παιχνίδι τής αυτοϊκανοποίησης, μέ τά άναριθμητά έπιστημονικά συμπόσια περί τής γερμανικής ταυτότητας, και νά σκεφθεί λίγο περισσότερο μέ δρους παγκοσμιοτητας, νά πάρει στό χέρια της ένα μέρος του φορτίου από τίς παγκόσμιες ύποθέσεις».

Και βέβαια όλα αυτά στό πλαίσιο τής άποκαλούμενης Κοινοτικής άλληλεγγύης.

Τό έρώτημα λοιπόν άν ή γερμανική ένοπιότητα είναι τό άποτελεσμα ενός ευρωπαϊκού όρθολογισμού μένει για τήν ώρα άναπάντητο, και στήν καλύτερη περίπτωση είναι προς άπόδειξη.

Άλέξης Παπαλιάς

Ο εξισλαμισμός τῆς πολιτικῆς

Μέ ἀφορμή τὴν κρίση στὸν Περσικό

ΟΙ ἐξελιξείς στό ἐνδοαραβικό μέτωπο κατά τὴ διάρκεια αὐτοῦ τοῦ καλοκαιριοῦ, πού σφραγίστηκαν μέ τὴν εἰσβολή τοῦ Ἰράκ στό Κουβέιτ καί τὴν ἀπειλή κατά τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς Σαουδικῆς Ἀραβίας, ἔφεραν στὴν ἐπιφάνεια, μέ δραματικό δντως τρόπο, χρονίζοντα πολιτικά καί κοινωνικά φαινόμενα τῶν ἀραβικῶν χωρῶν. Φαινόμενα, πού ἴσως ποτέ μέχρι σήμερα δέν εἶχαν ἀναδειχθεῖ σέ ὅλη τους τὴν πολυπλοκότητα, στίς μεταξύ τους σχέσεις καί πού σίγουρα δέν ἐξαντλοῦν τὴ δυναμικότητά τους σέ ἀπλές ἀναγνώσεις τῶν κυριάρχων στοιχείων. Καμιά ἀπό τίς ἤδη ὑπάρχουσες ἐρμηνευτικές ἐκδοχές, περιλαμβανομένης καί τῆς ὁποίας μαρξιστικῆς, κοινωνιολογικῆς, πολιτικῆς ἢ φιλοσοφικῆς, δέν μᾶς ἔχει προσφέρει τουλάχιστον μιά ἱκανοποιητικὴ ἐξήγηση γιὰ τὸν «εἰδικό» τρόπο συγχώνευσης τοῦ πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ, θρησκευτικοῦ καί ἔθνικοῦ στοιχείου σέ σχέση μέ τὰ «διαφορετικά» ἀποτελέσματα πού παράγουν, δηλαδή τοὺς «διαφορετικούς» τύπους κρατῶν καί κοινωνιῶν πού σχηματίζουν.

Ἀλλά ἄς δοῦμε τὰ πράγματα ἀπὸ πῶς κοντά. Τὸ Ἰράκ ὡς τὰ χθές — ἀλλά καί, γιατί ὄχι, καί σήμερα; — ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ λίγα «κοσμικὰ καί πολιτισμένα» κράτη τῆς ἀραβικῆς κοινότητος. Κοσμικὸ καί πολιτισμένο κράτος σέ αὐτὴ τὴν περίπτωσι σημαίνει ὅτι δέν ἦταν οἱ ἐξευθερμένες μάζες πού, κατεβαίνοντας στοὺς δρόμους, κραδαίνοντας φανατικὰ τὴν ἰσλαμικὴ τους πίστη, ἀπειλώντας θεοὺς καί δαίμονες, ἐβαζαν τὴ σφραγίδα τους στὴν κρατικὴ συγκρότησι. Σημαίνει ἀκόμα ὅτι τὸ καθεστῶς τοῦ μοναδικοῦ κόμματος πού βασιλευσε καί ἐξακολοθεῖ νὰ βασιλεύει στὴ Βαγδάτη δέν ἦταν ἀναγκασμένο, γιὰ διάφορους λόγους, νὰ κάνει ὑπερβολικὴ χρῆσι τοῦ θρησκευτικοῦ στοιχείου γιὰ τὴ δική

του σταθεροποίησι στὴν ἐξουσία. Σημαίνει τέλος ὅτι ὁ ἡγέτης κράτους καί κόμματος ἔχει σέ κάποιο βαθμὸ ἀσπαστεῖ μιά «ὀρθολογικὴ» διαχείρισι τόσο ὡς πρὸς τὴν κοινωνία ὅσο καί τίς διεθνεῖς σχέσεις τῆς χώρας του. Ὁ Σαντάμ Χουσεῖν ἦταν ἓνας «φωτισμένος» ἡγέτης, ἓνας «σοφός» ἄνθρωπος, μιά «ἀναντικατάστατη» φιγούρα, πού ὅλοι θά ἔπρεπε νὰ τὸν ὑπολογίζουν, νὰ τὸν ἐκτιμοῦν. Αὐτὰ δέν εἶναι λόγια τυχαία, οὔτε βγῆκαν ἀπὸ στόματα ἀμφίβολης ἐγκυρότητας. Καί δέν ἀναφερόμαστε ἐδῶ σέ κανένα ΠΑΣΟΚ καί στίς προωθημένες σχέσεις του μέ τέτοιου τύπου κόμματα καί καθεστῶτα. Δυὸ ἑβδομάδες πρὶν τὴν εἰσβολή τοῦ Ἰράκ στό Κουβέιτ, ὁ Γάλλος ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Ἀμυνας, ὁ Ζάν Πιέρ Σεβενμάν, τὰ εἶχε βροντοφωνάζει στίς ἐφημερίδες τῆς Βαγδάτης...

Νὰ λοιπὸν πού βρίσκεται ἡ «ἀντίφασι». Ἐνα «κοσμικὸ» καθεστῶς, τοῦ ὁποίου ἡγεῖται ἓνας «σοφός» ἡγέτης — ὁ ὁποῖος μᾶς ἔγινε τόσο οἰκείος ὥστε νὰ τὸν ἀποκαλοῦμε μέ τὸ μικρὸ του ὄνομα — καταλύει τὴν ἐδαφικὴ ἀκεραιότητα ἐνός ἀνεξάρτητου κράτους καί στίς πρῶτες ἀντιδράσεις τῆς διεθνούς κοινότητος ἀπειλεῖ μέ τὴν κήρυξη *ἱεροῦ πολέμου*, μέ πρῶτο σταθμὸ τὴν εἰσβολή στὴ Σαουδικὴ Ἀραβία καί τὸ κάψιμο τοῦ μισοῦ Ἰσραήλ. Πῶς λοιπὸν συντελεῖται ἐν μῆνυκτί, κυριολεκτικὰ, ἡ μετάβασι ἀπὸ ἓνα καθεστῶς «ὀρθολογισμοῦ» σέ ἓνα ἄλλο, αὐτὸ τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ; Τί ἦταν αὐτὸ πού μᾶς εἶχε πείσει ὅτι δντως ὑπάρχει ἓνα σημαντικὸ ρῆγμα στοὺς κόλπους τῆς ἀραβικῆς κοινότητος, ρῆγμα προάγγελος καινοτομιῶν καί ἀναθεωρήσεων γιὰ τίς «ἄγριες» κοινωνίες τους; Τελικὰ ποῖο ἦταν ἐκεῖνο τὸ ἔθνολογικὸ ἢ κοινωνιολογικὸ θεμέλιο πάνω στό ὁποῖο στηρίζομαστε γιὰ νὰ διακρίνουμε μιά *ριζικὴ*

διαφορὰ ἀνάμεσα στόν *παναραβισμό* καί στόν *πανισλαμισμὸ*; Ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ μηχανισμοὶ πού μεταμορφώνουν ἓνα «πολιτισμένο» κράτος σέ κράτος-τρομοκρατῆ;

Δέν πρόκειται βέβαια ἐδῶ, οὔτε κατὰ διάνοια, νὰ υἱοθετήσουμε κάποιο νεορατσιστικὸ φόβο ἀπέναντι στόν ἀραβισμό καί στόν ἰσλαμισμὸ. Ἄλλοῦ εἶναι τὸ μέγα πρόβλημα πού πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολεῖ. Φαίνεται πλέον καθαρά ὅτι αὐτὲς οἱ δύο ἰδολογικὲς συνιστώσες, ἀραβισμὸς καί ἰσλαμισμὸς, δέν εἶναι καθόλου *διακριτὲς μεταξύ τους*, ἀλλὰ ὅτι ἡ μία ἀποτελεῖ προϋπόθεσι τῆς ἄλλης, παραγωγὸς νοήματος ἢ μιά γιὰ τὴν ἄλλη. Συγκροτοῦν μέ ἄλλα λόγια μιά *ἐκρηκτικὴ ἐθνικιστικὴ ταυτότητα*, πού ἀδυνατώντας νὰ χωνέψει ὁποιοδήποτε ἄλλο στοιχεῖο (γιὰ παράδειγμα τὴ διάκρισι Δεξιῶν/Ἀριστερῶν, ἢ τὴ σχέση τῶν δύο φύλων), χαράσσει τίς δικές της διαχωριστικὲς γραμμές. Ὅπως ἀκριβῶς τὸ ἀναγράφει στὴ σημαία του τὸ ἰρακινὸ Μπάαθ, πού θεωρεῖ τὸν ἀραβικὸ λαὸ ὡς τὸν περιούσιο λαὸ τῆς ἀνθρωπότητος, πού ἀγωνίζεται γιὰ τὸν θρίαμβο καί τὴν εὐτυχία: «*ἐνός νέου ἐπίλεκτου λαοῦ, ἐνός ἀραβικοῦ ἔθνους μέ τὴν αἰώνια ἀποστολή του*»¹. Ἐνός λαοῦ πού ἐκλαμβάνεται ὡς ἀδιαφοροποίητη ἐνότητα, ὁ ἀγώνας τοῦ ὁποίου εἶναι ἐντελῶς στερημένος κάθε κοινωνικῆς διεκδίκησις, ἢ, ὅπως τὸ ἐπισημαίνει ὁ Μαξίμ Ροντενσόν, «ὁ ἀγώνας πού διεξάγεται στόχο ἔχει τὴν ὑπέρτατη ἐξουσία, μιά νέα αὐτοκρατορία τῆς Βαβυλώνας καί ὄχι γιὰ τὴ λύτρωσι τῶν κολασμένων τῆς Γῆς»².

Συμπέρασμα *πρῶτο* καί σημαντικὸ λοιπὸν. Ἡ ἐθνικιστικὴ - θρησκευτικὴ ἰδεολογία, ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται στὴν πρακτικὴ τοῦ χουσεϊνικοῦ καθεστῶτος, δέν μπορεῖ νὰ μᾶς εἶναι ἀδιάφορη, δέν μπορεῖ ὄχι μόνο νὰ χρωματιστεῖ μέ κανενὸς εἶδους ἀνθρωπισμὸ ἢ ἀντιμπεριαλισμὸ, γιατί ἡ ἴδια εἶναι

ιμπεριαλιστική και ρατσιστική, με την πιο σκληρή έννοια των όρων. 'Επιπλέον, οι τομές ανάμεσα στην κοσμική έξουσία με την Ισλαμική ιδεολογία είναι τόσες που ο «όρθολογισμός» του καθεστώτος γίνεται μιά καρικατούρα, ένα εξάμβλωμα μεταφυσικής πίστης για τον λαό και εργαλείο βαρβαρότητας για τους κυρίαρχους. "Όπως τό τονίζει με εξαιρετική ενάργεια ένας Γάλλος διανοούμενος: «... 'Αναμφίβολα ο κοσμικός φανατισμός (τύπου 'Αλγερίνικου FLN, Σαντάμ Χουσεΐν, 'Ασσαντ...) δέν είναι λιγότερο ολοκληρωτικός από τό θρησκευτικό, αλλά δέν έχει άλλη διέξοδο από τό σημερινό πανόραμα, άρα τό φιάσκο. 'Εκεί όπου ο θρησκευτικός προετοιμάζει μιά κάποια φυγή (ένα σύντομο πέραςμα από τό Θεό, ξστω και συμβολικό), ο κοσμικός φανατισμός φυλακίζει εκλαμβάνοντας τον έαυτό του για Θεό»³.

Αυτή την τραγική αλήθεια μς ανέδειξε ή κρίση του Περσικού κόλπου. Μιά αλήθεια τραγική γιατί περιλαμβάνει δυστυχώς όλόκληρο τόν άραβικό κόσμο. 'Από τή μιά άκρη ως τήν άλλη. 'Από τόν αντιδραστικό μουσουλμανισμό τής Σαουδικής 'Αραβίας, που έπιτάσσει οι γυναίκες τής χώρας, όταν πρόκειται να ταξιδέψουν, να κάθονται στό πίσω μέρος του λεωφορείου μέσα σε κλούβα⁴, ως τό ίδιο τό 'Ιράκ, που μέσω τής υπερβολικής προπαγάνδας για τόν ήγέτη του, να φτιάχνονται άνέκδοτα από άρκετούς 'Ιρακινούς του είδους: «Κάποιος πήγε να έπιδιορθώσει τήν τηλεόρασή του. Τήν επομένη δέν ήταν έτοιμη. Μετά από δύο ήμέρες πηγαίνει να τήν παραλάβει και βλέπει με έκπληξη τό πορτρέτο του Σαντάμ Χουσεΐν κολημμένο πάνω στην όθόνη. Ζητά εξηγήσεις από τόν τεχνικό και αυτός του άπαντά: "Γιατί θέλετε να έπιδιορθώσετε τήν τηλεόρασή σας από τή στιγμή που ο Σαντάμ Χουσεΐν προβάλλεται από αυτή από τό πρωί ως τό βράδυ;"»⁵.

ΕΠΑΝΕΞΙΣΛΑΜΙΣΜΟΣ

Η περίπτωση του 'Ιράκ παρουσιάζει βέβαια σε υπερβολικό μέγεθος αυτό και που στην συντριπτική πλειοψηφία των άλλων άραβικών χωρών συμβαίνει. 'Η αντίπαρθεση κοσμικού και θρησκευτικού στοιχείου, ενώ είναι ύπαρκτή σε αυτές τις χώρες και έχει τις ρίζες της στα αντιαποικιακά κινήματα, παύει να υπάρχει ή μάλλον εξακολουθεί να λειτουργεί διαφορετικά όταν εμφανίζεται ή φτιάχνεται από τις έπιμέρους πετρελαιομοναρχίες ένας (έξωτερικός) *έχθρος*. Αυτή ή κλασικού τύπου συσπείρωση αναπαράγει με διαφορετικό τρόπο τήν προηγούμενη άν-

τίθεση, επιφυλάσσοντας για μέν τους «κοσμικούς» τεχνοκράτες των κορυφών του κράτους τήν έκφραση μιάς ραφιναρισμένης και «όρθολογικής» παρουσίας των ζωτικών αναγκών τής χώρας, ενώ για τήν «μάζα» τό ιερό καθήκον προάσπισης τόσο τής έθνικο-θρησκευτικής παράδοσης, όσο τή συνέχισή της.

'Αν όμως ή πλέμπα έχει αναλάβει να εκπληρώσει αυτό τό δεύτερο καθήκον, άν ευρύτατες λαϊκές μάζες άναγνωρίζονται μέσα σε μιά έθνικο-θρησκευτική παράσταση τής ζωής τους, αυτό δέν σημαίνει ότι τά αντίστοιχα συναισθήματα άναφύονται από μόνα τους. Τό σύνολο των 'Αραβικών κρατών διαπερνάται κατά τήν τελευταία εικοσαετία από δύο «διαφορετικά» Ισλαμικά πολιτικά και κοινωνικά κινήματα, κινήματα με ήγέτες και συνολικότερη κοσμοθεώρηση. 'Ο κοινός πόθος λαών και χωρών τής περιοχής για άνάπτυξη και κοινωνική δικαιοσύνη μετασηματίζεται, με τήν παρέμβαση αυτών των κινήματων, σε ένα τυφλό άντι-δυτικισμό, που συχνά παίρνει και τή μορφή ενός «άντι-ιμπεριαλισμού» χωρίς άρχές. Αυτό στό στόχο ύπηρετήσαν μέχρι πρόσφατα οι σκληροί πυρήνες των μουσουλμάνων κομμάτων, ή τυφλή τρομοκρατία, γνωρίζοντας όμως κατά τά τελευταία δύο χρόνια, μετά τό θάνατο του Χομεϊνί, μιά προϊούσα ύπνωση.

Στή δεύτερη κατηγορία ανήκουν τά λεγόμενα *άσκητικά* κινήματα, που είναι κινήματα «μετριοπαθή», άπορρίπτουν τήν «από τά πάνω» καθοδήγηση των «μαζών», και προκρίνουν τήν «από τά κάτω» διαπαιδαγώγησή τους με βάση τις άρχές του Ισλαμισμού. Τά μέλη και οι όπαδοί αυτών των κινήματων, που —ας σημειωθεί— βρίσκονται παντού, σε όλες τις άραβικές χώρες, «συμπεριφέρονται όπως ο Προφήτης,

στη βάση τής συμπεριφοράς που τά Ιερά κείμενα του Κορανίου περιγράφουν, ακολουθώντας τήν κατά γράμμα, στην ένδυμασία τους, στον τρόπο που τρώνε και που κοιμούνται, στην σεξουαλική συμπεριφορά τους, στην άπαγόρευση κατανάλωσης κάποιων τροφών, στον άσκητισμό κ.λπ. Μέσα από αυτό ξαναζούν σήμερα ένα θεμελιώδη "Χρυσό Αίωνα" των πρώτων χρόνων του 'Ισλάμ...»⁶. Κλασική περίπτωση μαζικής πολιτικής άνάπτυξης αυτού του κινήματος βλέπουμε στην 'Αλγερία, με τή συντριπτική νίκη που κατήγαγαν οι «μετριοπαθείς» Ισλαμιστές στις πρόσφατες δημοτικές εκλογές.

Αυτά τά δύο κινήματα έρχονται σήμερα να έπιβεβαιώσουν με τόν πιο τραγικό τρόπο τήν άποτυχία κάποιων «φωτισμένων» κοσμικών ήγερσιών στις άραβικές χώρες, αυτών των ήγερσιών που διαδέχθηκαν στην πώση τους τις άποικιοκρατικές κυβερνήσεις, να έγκαθιδρύσουν προοδευτικά ένα δημοκρατικό καθεστώς, στηριγμένο στον κοινοβουλευτισμό, στην ύπαρξη πολιτικών κομμάτων κ.λπ. 'Η Ισλαμική ιδεολογία, ή κυριαρχία της, ή μοναδικότητά της στηρίχθηκε, άναπτύχθηκε και συνεχίζει να αναπτύσσεται σε βάρος —στην άνυπαρξία μάλλον— ενός ελάχιστου προϋποτιθέμενου consensus για τόν τρόπο και τή μορφή του έκδημοκρατισμού, ως μιάς ουσιαστικής διαδικασίας έντός τής οποίας θα έπρεπε να έχουν τή θέση τους όλες οι πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις. Με άλλα λόγια, ενώ τά πρώτα μεταποικιακά χρόνια καταγράφεται στό έσωτερικό αυτών των κοινωνιών μιά σαφής τάση έκδημοκρατισμού τους (Νασσερισμός, στην 'Αλγερία μιά προσπάθεια άνάλογη σχετικά με τόν Χουάρι Μπουμεντιέν), μιά τάση δηλαδή έκκοσμίκευσης του Ισλαμισμού, τά τελευταία χρόνια, και κυρίως τήν τελευταία δεκαετία, συναντάται παντού τό φαινόμενο έξισλαμισμού τους. Αυτή ή τελευταία τάση θα έπεκταθεί και στον Δυτικό κόσμο προοδευτικά. 'Από τό Παρίσι ως τή Νέα 'Υόρκη, από τή Ρώμη ως τό Λονδίνο και τήν ΕΣΣΔ, ή άναβίωση του Ισλαμισμού μπορεί να προσλαμβάνει διαφορετικές μορφές έκφρασης: έξαλλος φανατισμός ή ιδεολογικός φονταμενταλισμός, ή ουσία όμως είναι ή ίδια. Τό διάβημα των άραβικών πληθυσμών για τήν έγκαθίδρυση νέων έπικοινωνιακών πρακτικών σε διαπροσωπικό, και κυρίως συλλογικό, επίπεδο, για τήν επανασύσταση τής *χαμένης κοινότητας*, που ο «δυτικός» πολιτισμός και ή τεχνολογία «του» έριξε στο περιθώριο, προσλαμβάνει καθαρά πολιτικές διαστάσεις. Τό μαζικό φαινόμενο άντιδυτικής ξενοφο-

βίας που παρουσιάζεται στις μητροπόλεις της Μέσης Ανατολής γίνεται τό προνομιακό δχημα πολιτικοποίησης των νέων γενιών, που αρχίζουν να άμφισβητούν τον τρόπο και τις μορφές διακυβέρνησής τους. Τά κινήματα έπανισλαμισμού είναι κινήματα μαζικά, πολιτικά, μέ άμεση στόχευση τήν κυβερνητική έξουσία των χωρών στις όποιες αναπτύσσονται. Ήγέτες τους είναι οι νέες πολιτικές γενιές που έμπρακτα άμφισβητούν τή «δυτικοφιλία» των καθεστώτων, οι όποιοι, σε αντίθεση μέ τή σημερινή τεχνοκρατία που στελεχώνει τά κράτη τους, δέν έχουν ποτέ πατήσει τό πόδι τους στό Καρτιέ Λατέν ή στό Μπέρκλεϋ.

Σέ αυτό τό πλαίσιο θά πρέπει να δοϋμε και τήν κρίση του Περσικού. Όποιες και άν είναι οι ιδιαιτερότητες της Ήρακινής επιδρομής και, έπιπλέον, όποιες και άν είναι οι έπίσημες δικαιολογίες που προβάλλονται για να τή νομιμοποιήσουν στην κοινή συνεί-

δηση, δέν παύει —τό αντίθετο μάλιστα— να καταγράφεται σε αυτή τή συνολικότερη κοινωνική και ιδεολογική κίνηση μέ άδηλες για τήν ώρα άπολήξεις.

Άνδρέας Πανατζόπουλος

1. Άρθρο του Maxime Rodinson στον *Nouvel Observateur*, αναδημοσιευμένο περιληπτικά στην *Καθημερινή* (1.9.90) σε έπιμέλεια Ριχ. Σωμερίτη.
2. Στο ίδιο.
3. Daniel Sibony, «SOS lâcheté», *Liberation*, 9.8.90.
4. Jose Jose Cohen, «Τό δίλημμα του Σαντάμ Χουσεΐν», *Καθημερινή*, 1.9.90.
5. Αναφέρεται στό ενδιαφέρον κείμενο του Mohamed Bassri, «La situation culturelle en Irak: bref apercu», *Liberation*, 11-12.8.90.
6. Gilles Kepel, «Les Mouvements de "reislamisation"», *Le Monde*, 29.9.90 (στό ειδικό ένθετο Livres, no 8).

Ο παναραβισμός απειλείται

Ή κατάληψη του Κουβέιτ από τό Ήράκ συνιστά τήν έπόμενη πράξη του Ιρακιοϊρακικού πολέμου. Οι ιδιαιτερότητες της Ιρακινής επιδρομής έχουν συνοπτικά ως άκολουθως. Μέ τή λήξη του πολέμου Ήράκ-Ήράν (1988), τό καθεστώς του Σαντάμ Χουσεΐν άρχισε να άντιμετωπίζει τή λαϊκή δυσαρέσκεια των άτομικών άπολογισμών. Ή στρατιωτική έξστρατεία εναντίον του Ήράν, ή όποία στην άρχή φάνταζε —στή σκέψη των Άράβων έθνικιστών του Ήράκ— σαν ένας σύντομος και δίκαιος άγώνας για τήν εκδίωξη των «προαιώνιων έχθρών» από τό Σάτ-έλ-Άράμπ, άποδείχθηκε μία πολυετής αίματοβαμμένη περιπέτεια μέ έκατοντάδες χιλιάδες νεκρούς, μέ πολλές δεκάδες χιλιάδες αιχμαλώτους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης του Ήράν, μέ τεράστιες καταστροφές, έρείπια, κακοχίες και στερήσεις. Μέ τό χειρότερο έν καιρό ειρήνης: τήν άσφυκτική στρατιωτικοποίηση της ζωής.

Τό καθεστώς είχε παράλληλα να άντιμετωπίσει έναν πανίσχυρο στρατό, τον πιο ισχυρό στρατό της περιοχής έλέω του προηγθέντος πολέμου, ένα στρατό που είχε πρό πολλού ά-

παλλαγεί από τήν κηδεμονία του κόμματος Μπάαθ και Ίσως άρχιζε να διαφεύγει από τον άπόλυτο έλεγχο αυτού του ίδιου του Σαντάμ Χουσεΐν. Για να προλάβει τις δυσάρεστες συνέπειες αυτών των άπειλών (άν και δέν ύπήρχαν οι προϋποθέσεις οργανωμένης έκφρασής τους λόγω της έγκαιρης άπάλειψης κάθε πιθανού αντίπαλου), ό Σαντάμ Χουσεΐν προχώρησε σε έκκαθαρίσεις στό στρατεύμα και σε κάποια έλεγχόμενα πολιτικά άνοίγματα. Άνεπαρκή πάντως στό να συντηρήσουν τό «θείο μεγαλειό» του δικτάτορα: έπρεπε να φύγει έντυπωσιακά προς τά μπρός για να δραπετεύσει από αυτούς τους κινδύνους.

Ή προσάρτηση του Κουβέιτ συνδύαζε τό τερπνόν μετά του ώφελιμου. Έξάλλου, τό Ήράκ, που έχασε τόσες έκατοντάδες χιλιάδες άνδρες για να ύπερασπισθεί τους έμίρηδες του Κόλπου από τον χομεϊνισμό, είχε εκ των πραγμάτων τον πρώτο λόγο. Ένδεχομένως, αυτός να ήταν και ένας από τους λόγους του Ιρακιοϊρακικού πολέμου: ό Σαντάμ Χουσεΐν ύπερασπιζόταν έτσι τά «δικαιώματά» τους στις πετρελαιοπηγές του Κουβέιτ.

Για τήν επιδρομή στό Κουβέιτ ύπήρχαν οι ύλικές προϋποθέσεις: πολυπληθές, συγκροτημένο και ύπερεξοπλισμένο στρατεύμα (1.000.000 άνδρες, 5.500 άρματα μάχης, 500 μαχητικά άεροσκάφη, 160 μαχητικά έλικόπτερα, 3.700 ρουκέτες) εναντι εύαριθμων και μέ πολύ λιγότερα μέσα Κουβετιανών (20.000 άνδρες, 275 άρματα μάχης, 36 μαχητικά άεροσκάφη, 18 μαχητικά έλικόπτερα, 92 ρουκέτες).

Ήγρήχαν επίσης και οι ήθικοϊδεολογικές προϋποθέσεις: ό Σαντάμ Χουσεΐν στράφηκε εναντίον μιας άπό τις μισητές στους φτωχούς (και όχι μόνον αυτούς) Άραβες δυναστείες των σεΐχηδων του Κόλπου, δυναστείες πάμπλουτες, άπληστες, διεφθαρμένες και ξενοδόουλες, εναντίον των Άλ Σαμπάχ του Κουβέιτ που βαρύνονται μέ σωρεία άμαρτημάτων. Τό πρόσφατο έγκλημά τους, αυτό που ύποτίθεται ότι έξόργισε τον Σαντάμ Χουσεΐν, ήταν ή άνατροπή των ποσοτώσεων του ΟΠΕΚ λόγω της έπιθυμίας του Κουβέιτ και των Ένωμένων Άραβικών Έμιράτων να άντλήσουν όσο γίνεται περισσότερο πετρέλαιο, ρίχνοντας έτσι τις τιμές (τόν περασμένο Ίούλιο ή τιμή του πετρελαίου ήταν μόλις 16 δολάρια τό βαρέλι) και συσσωρεύοντας πιο πολύ πλοϋτο, κυρίως άτομικό πλοϋτο από τις μίζες, έλέω αυξημένων πωλήσεων. Τό ότι οι Άλ Σαμπάχ ύπήρξαν τραπέζιτες του Ήράκ στον πόλεμο εναντίον του Ήράν άποτελούσε λεπτομέρεια, εύκολα άνασκειάσιμη μέ τά ίδια άκριβώς έπιχειρήματα των ισλαμιστών του Ήράν που αυτοί πρώτοι αναβάθμισαν, κατά τήν τελευταία δεκαετία, τή λαϊκή όργη εναντίον των έμίρηδων. Άλλωστε, οι έμίρηδες πλήρωσαν για να γλιτώσουν από τον Χομεϊνί.

Ή ιδιοποίηση των πετρελαίων του Κουβέιτ (ήμερήσια παραγωγή 1,8 εκατομμύρια βαρέλια εναντι 2,8 του Ήράκ) θά ήταν ένα εύπρόσδεκτο δώρο για τους Ήρακινούς (μέ κατά κεφαλή εισόδημα 3.000 δολάρια εναντι 13.400 δολαρίων οι Κουβετιανοί). Δώρο που τους «άνηκε ιστορικά» μια και τό Κουβέιτ ήταν ένα δυτικό δημιούργημα που άποσπάστηκε από τήν Ιρακινή έπαρχία της Βασόρας πριν από σαράντα χρόνια.

Όπως προκύπτει από τις μετέπειτα εξελίξεις, τό κόστος αυτού του δώρου δέν είναι, μέχρι νεωτέρας, άπαγορευτικό. Οι διεθνείς αντιδράσεις, παρά τήν όμολογούμενος πρωτοφανή «όμοψυχία» της συντριπτικής πλειοψηφίας των κυβερνήσεων των άλλων χωρών στην έπιβολή του εμπάργκο, δέν είναι και όπωσδήποτε δέν θά είναι ενιαίες. Άφου ξεπεράστηκαν οι άμεσοι κίνδυνοι στρατιωτικού πλήγματος (πρωτίστως από τις ΗΠΑ και τό Ίσραήλ) κατά τις πρώτες ήμέρες μετά τό εισβολή στό Κουβέιτ, αυτό τό κόστος πα-

ραμένει άγνωστο πλὴν όμως διαπραγματεύσιμο.

“Αν και μιά πολεμική σύρραξη ή μιά άστραπιαία στρατωτική επιχείρηση καταστροφής τής πολεμικής μηχανής του Ιράκ ή ή φυσική εξόντωση του Σαντάμ Χουσεϊν ή ένας «χειρουργικός» βομβαρδισμός του Ιράκ σύμφωνα με τις ύποδείξεις του Κίσινγκερ και άλλων στίς ΗΠΑ παραμένει στην ήμερήσια διάταξη, τό κλίμα που άρχισε ήδη νά επικρατεί είναι τό κλίμα τής «είρηνικής διευθέτησης» τής κρίσης και όχι μόνον ο πυρετός τών άπειλητικών προειδοποιήσεων. Τά πράγματα, βέβαια, είναι ρευστά, πάρα πολύ ρευστά και ίσως άρριο ή «λογική του πολέμου» νά έχει τό πάνω χέρι.

Περιθώρια άναπνοής

Γιά νά αποφασισθεί, στίς μέρες μας, μιά τέτοια στρατωτική επιχείρηση από χώρες όπως οί ΗΠΑ πρέπει νά ληφθούν ύπόψη πάρα πολλοί παράγοντες και κυρίως τό κόστος σέ ανθρώπινες ζωές άμερικανών πολιτών. Τό Ιράκ δέν είναι Γρανάδα, ούτε βρισκόμαστε στην εποχή του πολέμου του Βιετνάμ. Έξάλλου, μέ τήν πάροδο του χρόνου, ή νομική ιδεολογία περί «άρχών του διεθνούς δικαίου» και οί πρώτες αντιδράσεις άγανάκτησης γιά τήν κατάλυση τής κυριαρχίας ενός άδύναμου κράτους από ένα κατά πολύ ισχυρότερο κράτος, άπονευρώνονται και καταπίπτουν σέ νεκρά σχήματα λόγου άνούσιων δηλώσεων. Ο πραγματισμός επιβάλλει σιγά σιγά τις δικές του, πολύ πιο συγκεκριμένες, εικόνες: αξίζει νά πολεμήσουμε γιά τό κατασκευασμένο από τήν άποικιοκρατία κρατίδιο του Κουβέιτ; Γιατί πρέπει νά διαλέξουμε μεταξύ μιάς δικτατορίας και μιάς φεουδαρχίας; Πρέπει νά λυπηθούμε γιά τούς έμειρηδες; Ένώ παρακολουθούμε άπλώς τήν κατοχή άραβικών έδαφών και τόν έποικισμό τής Παλαιστίνης από τό Ισραήλ, γιατί νά στρατευτούμε σέ μιά νέα «Σταυροφορία» γιά τό Κουβέιτ; Για τά πετρέλαια τής περιοχής; Λές και ήταν ή άπουσία έλέγχου τής περιοχής που προκάλεσε τις προηγούμενες «πετρελαικές κρίσεις». Ποιά θά είναι ή άποζημίωση (δπως άναρωτιέται και ο Ζάν Μαρί Λεπέν που συχνά εκφράζει τά άνομολόγητα συναισθήματα, τά θαμμένα στα τρίςβαθα τών ψυχών μας); “Αν αυτά και παρόμοια συναφή εϋδοκιμούν στο πεδίο μάχης τής κοινής γνώμης τών άναπτυγμένων χωρών του Βορρά, στίς ψυχές τών λαών του Νότου και κυρίως στίς ψυχές τών Άράβων οί εικόνες διαφέρουν.

Οί λαοί τών Άραβικών χωρών έμφορούνται από τήν ιδεολογία του πα-

ναρισμού / πανισλαμισμου που έχει ακόμα βαθιές ρίζες. Αξίζει νά διαβάσει κανείς τό άρθρο «Ο έξισλαμισμός τής πολιτικής» του Άνδρέα Πανταζόπουλου στο άνα χείρας τεϋχος γιά νά πάρει μιά γεύση αυτής τής ζένης γιά μäs ιδεολογίας. “Αν δέ συμπληρώσουμε αυτή τή γεύση με τή συγκεκριμένη «άντιμπεριαλιστική χροιά», που έδωσε στην προσάρτηση του Κουβέιτ ή στρατωτική παρουσία τών ΗΠΑ και τών άλλων χωρών τής Δύσης στη Σαουδική Άραβία και στον Περσικό Κόλπο, καθώς και με τά πρόσφατα δεινά και τούς εξευτελισμούς που ύπέστη τό «άραβικό έθνος» έλέω Ισραήλ, τότε θά νιώσουμε γιατί ο Σαντάμ Χουσεϊν έχει σήμερα με τό μέρος του τήν πλειοψηφία τών άραβικών λαών, αυτών τών ίδιων που έν πολλοίς τόν άποδοκίμαζαν κατά τό πρόσφατο παρελθόν. Τότε θά έρμηνεύσουμε και τά στηρίγματα που του προσφέρει ο Χουσεϊν τής Ιορδανίας (αυτός έχει νά άντιμετωπίσει και τό ιδιαίτερα δεϋ έσωτερικό πρόβλημα τών Παλαιστινίων τής Ιορδανίας), τό καθεστώς τής Τεχεράνης, ή Άλγερια και ή στάση του Μπέν Μπελά, ή Ύεμένη, τό

Σουδάν. Τότε θά διακρίνουμε τούς λόγους τής διστακτικής έναντίον του άντιπαράθεσης τών άλλων Άραβικών χωρών, πέρα από τις ιδιαίτερες σκοπιμότητες τών διάφορων κυβερνήσεων, μηδέ τής Τουρκίας εξαιρουμένης.

Σημειώνεται, λοιπόν, εκει μιά νέα άνθηση του παναραβικού έθνικισμού / πανισλαμισμου και τών «άντιμπεριαλιστικών» συναισθημάτων, όσο κι αν ο Σαντάμ Χουσεϊν δέν είναι Νάσερ, όσο κι αν ή δεκαετία του '90 δέν μοιάζει με τή δεκαετία του '50, όσο κι αν δέν ύφίστανται οί «ίσχυροί φίλοι του άραβικού έθνους», τό «σοσιαλιστικό στρατόπεδο» και ή Κίνα του Μάο, όσο κι αν ο «ίερός πόλεμος» που έταξε ο Σαντάμ Χουσεϊν στους άντιπάλους του φαντάζει καρικατούρα. Αυτή ή ιδεολογική στάση είναι τόσο υλική, όσο τά πετρέλαια του Κόλπου.

Τά κράτη, βέβαια, και οί κυβερνήσεις τους δέν έχουν σταθερές ιδεολογικές άρχές, ούτε μόνιμους φίλους, έχουν συμφέροντα. Δέν λειτουργούν με τις εικόνες και τά συναισθήματα τής κοινής γνώμης. Είναι, όμως, καταδικασμένα νά τήν λαμβάνουν σοβαρά ύπόψη τους γιά νά διατηρήσουν τήν έ-

ζουσία τους. Έξαιτίας αυτών είναι πού ο Σαντάμ Χουσεϊν διαθέτει ακόμα πολλά περιθώρια άναπνοης. Λίγο οι άπορίες των πλουσίων λαών του Βορρά, πίο συγκεκριμένα ή 'Ιορδανία και κυρίως τό 'Ιράν, περισσότερο οι άραβικοί λαοί, άνοίγουν ρήγματα σ' αυτό πού σέ πρώτη ματιά παρουσιάζεται ως θανάσιμα άσφυκτικός κλοιός γιά τό 'Ιράκ. Άλλωστε, τό εμπάργκο, άκριβώς λόγω της παγκόσμιας σχεδόν «συμμετοχής» σ' αυτό, δέν είναι επιδεκτικό ενός ένιαίου συντονισμού γιά νά 'ναι πλήρως άποτελεσματικό.

Η άπειλή

Τόν περασμένο Αύγουστο ό ΟΗΕ άπαιτούσε τήν άμεση και χωρίς όρους άποχώρηση του 'Ιράκ από τό Κουβέιτ. Τήν έπαναφορά των Άλ Σαμπάχ στην έξουσία, τήν άποκατάσταση των πραγμάτων στη θέση άκριβώς πού ήταν τήν παραμονή της 2ης Αύγούστου. Λές και ή ιστορία είναι άντιστρεπτή.

Σήμερα, όχι μόνον ό Μιττεράν αλλά κι αυτός ό Μπούς μιλούν γιά τήν άνάγκη μιάς συνολικότερης διευθέτησης των έκκρεμοτήτων της περιοχής. Καθένας έννοεί μέ διαφορετικό τρόπο τό ποιές είναι αυτές οι έκκρεμότητες και έχει διαφορετικές προθέσεις γιά τή διευθέτησή τους. Όλοι όμως άρχίζουν δειλά δειλά νά άναγνωρίζουν τή σύνδεση του ζητήματος «Κουβέιτ» μέ τό ζήτημα «Παλαιστίνη», τή σύνδεση του χημικοβιολογικού όπλοστασίου του 'Ιράκ μέ τό πυρηνικό όπλοστάσιο του 'Ισραήλ και λοιπά συναφή. Όσο περνά ό καιρός, τόσο θά αυξάνεται και ή κινητικότητα της διεθνούς διπλωματίας και νέα ζητήματα θά έμφανίζονται στό άλισβερίσι των διαπραγματεύσεων. Ό πόλεμος είναι πάντοτε μιά από τις ένδεχόμενες εξελίξεις, όχι όμως ή πίο πιθανή.

Ό Σαντάμ Χουσεϊν σέ μήνυμά του επί τή ευκαιρία της έπετειού γέννησης του Μωάμεθ (30 Σεπτεμβρίου) διακήρυξε ότι είναι έτοιμος νά άρχισει διάλογο μέ τή Γαλλία γιά νά διερευνηθεί τό ένδεχόμενο μιάς διευθέτησης μέ βάση τήν όμιλία του Μιττεράν στον ΟΗΕ. Διευκρίνισε δέ ότι «δέν θά μάλώσουμε γιά τό ποίο θά πρέπει νά είναι τό σημείο έκκίνησης αυτού του διαλόγου». Οι όποιες διαπραγματεύσεις δέν πρόκειται, βέβαια, νά εξασφαλίσουν μιά συνολικά όμαλή εξέλιξη στα ποικίλα μέτωπα της περιοχής. Οι γόρδιοι δεσμοί της περιοχής είναι πολλοί και τό ξίφος θά χρησιμοποιηθεί ένδεχομένως γιά κάποιους άπ' αυτούς. Κανένας δέν μπορεί νά προβλέψει τις μελλοντικές εξελίξεις. Άξίζει όμως νά διακινδυνεύσουμε κάποιες έ-

κτιμήσεις γιά τήν τύχη της ιδεολογίας του παναραβισμού / πανισλαμισμού. Τί της επιφυλάσσει αυτή ή νέα περιπέτεια στην όποία έχει εμπλακεί;

Τά συνταρακτικά γεγονότα του 1989 διαμόρφωσαν ένα έντελως νέο παγκόσμιο πλαίσιο, μιά «νέα τάξη» πραγμάτων. Οι Μπούς-Γκορμπατσόφ πάσχισαν νά δώσουν προοπτικές διάρκειας σ' αυτή τή νέα κατάσταση μέ κορυφαίο συμβολικό γεγονός τή Μάλτα. Και ίδού στις 2 Αύγούστου 1990, ντάλα καλοκαιρί, ένας δικτάτορας έκ Μεσοποταμίας ανατάραξε τή μακαριότητά μας. Τά δυσάρεστα επέστρεψαν, ή ιστορία δέν τελειώνει. Η μικροαστική άφέλεια ότι τώρα πιά, μέ τή λήξη του ψυχρού πολέμου, όλες οι άνωμαλίες είναι έλέγξιμες, σκόρπισε ξανά. Ό Περσικός Κόλπος πού απέχει λίγες ώρες από τήν Εύρώπη (άεροπορικά), πού είναι ό προμηθευτής μας, τό διπλανό μαγαζί, βρίσκεται πάλι σέ μιά έκρυθμη κατάσταση. Γιατί απέχει πάρα πολύ έθνολογικά, ιδεολογικά, ιστορικά: είναι ένας έντελως διαφορετικός κόσμος. Κι αυτή ή διαφορά πρέπει νά μικρύνει γιά νά μήν άπειλεί τήν ευμάρεια των δυτικών, πού κάνει τή ζωή νά αξίζει.

Αυτή είναι ή άλλη πλευρά της εκεί παρουσίας των άναπτυγμένων χωρών, έλέω Κουβέιτ. Πέρα από τόν άμεσο στόχο του έλέγχου των πετρελαίων της περιοχής, ξεκινά έκ των πραγμάτων μιά τεράστια και μακροχρόνια έπιχείρηση διάλυσης του παναραβισμού / πανισλαμισμού, άρχης γενομένης από τις άραβικές χώρες πού έμφανίζονται σήμερα αντίπαλες του Σαντάμ Χουσεϊν. Μπαίνουμε σέ μιά περίοδο διαφοροποίησης του άραβικού έθνικισμού. Σέ μιά περίοδο όπου ό οικονομισμός, κύριος τροφοδότης των ιδεολογιών στις άναπτυγμένες χώρες (συμπεριλαμβανομένων και των χωρών της Άνατολικής Εύρώπης) θά άρχισει νά μολιάζει και τις ψυχές των άραβικών λαών. Σέ μιά εποχή όπου ό οικονομικός ανταγωνισμός, ό καταναλωτισμός, έχουν τήν πρωτοκαθεδρία και δέν δεσμεύονται πιά από κανένα αντίπαλο δέος («σοσιαλιστικό στρατόπεδο», ένύπαρκτη στον καπιταλισμό πλην σέ βαθύ λήθαργο κομμουνιστική τάση) θά θελήσουν νά εισβάλουν μ' όλη τους τήν όρμή, όπου και όπως μπορέσουν, και στον άραβικό κόσμο. Νά μολιάσουν τόν επιμέρους έθνικισμό (αιγυπτιακό, συριακό και λοιπά) σέ βαθμό πού νά άρχίζουν νά συμμορφώνονται μέ κάποιες έλάχιστες έπιταγές της παγκόσμιας αγοράς. Και επειδή ή παγκόσμια αγορά άκολουθεί τά δυτικά πρότυπα, αυτή θά είναι και μιά διαδικασία «δυτικοποίησης» των αντίστοιχων κοινωνικών σχηματισμών.

Αυτή ή προσπάθεια δέν προεξοφλεί και τήν έπιτυχία της. Οι ιδεολογίες και οι αντίστοιχες πρακτικές άντέχουν πάρα πολύ. Άπόδειξη ό παναραβισμός / ισλαμισμός πού, παρ' όλες τις ως σήμα προσπάθειες «δυτικοποίησης», καλά κρατεί. Έκτιμώ, όμως, ότι ή «νέα τάξη» πραγμάτων των Μπούς-Γκορμπατσόφ θά έντεινει στό μέγιστο τις προσπάθειες «έκσυγχρονισμού» όρισμένων άραβικών χωρών στο πνεύμα της εποχής, παράλληλα μέ τις πίο άμεσες προσπάθειες διευθέτησης της σημερινής κρίσης στον Κόλπο. Ό παναραβισμός άπειλείται σοβαρά αυτή τή φορά. Ό ίδιος ό Σαντάμ Χουσεϊν τόν άπειλεί (παρ' όλο των χρησιμοπειοι) μέ τό παράδειγμα της άυστηρά έθνικης ιδιοτέλειας.

Βασίλη Ζουναλή

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΡΑΪΣΜΟΥ ΣΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ

ΑΘΗΝΑ 1989

ο πολιτης

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

του Λεωνίδα Λουλούδη

Δέν αποτελεί άσφαλώς τήν εξαίρεση ή αναφορά στήν έννοια τής καταστροφής, γιά όσους μέ λόγια ή έργα προστατεύουν ή νομίζουν ότι προστατεύουν τό περιβάλλον στήν Έλλάδα αλλά και διεθνώς. Μάλιστα ή κατάχρησή της δίνει τήν εύκαιρία σέ αντίπαλους κριτικούς, συχνότερα άκριτους, τής οικολογικής ευαισθησίας νά άντλοϋν έπιχειρήματα ύπέρ τών άπόψεών τους άπό τίς ύπερβολικές διατυπώσεις, προβλέψεις, εκτιμήσεις τών οικολογούντων. Είναι γνωστό τό άπολαυστικό δοκίμιο του —κάποτε— «τρομερού παιδιού» τής γερμανικής κριτικής σκέψης Χ.Μ. Έντσενσμπεργκερ, στά τέλη τής περασμένης δεκαετίας, όπου διακωμωδοϋσε τό βάρος τής Άποκάλυψης στήν παραδοσιακή αλλά και τή σύγχρονη κουλτούρα. Άν όμως ή Άποκάλυψη παραδοσιακά ύπήρξε μιά ιερή ιδέα, ή Καταστροφή μέ τήν όποία τόσο άσχολεϊται ή σύγχρονη κοινωνία αποτελεί ένα πλήρως έγκόσμιο φαινόμενο. Τό έπτακέφαλο τέρας μας άκούει σέ πολλά όνόματα: άστυνομοκρατία, γραφειοκρατία, τρομοκρατία, οικονομικά άδιέξοδα, πολεμικοί έξοπλισμοί, περιβαλλοντική κατάρρευση.

ΠΕΡΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ: ΜΙΑ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΗ ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΗ

Ή ιδέα του τέλους του κόσμου δεν αποτελεί παρά τήν άρνητική ουτοπία τής εποχής μας. Δεν πρέπει συνεπώς νά άνησυχούμε καθόλου για όσα τέρατα και σημεία μäs περιτριγυρίζουν; Ό Έντσενσμπεργκερ μόνο για άφέλεια και άδιαφορία δεν θά μπορούσε νά επικριθεί. Νομίζω ότι ή σατυρική του διάθεση άπευθύνεται κυρίως στήν άναγκαιότητα ενός κριτικού λόγου που θά διαφωτίσει περισσότερο «δ,τι σήμερα βρίσκεται σέ σύγχυση, δ,τι μäs φοβίζει νά μäs φοβίζει λιγότερο, έτσι ώστε νά έπιδεικνύουμε προσοχή, σε-

* Άναθεωρημένη εισήγηση στό 1ο Συμπόσιο για τό Περιβάλλον του Πανεπιστημίου Πατρών, 28-29 Άπριλίου 1990, Πάτρα.

βασμό και ταπεινότητα έναντι όσων άγνοούμε».

Στόν χώρο τής οικολογίας, όπως προαναφέρθηκε, οι έν λόγω ιδιότητες, τό ήθος τής σκέψης θά έλεγα μέ μιά αυστηρότερη διατύπωση, είναι γεγονός ότι δεν αποτελεί τόν κανόνα αλλά τήν εξαίρεση. Άρκεί μόνο νά άνατρέξουμε στους διάσημους πιά σήμερα «προφήτες τής καταστροφής», κατά τήν έπιτυχή έκφραση του Τζ. Μάκ Κόρμικ¹, τής περιόδου 1968-1972, όταν άναμφιβόλως γεννιόταν —και έξαιτίας τών έργων τους— ή οικολογική άμφισβήτηση στόν δυτικό κόσμο. Τό ενδιαφέρον είναι ότι τόσο ο Π. Έρλιχ όσο και ο Μ. Κόμμολερ, για νά περιοριστοϋμε στους δύο έπιφανέστερους «προφήτες τής καταστροφής», έπεσήμαναν μέ δξυδέρκεια άντιστοίχως στήν *Πληθυσμιακή βόμβα* (1968) και τόν *Κύκλο που κλείνει* (1971) κρίσιμες πτυχές τής παγκόσμιας κρίσης του περιβάλλοντος. Άπό εκεί όμως και πέρα δεν απέφυγαν τίς άκραίες

διατυπώσεις, διαφωνώντας μάλιστα και άκομψα μεταξύ τους, για τήν προτεραιότητα τής αντιμετώπισης τής πληθυσμιακής έκρηξης (Έρλιχ) ή τής άνεξέλεγκτης οικονομικής μεγέθυνσης (Κόμμολερ). Ή έπιστημονική οικολογία και δημογραφία απέδειξαν σήμερα ότι ή όρθή κατεύθυνση τής προβληματικής και τών δύο, δεν απέφυγε τίς έμμονες ιδέες και τίς άτεκμηρίωτες ύπερβολές. Ένα άλλο παράδειγμα είναι ή έσχατολογική μελέτη *Όρια τής Μεγέθυνσης* που έπηρεασε βαθιά στήν εποχή της (1972) άν κρίνουμε άπό τήν έκδοτική της έπιτυχία (4 έκ. αντίτυπα σέ 30 γλώσσες). Και όμως ή άντικειμενικότητά της άμφισβητήθηκε καιρια άπό τήν έγκυρη Έρευνητική Μονάδα Πολιτικής τής Έπιστήμης του Πανεπιστημίου του Σάσεξ τής Βρετανίας, σέ τρεις τομείς: τή μεθοδολογία άνάλυσης του ΜΙΤ, τήν τεχνική αξιοπιστία του χρησιμοποιηθέντος μοντέλου και τίς ιδεολογικές άρχές τών έπινοητών του. Για νά μήν

αναφερθούμε σε όξύτερες κριτικές, όπως αυτή του J. Maddox, εκδότη της παγκοσμίου κύρους επιθεώρησης *Nature*, ο οποίος στο βιβλίο του *Τό σύνδρομο της ημέρας της καταστροφής* (1972) απέδιδε την εκδοτική επιτυχία της *Σιωπηλής Άνοιξης* (Ρ. Κάρσον, 1962) στην «τεχνική της υπολογισμένης υπερδραματοποίησης των γεγονότων» ή το όργιλο ύφος του N. Borlaug, πατέρα της Πράσινης Έπανάστασης, που θεωρούσε ότι η μάχη κατά της χρήσης παρασιτοκτόνων κατευθύνεται από «υστερικούς περιβαλλοντιστές».

Οί έν λόγω άμφισβητήσεις, σήμερα που ο διακηρυγμένος στόχος των «προφητών της καταστροφής», να άφυπνισθεί δηλαδή η κοινή συνείδηση, έχει έν πολλοίς συντελεσθεί, άποκτούν μία νέου τύπου επικαιρότητα: τή συγκρότηση του οικολογικού κριτικού λόγου λαμβανόμενων υπόψη των προϋποθέσεων που έγκαιρως έθεσε ο Έντσενσμέργκερ. Στην Έλλάδα του 1990 ή άντι-καταστροφολογική αυτή προβληματική έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς ή προϊούσα καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και ή έλλειψη της πολιτικής κουλτούρας Έντσενσμέργκερ ώθει σε δημαγωγικές τερατολογίες ενισχύοντας τόν ένδημούντα λαϊκισμό. Τό ζήτημα είναι άν ή αντίσταση στην καταστροφολογία οδηγεί σε ένα άποστασιοποιημένο έως και άποστεωμένο λόγω άναντίστοιχο μέ θα εναντίον του περιβάλλοντος διαπράττονται στή χώρα μας. Στο κείμενο που ακολουθεί ή κατάσταση του φυσικού περιβάλλοντος και τά αίτια που τήν προσδιορίζουν άντιμετωπίζονται κατά τό δυνατόν άντικειμενικά («έπιστημονικά») και κατά τό έπιθυμητόν ύποκειμενικά («πολιτικά»). Είναι περιττό να προστεθεί ότι όποιαδήποτε «όρθή» πολιτική περιβάλλοντος θα θέτει πάντοτε τό ίδιο έρώτημα των όρίων της καταστροφής και των μέτρων της προστασίας.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΙ ΡΥΘΜΟΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

Έπειδή ή διευκρίνιση και ή διάκριση των έννοιών της υποβάθμισης (άποκαταστάσιμη οικουοστημική άνισορροπία) και της καταστροφής (όριστική οικουοστημική κατάρρευση) του περιβάλλοντος υπερβαίνει τούς στόχους αυτού του κειμένου αλλά και τίσ επιστημονικές προϋποθέσεις του γράφοντος —άν και άμφιβάλλω ότι σε έπίπεδο χώρας υπάρχουν άνάλογες άσθηρές εκτιμήσεις— θα άρκεστούμε στην ποσοτική περιγραφή των «καταστροφών». Ειδικότερα θα έπιμείνουμε σε εκείνο τόν τομέα του περιβάλλοντος

που άλλοι από δέος και νοσταλγία, οι περισσότεροι με άνθρωποκεντρική άλαζονεία άποκαλούν «άγρια φύση». Για τούς τελευταίους ή «άγρια φύση» ταυτίστηκε τούς τρείς τελευταίους αιώνες, και πάντως έντονότερα τίσ μεταπολεμικές δεκαετίες της άναπτυξιομανίας, στην καλύτερη περίπτωση με τήν «άνεκμετάλλευτη —άκόμα— φύση» και στή χειρότερη με τήν «άχρηστη φύση». Τό παράδειγμα των δασών που άν και άποτελούν «άγρια φύση» έπιπλέον επιδέχονται και «έκμετάλλευση», είναι ίσως περισσότερο ένδεικτικό αυτής της άνθρωποκεντρικής στάσης από εκείνο των ύγροβιότοπων που θα αναφερθεί στή συνέχεια.

Τό 1989 χαρακτηρίστηκε δικαίως, άν κρίνουμε από τήν έκταση των πυρκαγιών, σάν ένα από τά πλέον καταστροφικά για τά έλληνικά δάση². Κατά τά συνήθη καλοκαίρια καταστρέφονται από πυρκαγιές, με άφετηρία τά 68.000 στρέμματα του 1955, περί τά 200.000 στρέμματα και σε περιόδους έκλογών ή άλλης πολιτικής άβεβαιότητας 3-4 φορές περισσότερα για ενόνητους λόγους. Έκτιμήσεις του ύπουργείου Γεωργίας άνεβάζουν τίσ καμμένες έκτάσεις δασών σε 1.200.000 στρέμματα για τό 1989. Και τούτο σε μία χώρα με τό μικρότερο ποσοστό δασοκάλυψης (12%) στην Εύρώπη (Γαλλία 25,5%). Τό έντυπωσιακότερο περιβαλλοντικό σύμπτωμα αυτής της κατάστασης είναι ή έπιτάχυνση των διαβρώσεων. Σύμφωνα με τόν καθηγητή του Α.Π.Θ. Κωτούλα, χάνονται κάθε χρόνο στή θάλασσα έξαιτίας της διάβρωσης 86 έκατομμύρια κ.μ. γόνιμης γεωργικής γής ή περίπου ένα νησί του μεγέθους της Πάτμου. Η εικόνα της καταστροφής συμπληρώνεται από τήν κακή διαχείριση των δασών, όπου τό κράτος πρωτοστατεί δεδομένου ότι μόνο τό 17% έξ αυτών άνήκει σε ιδιώτες. Σάν παραδείγματα κακής διαχείρισης οι σχετικές εκθέσεις άναφέρουν τήν όλοσχερή ξύλευση, τήν κακότεχνη χάραξη και κατασκευή δασικών όδών, τήν έγκατάσταση μονοκαλλιεργειών (μαύρη πεύκη στο Ν. Γρεβενών, λεύκη στο πρώην Κοτζά Όρμάν, στίς έκβολές του Νέστου), τήν άνεμπόδιση στην πράξη λαθρούλοτομία, τή λαθροθηρία και τήν υπερβόσκηση. Και βέβαια δέν λείπουν οι άπροσδόκητες και —πρός τό παρόν— άγνωστου αίτίας καταστροφές όπως ή έκδηλωθείσα έδώ και μία τριετία άσθένεια των έλατοδασών που ήδη έχει πλήξει άνεπανόρθωτα τό 1/5 των εκτάσεων αυτών, ιδιαίτερα στή Στερεά Έλλάδα όπου ήδη ξεράθηκαν 600.000-700.000 στρέμματα έλάτης σε σύνολο 3.250.000 στρεμμάτων. Οι δασοπόνιο θεωρούν ότι τό αίτιο της άσθένειας είναι σύνθετο με τήν παρατεταμένη ξηρασία να διαδραματίζει ένα καθορι-

στικό ρόλο³. Άρκετοί ώστόσο έξ αυτών δέν άγνοούν ότι στην Εύρώπη από τή δεκαετία του 1970, κυρίως στίς δυτικογερμανικές Άλπεις, έξελίσσεται ραγδαία ένα άνάλογο φαινόμενο, όφειλόμενο —διαπιστωμένα εκεί— στο πολυσυζητημένο πρόβλημα της διασποριακής ρύπανσης, της δξινης βροχής. Υποβάθμιση ή καταστροφή, ή άπειλή κατά των δασών είναι κάτι περισσότερο από όφθαλμοφανές.

Η κατάσταση των ύγροτόπων είναι έξίσου άνησυχητική. Δέν είναι άσχετη φυσικά με τό γεγονός ότι για τούς φοιτητές της γεωπονίας, μέχρι τά μέσα της δεκαετίας του 1970, οι ύπάρχοντες ύγροτόποι δέν συνιστούσαν παρά «βούρκους» ή «λασπονέρια», ένδεικτικά της ύπανάπτυξης και της φτώχειας μίας περιοχής. Άπό μία άποψη αυτή ή εκτίμηση δέν ήταν άθος. Ο Μπρωντέλ στή *Μεσόγειο* έπιγραμματικά άναφέρει ότι να έγκατασταθείς σε μία παρόμοια πεδινή έκταση σημαίνει μέχρι τόν 16ο αιώνα να πεθάνεις εκεί. Οι Έλληνες άγρότες βίωσαν στο πετσί τους αυτή τήν πραγματικότητα μέχρι και τά μέσα του παρόντος αιώνα. Ωστόσο ύπάρχει και ή πραγματικότητα της φύσης. Δύο καθηγητές του Α.Π.Θ. σήμερα, ο Β. Παπαναστάσης και ο Π. Γεράκης διδάσκουν στους φοιτητές τους, ο μέν πρώτος ότι οι ύγροτόποι είναι ένα από τά παραγωγικότερα οικουοστημικά (12.000 γραμ. βιομάζας/μ²/έτος), ο δε δεύτερος στην άρχή ότι «παραγωγικό για τό άγροοικουοστημια είναι ό,τι είναι παραγωγικό για τό ύγροοικουοστημια». Άντίθετα, στίς γεωπονικές —και όχι μόνο— σπουδές της προηγούμενης περιόδου πρυτάνευε ή άρχή των άποξηράνσεων, δημοφιλές γνωστικό άντικείμενο και άναπτυξιακή τακτική των ύπηρετούντων στην μετεχνοκρατική αυταρέσκεια άποκληθείσα «Υπηρεσία Έγγείων Βελτιώσεων». Μόνο στή Δυτική και Κεντρική Μακεδονία ο καθηγητής Ψηλοβίκος ύπολόγισε ότι από τά 1.500 χλμ.² ύγροτόπων του 1930, τά 1.100 χλμ.² ή 73,2% άποξηράνηκαν. Τί σημαίνει αυτός ο ραγδαίος —συνέβη μόλις σε 60 χρόνια— μετασχηματισμός των φυσικών οικουοστημάτων, γίνεται φανερό άν συμφωνήσουμε με τήν εκτίμηση Παπαναστάση ότι από τά 57 κινδυνεύοντα με έξαφάνιση θηλαστικά στή χώρα μας στους ύγροτόπους συναντάται τό 8%, από τά πτηνά τό 60%, από τά άμφίβια τό 100%, ενώ από τά 252 γνωστά είδη σπονδυλωτών τά 138 ή 61%⁴.

1. J. McCormick, *Reclaiming Paradise. The Global Environmental Movement*, Indiana University Press, 1989.

2. Πηγή: Υπουργείο Γεωργίας, 1989.

3. Συνέντευξη Γ. Μαυρομάτη, Διευθυντή Ι.Δ.Ε., *Έλευθεροτυπία*, 11.8.1989.

“Αν ωστόσο ή από τὰ μέσα του 19ου αιώνα κάθοδος στά πεδινά καί ή μετά ένα αιώνα σχεδόν συστηματική απόπειρα ἔγγειας βελτίωσης γιά παραγωγική χρήση γίνεται ἱστορικά κατανοητή, λαμβανομένων ὑπόψη τῶν οικολογικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς καί τῶν ἄθλιων συνθηκῶν ζωῆς στίς πεδιάδες, σήμερα ή ἐπιμονή στίς ἴδιες πρακτικές εἶναι ἀδικαιολόγητη. Δέν πρόκειται γιά ἀμέλεια —ἐγκληματική οὕτως ή ἄλλως— ἀλλά γιά συνειδητή ἐπιλογή καταστροφῆς τῆς φύσης. Αὐτό ἀποδεικνύει περίτρανα ή κατ’ ἐφῆμιμό διαχείριση τῶν 11 μεγάλων οἰκοσυστημάτων πού θεσμικά προστατεύονται μέ ὑπουργική ἀπόφαση σάν Ὑδροτοποί Διεθνούς Σημασίας, ἰδιαίτερα σάν Βιότοποι Ὑδροβίων Πουλιῶν, σύμφωνα μέ τή Διεθνή Σύμβαση Ramsar ἤδη ἀπό τό 1974 ἀλλά καί τήν Κοινοτική Ὁδηγία 79/409. Ἡ ἀπορρέουσα ἐξ αὐτῶν συμβατική ὑποχρέωση τῆς χώρας μας γιά τήν πλήρη ὀριοθέτηση τῶν ειδικῶν ζωνῶν προστασίας τῶν ἐν λόγω οἰκοσυστημάτων, παραμένει ἐκκρεμῆς καί οὐσιαστικά ἀνεκτέλεστη. Ἀντιθέτως καί ὡς ἄμεση συνέπεια αὐτῆς τῆς ἐκκρεμότητος συνηθίζεται ή ἔγκριση ή ἡ ἀνοχή τελειῶς ἀσυμβίβαστων χρήσεων ἀκόμα καί σέ περιοχές-πυρῆνες τῶν ὑδροτόπων. Μιά τελευταία καταγραφή ὅσων συμβαίνουν σέ αὐτές ἀκριβῶς τίς πύο εὐαίσθητες περιοχές (ζῶνες Α) εἶναι ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτική. Ἔτσι:

— στίς ἐκβολές τοῦ Νέστου δόθηκε ἄδεια Ἰδρυσης μεγάλου τουριστικοῦ συγκροτήματος

— στόν Ἀξιό ἐπετρόπη λειτουργία ἐργοστασίου ἔτοιμοι μπετόν, μέ ἀποτελεσμα ἐξαφάνιση σπάντων ἀμμονησίδων, ὅπου φωλιάζουν οἱ ἔρωδιοι, γιά ἀμμοληψία

— στίς ἐκβολές τοῦ Ἀλιάκμονα Ἰδρυση πίστας ἀγῶνων αὐτοκινήτων καί μοτοσυκλετῶν

— στίς Πρέσπες προγραμματισμός ἰχθυογεννητικοῦ σταθμοῦ μέσα στά ὕγρα λιβάδια

— στόν Ἀμβρακικό κόλπο Ἰδρυση 8 μονάδων ἐντατικής ἰχθυοκαλλιέργειας στό Ψαθοτόπι καί ἔγκριση ἀδειῶν 32 νέων μονάδων

— στίς ἐκβολές τοῦ Ἀχελῶος καταστροφή τοῦ ὑδροτόπου ἀπό τίς ἐγ καταστάσεις τοῦ ΙΧΘΥΚΑ (ἐταιρεία δημοσίου), ἐκβραχισμοί 35.000-40.000

4. Βλέπε ἀναλυτικά, *Προστασία καί διαχείριση τῶν ἐλληνικῶν ὑδροτόπων. Πρακτικά Συνάντησης Συνεργασίας γιά τοὺς Ἑλληνικούς Ὑδροτόπους, Θεσσαλονίκη 17-21.4.1989* (Συντονιστής Π. Γεράκης), Α.Π.Θ., 1990.

5. Πηγή: ΓΕΩΤ.Ε.Ε., 1990.

6. Δ. Μάρδα, «Νόμοι - ἐμπρηστές», *Ἐλευθεροτυπία*, 27.8.1989.

7. *Καθημερινή*, 17.9.1989.

κ.μ. στό λόφο Κουτσιάρι (πολύτιμο γιά τὰ ἀρπακτικά πουλιά) καί μάζωμα τῆς ἀκτῆς γιά τήν τοποθέτηση μονορῶφου κτιρίου τῆς ἐταιρείας.

— στίς Λιμνοθάλασσες τοῦ Μεσολογίου συνέχιση τῆς δόμησης αὐθαγῶν κατοικιῶν στόν ἤδη παράνομο οἰκισμό Λούρου ἀλλά καί σέ νέες θέσεις (ἀναλυτική ἔκθεση στήν «Προσπάθεια Ἀποτίμησης Περιβαλλοντικῆς Κατάστασης 1989» τῆς Κίνησης Πολιτῶν).

Ὁ κατάλογος τῶν ἀσύμβατων μέ τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος κοινωνικῶν δράσεων κάθε ἄλλο παρά ἐξαντλητικός εἶναι, ὅμως εἶναι καιρός νά στραφοῦμε στή συζήτηση τῶν αἰτίων ή τήν παθογένεια τῆς περιβαλλοντικῆς κρίσης στήν Ἑλλάδα.

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

“Ὅσα ἐπεισόδια περιβαλλοντικῆς ὑποβάθμισης ή καταστροφῆς ἀναφέρθηκαν ἐπιτρέπουν, νομίζω, μιά πρώτη προσέγγιση τῆς κοινωνικῆς δράσης ἐναντι τῆς κατεξοχῆν ἀπροστάτευτης «ἄγριας φύσης». Ἀνατρέχοντας στόν ἀριθμό καί τήν ἔκταση τῶν πυρκαγιῶν κατά μήνα καί αἴτιο γιά τό ἔτος 1989, δύο παρατηρήσεις προέχουν⁵. Ἡ πρώτη, ὅτι οἱ ὀφειλόμενες σέ «κακόβουλες ἐνέργειες» πυρκαγιές (256 σέ 200.529 στρ.) προηγούνται ὅλων τῶν ἄλλων βάσιμα πιθανολογούμενων αἰτιῶν (420 σέ 282.089 στρ.), δηλαδή: ἀμέλεια, ἄγνοια, κακή διαχείριση. Ἡ δεύτερη, ὅτι οἱ «κακόβουλες ἐνέργειες» αὐξάνονται τό δίμηνο Ἰουλίου - Αὐγούστου, ἐναντι τῶν ὑπολοίπων μηνῶν 7-9 φορές ὅσον ἀφορᾶ τόν ἀριθμό καί τουλάχιστον 40 φορές ὅσον ἀφορᾶ τήν καμμένη ἔκταση. Τό συμπέρασμα εἶναι νομίζω προφανές. Ἡ θεσμισμένη κοινωνία, τό κράτος, εἶναι ἀνίκανο νά ἐντοπίσει, νά ἐμποδίσει καί ἐντέλει νά ἀποτρέψει τοὺς καταστροφεῖς τῆς φύσης ἔστω καί ἂν ή κακόβουλη πυρμανία τους δέν ὑπερβαίνει ἕνα κρίσιμο ἐξηκονταήμερο ἐτησίως. Τό ἐρώτημα βεβαίως —διόλου πρωτότυπο ἀλλά ἐπίκαιρο— εἶναι ἂν πρόκειται περί ἀνικανότητος ή «κακόβουλης ἐνέργειας» τοῦ ἴδιου τοῦ κράτους. Ὁ Δ. Μάρδα ἀπέδειξε σέ ἕνα πρόσφατο δημοσίευσμά του ὅτι κυρίως «οἱ νόμοι καί τὰ δάση»⁶. Ἴδου ἐν συνόψει τὰ βασικά του ἐπιχειρήματα. Ἐνῶ τό ἀρθρο 117 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 μέ σαφῆνεια ὀρίζει ὡς ὑποχρεωτικά ἀναδασωτέα καί ἀποκλείοντα διάθεσή τους γιά ἄλλο προορισμό δημόσια καί ἰδιωτικά δάση ή δασικές ἐκτάσεις καταστροφόμενες ἀπό πυρκαγιά, ὁ νόμος 998/79 ἐπιτρέπει, ὑπό προϋποθέσεις,

δικαιοπραξίες σέ καμμένα δάση ή σέ περιοχές πού δέν ἀναδασώθηκαν. Ἀναλυτικότερα, τό ἀρθρο 35 ἀπαγορεύει τή μεταβίβαση ἰδιωτικῶν δασῶν πού καταστράφηκαν ἀπό τήν 11 Ἰουνίου 1975 καί μετά, λόγω πυρκαγιᾶς, ἀλλά ἀγνοεῖ ὅτι καταστράφηκε πρῖν ἀπό τό χρονικό αὐτό ὄριο. Ἐπιτρέπει, δηλαδή, ἐναντίον τῆς συνταγματικῆς ἐπιταγῆς, κάθε δικαιοπραξία στά 1,8 ἑκατομ. στρέμματα δασῶν πού κήκαν ἀπό τό 1960 μέχρι τό 1975. Ἐξίσου ἀντισυνταγματικά στό ἀρθρο 38 προβλέπεται ἀναδάσωση σέ πρῶν δασικές ἐκτάσεις πού κήκαν, μέσα ὅμως σέ τρία χρόνια ἀπό τήν κήρυξή τους ὡς ἀναδασωτέες, ἀναγνωρίζοντας αὐθαίρετα ὅτι μπορεῖ νά ὑπάρξει χρονικός περιορισμός στίς ἀναδασώσεις. Καί τό ἐπιστέγασμα εἶναι τό ἀρθρο 50 σύμφωνα μέ τό ὅποιο «...δικαιοπραξίες πού ἔγιναν μέχρι τίς 30 Δεκεμβρίου 1978 θεωροῦνται ἔγκυρες... ἐφόσον ἀφοροῦσαν ἐκτάσεις πού δέν κηρύχθηκαν ἀναδασωτέες». Ἀφῆση ἀμαρτιῶν, λοιπόν, καταλήγει ὁ Μάρδα, σέ προνομιοῦχος κάποιων ἀποτεφραμένων δασικῶν ἐκτάσεων πού... ὅπως τυχαίως δέν κηρύχθηκαν ἀναδασωτέες. Ἐδύχως καί σέ αὐτή τήν περίπτωση ὅπως καί σέ ἐκείνη τοῦ περιβόητου ν. 1734/1987 (περί βοσκοτόπων), τό Συμβούλιο Ἐπικρατείας, ἀπογοητεύοντας ἐνδεχομένως μιά μερίδα τῶν Οἰκολόγων Ἐναλλακτικῶν πού θεωροῦν αὐτονοήτως τή Δικαιοσύνη τυφλό ὄργανο τῶν κρατούντων, ἐπισήμανε τήν ἀντισυνταγματικότητα τῶν προαναφερθεισῶν διατάξεων. Ἰδιαίτερα οἱ ἀποκαλύψεις πού ἀκολούθησαν τήν προσφυγή τοῦ μὴ κυβερνητικοῦ φορέα Ἑλληνική Ἐταιρεία Προστασίας τῆς Φύσεως (Σεπτέμβριος 1989), μέ πληρεξούσιο δικηγόρο τόν Σ. Νικολάου στό Συμβούλιο Ἐπικρατείας κατά τοῦ 1734/87, ὑπῆρξαν πράγματι ἐντυπωσιακές. Μέσα σέ 18-20 μήνες ἀπό τήν ἐναρξη ἰσχύος τοῦ ἐν λόγω νόμου, ἐκδόθηκαν 350 νομαρχιακές ἀποφάσεις ἀφαίρεσης τῆς συνταγματικῆς προστασίας ἀπό δασικές ἐκτάσεις, ή μικρότερη τῶν ὁποίων ἦταν 500 στρέμματα καί ἡ μεγαλύτερη 82.000 στρέμματα καί ὀριοθετήθηκαν ὡς βοσκοτόποι. Στήν προσφυγή ἐξάλλου ὑποστηρίζεται ὅτι οὔτε μιά ἀπό τίς ἐν λόγω ἀποφάσεις δέν δημοσιεύθηκε στήν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως ή ὅπουδήποτε ἄλλου⁷. Ἀσφαλῶς γιὰ οἱ ἄμεσα ἐνδιαφερόμενοι οἰκοπεδοφάγοι εἶχαν ἤδη τίς πληροφορίες τους ἀπό πρῶτο χέρι. Ὅμως αὐτή τή φορά ή «κοινωνία τῶν πολιτῶν» ἐνεργοποιώντας καί ἀξιοποιώντας τό ὀφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο διέρρηξε τή συνωμοσία τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καί τῆς «κοινωνίας τῶν κολητῶν». Στό σημεῖο αὐτό ὅμως θά ἐπανεέλθουμε ἀφοῦ πρῶτα μέ

τήν ευκαιρία αυτής της περίπτωσης διερευνήσουμε λίγο τους κοινωνικούς μηχανισμούς που ένθαρρύνουν τη λεηλασία της φύσης.

Ο νόμος περί βοσκοτόπων δέν επεσε βέβαια από τόν ούρανό. Άνταποκρίθηκε στην κοινωνική πίεση, απόλύτως δικαιολογημένη, γιά τήν εξεύρεση βοσκησίμων εκτάσεων άνευ τών όποιων ή κρίση τής κτηνοτροφίας δέν είναι δυνατό νά λυθεί έστω και άν άντιμετωπισθούν όλα τά ύπόλοιπα δομικά τής προβλήματα. Ή κακή διαχείριση τών ένοικιαζομένων, μέ άπαράδεκτα χαμηλά μισθώματα (περίπου 100 δρχ. ανά ζώο), κοινοτικής ιδιοκτησίας βοσκοτόπων και οι καθημερινές προστριβές δασαρχείων και κτηνοτρόφων γιά τά όρια τών βοσκησίμων και μή «δασικών» εκτάσεων, καθιστούν έξαιρετικά προβληματική τήν ένασχόληση μέ αυτή τή μορφή κτηνοτροφικής παραγωγής. Ο ν. 1734 έπιχείρησε νά διαχειρισθεί και νά επιλύσει αυτά τά ύπαρκτά προβλήματα. Στίς προθέσεις του νομοθέτη έπρεπε νά είναι μόνο: ένα σύστημα διανομής πού θά εξασφάλιζε τό δικαίωμα χρήσης του βοσκοτόπου από τους κτηνοτρόφους γιά μεγάλη περίοδο, ή δημιουργία του νομικού πλαισίου έλέγχου χρήσης τών έδαφών, ή χρηματοδότηση γιά τή βελτίωση τών βοσκοτόπων. Όστόσο στην πραγματικότητα όλα τά παραπάνω λειτουργήσαν σάν προκάλυμμα άλλων επιδιώξεων, με-

τατρέποντας τήν έξυπηρέτηση μιås ύπαρκτης κοινωνικής ανάγκης παραγωγικού χαρακτήρα, σέ νομιμοποίηση άντικοινωνικών, άντιπαραγωγικών πρακτικών κερδοσκοπικού-σπεκουλαδóρικού χαρακτήρα, επί του σχεδόν μόνιμου κινητήριου άξονα τής έθνικής μας οικονομίας: τήν έγγεια ιδιοκτησία. Τήν επινόηση ενός ψευδονόμιμου μηχανισμού, στην έν λόγω περίπτωση γιά τήν κάρπωση τής ύπεραξίας τής οικοπεδοποιημένης δασικής γής, μέ άφετηρία μιá ύπαρκτή ανάγκη, πού οδηγεί έντέλει σέ περιβαλλοντική καταστροφή, θά τή συναντήσουμε πάλι πιό κάτω και νομίζω ότι δέν στερείται έρμηνευτικής σημασίας. Θά επανέλθουμε λοιπόν. Έδώ άπλως νά σημειωθεί ότι ή λύση του συγκεκριμένου προβλήματος δέν άποτελεί έπιστημονικό ή πολιτικό γρίφο. Άπό παντού έχουν έπισημανθεί ή προτεραιότητα Έθνικού Χωροταξικού Σχεδίου μακράς πνοής, Έθνικού Κτηματολογίου (ó οικείος όργανισμός ΟΚΧΕ ξεκίνησε μέ φανφάρες τό 1986 και σήμερα καρκινοβατεί μέ 6-7 ύπαλληλους)⁸, ή ανάγκη αύξησης τών πιστώσεων γιά τή βελτίωση τών βοσκοτόπων. Μήπως τά άναγκαία ποσά είναι άπαγορευτικά γιά τό χεμαζόμενο δημόσιο; Σύμφωνα μέ τίς εκτιμήσεις του Γεωτεχνικού Έπιμελητηρίου θά άπαιτούνταν 52 δισ. ή αύξηση του σημερινού διατιθέμενου 0,4% εκ του προϋπολογισμού σέ 1,5%. Προφανώς έφικτό

ποσό άν αναλογισθοίμε τά άναμενόμενα κέρδη από τήν ανάκαμψη τής κτηνοτροφίας και τήν επιβίωση τής δασικής οικονομίας (έκτός τής οικολογικής της αξίας άποδίδει 3 έκατομ. κ.μ. στρογγύλης ξυλείας, 13.000 τόν. ρητίνης και δίνει άπασχόληση σέ 40.000 άτομα κυρίως στόν έγκαταλειπόμενο όρεινό χώρο).

Άλλά και στην περίπτωση τών ύγροτόπων, ή κρατική φιλοσοφία είναι έξίσου άποκαλυπτική στίς παρεμβάσεις «διαχείρισής» τους. Έτσι στίς 11.8.1989, όταν ή Έπιτροπή τής ΕΟΚ προσέφυγε στό Δικαστήριο τών Εύρωπαϊκών Κοινοτήτων έναντίον τής Έλλάδας, λόγω τής άπροθυμίας τής τελευταίας νά έναρμονίσει τήν έσωτερική της νομοθεσία πρós τίς Κοινοτικές Όδηγίες γιά τήν προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, ενδιαφέρουσες ήταν οι αντιδράσεις τών έλληνικών άρχών. Ένημερωτικά, άνάμεσα στίς έπτά καταγγελλόμενες περιπτώσεις δύο άφορούσαν τους ύγροτόπους τών έκβολών του Άξιου και του Δέλτα του Έβρου. Σέ έπιστολή τής Έπιτροπής πρós τήν κυβέρνηση Τζαννετάκη, μία έβδομάδα μετά τήν προσφυγή, έπισημαινόταν ότι ή Όδηγία 85/337/ΕΟΚ του Συμβουλίου τής 27.6.1985 γιά τήν εκτίμηση όρισμένων σχεδίων και ιδιωτικών έργων στό περιβάλλον,

8. Χ. Τζαναβάρα, Έλευθεροτυπία, 2.7.1990.

παρ' ότι πρόβλεπε στο άρθρο 12 ότι τα κράτη-μέλη θέτουν σε ισχύ τις νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις που είναι αναγκαίες για να συμμορφωθούν με την Οδηγία σε προθεσμία τριών ετών από την κοινοποίησή της και ενημερώνουν άμεσα ως προς την Επιτροπή, καμιά σχετική αντίδραση της Ελλάδας δεν σημειώθηκε αν και η εν λόγω προθεσμία έληξε στις 3.8.1989. Κατά συνέπεια η Ελλάδα παρέβη τις υποχρεώσεις που έχει δύναμι της Οδηγίας, καθώς και των άρθρων 169 και 5 της Συνθήκης ΕΟΚ⁹.

Θά ανέμενε κανείς (σ.σ.: τό παρόν κείμενο γράφτηκε πριν η «δίκη Αθανασόπουλου» αποκαλύψει στο πανελλήνιο μέχρι ποίου σημείου μπορούσαν να εμπνέουν τούς τότε κρατούντες οι, τουλάχιστον, ιδιόρρυθμες περί εθνικού συμφέροντος απόψεις τους) μεγαλύτερη ευαισθησία για τό περιβάλλον από μία —αυτοαποκαλούμενη— σοσιαλιστική κυβέρνηση. Όμως και οι διάδοχοί της στην εξουσία δεν ίδρωσαν ιδιαίτερα από τή διεθνή έκθεση της χώρας. Έπτά μήνες αργότερα η *Οικολογική Συνεργασία* κατήγγειλε σε συνέντευξη τύπου (13.3.1990) νέες παραβιάσεις της νομιμότητας στον προστατευόμενο από τή σύμβαση Ραμσάρ υδροβιότοπο του Αμβρακικού. Είχε προηγηθεί στις 28.9.1989 ο ευρωβουλευτής του Συνασπισμού Μ. Παπαγιαννάκης, υποβάλλοντας γραπτή Ερώτηση προς τήν Επιτροπή σχετικά με τήν παραβίαση τού άρθρου 3, παρ. 1 και 2 και τού άρθρου 4 της Οδηγίας 79/409, λόγω της κατασκευής μεγάλων μονάδων ύδατοκαλλιέργειας στην περιοχή Ψαθοτοπίου στον Βόρειο Αμβρακικό που σύμφωνα με μελέτη, χρηματοδοτηθείσα και εγκριθείσα από τήν Επιτροπή, είχε χαρακτηρισθεί ζώνη αυστηρής προστασίας. Η απάντηση της Επιτροπής στις 15.1.1990, αφού ζήτησε τή γνώμη των αρμόδιων ελληνικών αρχών, ήταν ότι θα κινήσει τή διαδικασία παραβάσεων σύμφωνα με τό άρθρο 169 της Συνθήκης. Σε άλλες δέκα ερωτήσεις ανάλογου περιεχομένου που υπέβαλε ο ίδιος ευρωβουλευτής τό τελευταίο εξάμηνο, τό αποτέλεσμα ήταν μονότονο: «... σε όλες τις περιπτώσεις η Επιτροπή της ΕΟΚ διαπιστώνει ότι τό ελληνικό κράτος αδιαφορεί τόσο για τό ελληνικό περιβάλλον όσο και για τις δεσμεύσεις που έχει αναλάβει προς τήν Κοινότητα»¹⁰.

Και πάλι τά αίτια αυτής της «αδιαφορίας» αξίζουν περαιτέρω ανάλυσης. Ένδιαφέροντα επ' αυτού είναι ή αποψη της *Οικολογικής Συνεργασίας* στην προαναφερθείσα συνέντευξη τύ-

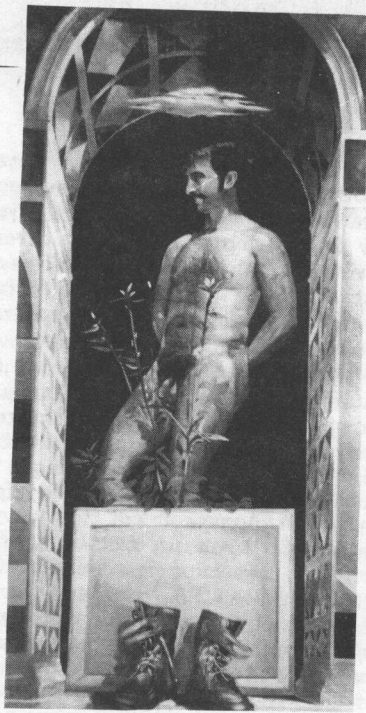
που. Η Διοίκηση, κατά τήν εν λόγω άποψη, αναγκασμένη λόγω των χρονικών περιθωρίων που θέτει ή ΕΟΚ για τήν απορρόφηση των χορηγούμενων κονδυλίων, νά επιδιώξει σε αληθινό άγώνα δρόμου προκειμένου νά διαθέσει τά ποσά των ΜΟΠ, τά τοποθετεί τελικώς σε επενδύσεις χωρίς συντονισμό και μελέτες αποδοτικότητας, μη λαμβάνοντας υπόψη τις προβλεπόμενες μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Νά σημειωθεί παρενθετικά ότι ήδη άκυρώθηκαν προγράμματα ύψους 200.000.000 δρχ. για τή διαχείριση τού Αμβρακικού και της Λίμνης Μητρικού, λόγω μη εκτέλεσης επί Ζετία των έργων που είχαν συμφωνηθεί (πρόγραμμα Α.Σ.Ε.). Έντέλει από τήν όλη επιχείρηση, συνεχίζει ή *Οικολογική Συνεργασία*, κερδισμένοι —για μία ακόμη φορά— βγαίνουν οι τυχοδιώκτες επενδυτές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ή έγκριση από τό ΥΠΕΧΩΔΕ ξενοδοχειακής μονάδας 800 κλινών ύψους 1,6 δισ. δρχ. που άπειλει 500 στρέμματα παραλιακών εκτάσεων ανατολικά των έκβολών τού Νέστου, στή θέση Μάγγανα τού νομού Ξάνθης. Λεπτομέρεια: ή εν λόγω θέση εντοπίζεται μέσα στή ζώνη απόλυτης προστασίας ενός από τούς τελευταίους υδροβιότοπους της χώρας. Είναι όμως αυτή ή συγκυριακή «βιασύνη» επαρκής αιτιολογία για όσα συμβαίνουν εναντίον τού περιβάλλοντος; Η απάντηση είναι, νομίζω, πιο σύνθετη απ' όσα, κατά βάση σωστά, υποστηρίζει ή *Οικολογική Συνεργασία*.

Καθώς έτυχε, σάν μέλος μίας μελετητικής ομάδας νά περιηγηθώ συστηματικά τήν περιοχή, μπορώ νά βεβαιώσω ότι τό πρόβλημα Μάγγανα, ύπερβαίνει τις σχέσεις ορισμένων «τυχοδιωκτών επενδυτών» με μία πρόχειρη και άκατάσταση δημόσια διοίκηση. Ίσως αν αυτό μόνο συνέβαινε ή άπειλη εναντίον τού περιβάλλοντος νά ήταν μικρότερη και πάντως μη συστηματική. Στην πραγματικότητα ή εν λόγω υποχωρητικότητα τού Δημοσίου δημιουργεί τό κατάλληλο υπόστρωμα έκτροφής άπαιτήσεων ιδιοκτησίας όχι μόνο στους θεωρούμενους ως μεγαλοεπενδυτές αλλά και στή θάλασσα των καραδοκούντων, για τό δικό τους αυθαίρετο, μικροϊδιοκτητών. Άρκεί νά θυμηθούμε ότι ένα από τά βασικότερα αίτήματα της πράγματι πάνδημης άπεργίας της Θράκης —που έφτασε και στον άποκλεισμό τού νομού λίγο πριν τις εκλογές— ειδικά για τήν Ξάνθη ήταν ή «άπελευθέρωση των άκτών». Μαύρες σημαίες, λοιπόν, αυστηρή περιφρούρηση της γέφυρας τού Νέστου και όργιλος έθνικισμός παροτρυνόμενος από τις θρησκευτικές άρχές, τοπικά φασίζοντα στοιχεία και υπό τήν άνοχή —δλων— των πολιτικών κομμάτων, άπαιτούσαν τήν «άπελευθέρωση» από τις δεσμεύσεις που επιβάλλει

στις χρήσεις γής ή προαναφερθείσα Σύμβαση Ραμσάρ. Η λαϊκή αυτή άπαίτηση, έντασσόμενη μάλιστα σ' ένα γενικότερο κατάλογο αίτημάτων που, άλλοτε κατανοητά (νοσοκομείο) άλλοτε άκατανόητα (άπαλλαγή από Φ.Π.Α.), συνηγορούσαν στο μείζον δόγμα της «τοπικής ανάπτυξης», άποδεικνύει τόν ευκαιριακό χαρακτήρα και τό κορπορατιστικό πνεύμα που κυριαρχούν στή διαχείριση των φυσικών πόρων της χώρας. Νά θυμηθούμε πάλι μία παρατήρηση που προηγήθηκε στα περί βοσκοτόπων: ένα πράγματι πραγματικό πρόβλημα βρίσκεται στήν άφετηρία αυτών των άκραίων συμπεριφορών εναντίον τού περιβάλλοντος. Η Θράκη είναι μία όντως παραμελημένη περιφέρεια με σημαντικά οικονομικά και κυρίως κοινωνικά προβλήματα, προέχοντας τού μειονοτικού. Η κοινωνική άνασφάλεια και κρίση διαιωνίζεται και διογκώνεται από τήν οικονομική ύπανάπτυξη και άνισότητα. Και όμως ακόμη και ένας άδρός άπολογισμός των ύφισταμένων δυνατοτήτων, φυσικών και κοινωνικών, επιτρέπει τις πιο αισιόδοξες αναπτυξιακές προοπτικές. Φυσικά με τήν προϋπόθεση ότι δεν θά επικρατήσουν οι συμβατικές περί ανάπτυξης άποψεις τού πρόσφατου ακόμη παρελθόντος που άγνοώντας κάθε οικολογική, κοινωνική και πολιτική διάσταση, αυταρέσκονται στήν προτεραιότητα μιάς δήθεν οικονομικής μεγέθυνσης. Ο άνυποπτος έπισκέπτης διασχίζοντας τήν όδική άρτηρία Χρυσούπολης-Ξάνθης δεν μπορεί παρά νά έντυπωσιασθεί από τις δεκάδες των έγκαταλειμμένων έργοσταςίων. Η θλιβερή παρουσία τους κραυγάζει, όχι άπλώς τήν κατασπατάληση των κοινωνικών πόρων αλλά τήν κυριολεκτική χρεωκοπία μιάς άφελους (ή έντέλει εκ τού πονηρού;) περί περιφερειακής ανάπτυξης πολιτικής. Έντός των πλαισίων αυτής της πολιτικής —τόσο ένθερμης στην παροχή βιομηχανικών κινήτρων— άδράνηση χαρακτηριστικά ή υποχρέωση όριοθέτησης τού πολύτιμου βιοτόπου των έκβολών τού Νέστου και πολύ περισσότερο ή αξιοποίησή του, προς τήν κατεύθυνση μιάς ήπιας οικότουριστικής ανάπτυξης, όπως χρόνια τώρα τήν προετοιμάζουν άθόρυβα αλλά συστηματικά, γερμανικά συμφέροντα με τούς εκπροσώπους τους στην περιοχή. Από τήν άλλη ή αδράνεια αυτή ένέτεινε τις όρέξεις των επαγρυπνούστων καταπατητών, ένδιαφερομένων τόσο για τήν ίδρυση ξενοδοχειακών τεράτων όσο και τήν πλήρωση τού μικρομεσαίου όνειρου της λεγόμενης δεύτερης κατοικίας. Κοντά σε αυτούς οι άκτήμονες και μικροκαλλιεργητές που έξαιτίας της από χρόνια άσκούμενης υπερεντατικής χημικής γεωργίας ήδη άντιμετωπίζουν τήν έτήσια πτώση των απο-

9. Καθημερινή, 3.9.1989.

10. Δελτίο τύπου ευρωβουλευτή Μ. Παπαγιαννάκη.

δόσεών τους στην άροτραία παραγωγή. Οί έναλλακτικές διεξοδοί δέν είναι όρατές. Τό φάσμα τής άνεργίας έκδηλώνεται καθώς ή ένδοχώρα έρημώνεται, ό συνωστισμός στά παράκτια ή-μιαστικά κέντρα πυκνώνει και ή έκμηχάνιση τής γεωργίας άπελευθερώνει διαρκώς χέρια πού δέν μπορούν νά άπορροφηθούν στόν άδύναμο ίστό τής μεταποίησης ή στή δοκιμαζόμενη κτηνοτροφία. Τί άπομένει; Ό δρόμος έχει άνοίξει, σέ πείσμα κάθε ευχής περί περιβαλλοντικής προστασίας, στήν καταστροφή πού συνιστούν τά ξενοδοχειακά τέρατα, μέ όλες τίς συναφείς άθαιρέσιες τών παρατηρηματικών κατασκευών, καφετέριες, ντίσκο, ταβέρνες, ούζάδικα, κάμπινγκ, έννοικιαζόμενα δωμάτια, τροχοβίλες κτλ. Ό γνώριμος δηλαδή κόσμος τών διακοπών, άλλά έλληνικά, πού μιλά πολύ εύκρινέστερα και πειστικά τή γλώσσα του νεοέλληνα, άπό τό κρώξιμο τών άργυροπελεκάνων ή τή σιωπή του ύγροβιούντος μικροκόσμου. Τό μέλλον τών τελευταίων είναι λοιπόν σαφέστερο άκόμη και του άπογοητευτικού παρόντος τους.

Η ΑΠΟΜΥΘΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ «ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΚΟΣΤΟΥΣ»

Μετά άπό όλα αυτά είναι φυσικό νά άναρωτηθούμε περί τής δυνατότητας άσκησης πολιτικής προστασίας του περιβάλλοντος στή σύγχρονη Έλλάδα. Νομίζω ότι για νά υλοποιηθεί αυτή ή δυνατότητα, είναι πρωτίστως άναγκαίο νά διαλυθούν συγχύσεις πού σήμερα συγκαλύπτουν έπιμελώς τούς δράστες και τά αίτια τής περιβαλλοντικής κρίσης. Πρός τήν κατεύθυνση αυτή προέχει ή άπομυθοποίηση τής προβαλλομένης άπό όλες τίς ευθυνόμενες ή μη πλευρές, ως αίτια του κακού, έννοια του «πολιτικού κόστους». Άς θυμηθούμε. Τό πολιτικό κόστος έπικαλούνται άτυπα ύπουργικά συμβούλια, έκτελεστικά γραφεία, τρώικες κτλ. δικαιολογώντας τίς παλινωδίες τους έναντι τών προγραμματικών ή προεκλογικών τους ύποσχέσεων. Όσοι ύποκύπτουν στό πολιτικό κόστος καταγγέλλουν τούς παραπάνω, οί κάθε λογής αντιπολιτευόμενοι για νά δεχθούν και αυτοί μέ τή σειρά τους άνάλογες έπικρίσεις άπό ριζοσπαστικότερες κοινωνικές ομάδες πού και μόνο τό μέγεθος τους, δικαιολογεί τό πάθος τους ύπέρ «άντιλαϊκών» μέτρων. Η δημόσια διοίκηση αυτό τό πολιτικό κόστος, εξάλλου, έπικαλείται, δικαιολογώντας τή βραδυπορούσα αντίδρασή τής σέ έπείσодια ρύπανσης, άκόμα και οικολογικής καταστροφής, σάν προϊόν «άνωθεν» περιοριστικών έντολών. Έντέλει τό πολιτικό κόστος

κινδυνεύει νά πιστωθεί σέ μία δεκάδα πολιτικών πού κάθε φορά μās κυβερνά και τή σιωπηλή πλειοψηφία τών πολιτών πού τούς στηρίζει. Είναι όμως αυτή ή άλήθεια; Και έπιπλέον διευκολύνει ή άλήθεια αυτή τόν έπιμερισμό τών ευθυνών δσων ένέχονται στήν οικολογική καταστροφή τής χώρας και συνεπώς και στήν πολιτική άντιμετώπιση τους;

Η άπάντηση θά μπορούσε νά ξεκινήσει άπό τή σχεδόν άυτονόητη άλλά όχι πάντοτε δημοφιλή άρχή, ότι στό σύγχρονο κόσμο τής δωρεάν παρεχομένης άπό τό κράτος παιδείας και τών μαζικών μέσων ένημέρωσης, ούδείς ένήλικος —τουλάχιστον— πολίτης δικαιούται νά άγνοεί όσα δυναστεύουν τόν καθημερινό του βίο. Συνεπώς εύθύνη για τά κακώς κείμενα έχουν όλοι, άλλο πώς και πόσο ή τελευταία άναλογεί στόν καθένα. Έπ' αυτού κοινή είναι δυστυχώς ή διαπίστωση ότι ή συνείδηση του οικολογικού προβλήματος στήν Έλλάδα πάσχει σέ όλα τά κοινωνικά στρώματα και ομάδες, τών οικολόγων μή έξαιρουμένων. Ήταν έντυπωσιακό άλλά όχι άπροσδόκητο ότι στήν περυσινή εκδήλωση του περιοδικού Άντί για τήν άποκατάσταση τής πολεοδομικής «τρύπας» του Έλαιώνα τών Άθηνών, δύο βήματα άπό τήν πλάτεια Συντάγματος, ύπουργός τής κυβέρνησης Τζαννετάκη, έμπειρος πολιτικός άνδρας, δήλωσε, εύθαρσώς είναι άλήθεια, ότι άγνοούσε πλήρως τό θέμα. Έξ δυνχος τόν λέοντα άλλά μπορούμε νά φαντασθούμε τί γίνεται παρακάτω, στόν κατά κανόνα μή ένδιατρίβοντα στά κοινά λαό. Ποιός φταίει για αυτά τά κενά παιδείας και άπλης άκόμα ένημέρωσης;

Όσον άφορά στήν έγκύκλιο παιδεία ή κατάσταση είναι έξηγησιμη. Στά ΑΕΙ, ή Οικολογία σάν έπιστήμη και ιδιαίτερα ό άκρως χρήσιμος πρα-

κτικά κλάδος τής, τής Διαχείρισης τών Οίκουστημάτων, άρχισαν νά διδάσκονται μόλις τήν τελευταία δεκαετία. Η έρευνα δέν άφίσταται του καθεστώτος πού έπικρατεί και σέ άλλα γνωστικά πεδία, άλλοτε ριχή, κάποτε σοβαρή, πάντοτε άπρογραμμάτιστη έξαρτώμενη άπό τή βούληση και τίς προσωπικές διασυνδέσεις τών έρευνητών μέ τήν πολιτική έξουσία και γραφειοκρατία. Έτσι, δίπλα στίς συστηματικές προσπάθειες τής άκαδημαϊκής κοινότητας, για τήν άξιοποίηση τών όχι εύκαταφρόνητων Κοινοτικών κονδυλίων πού δόθηκαν σέ μελέτες περιβαλλοντικών προβλημάτων τά τελευταία χρόνια, δέν έλλειψαν οί έλάχιστα δεοντολογικές «έπιστημονικές» ύποστηρίξεις άντιπεριβαλλοντικών πολιτικών. Έξέχοντα παραδείγματα ή περίπτωση τής παρ' όλίγον έγκατάστασης διαλυτηρίου πλοίων στήν Κεραμωτή, ή συνεχιζόμενη βαρβαρότητα έκτροπής του Άχελώου, ή έπανακυκλοφορία τών ταξί στόν μικρό δακτύλιο τής Άθήνας, και ή έξίσου πρόσφατη άπόπειρα τής ΔΕΗ νά παραβιάσει τήν προστατευόμενη θεσμικά Βάλια Κάλντα. Στίς περιπτώσεις αυτές, όπως και σέ άντίστοιχες ενός δυστυχώς μακρύτερου καταλόγου, ή συμβολή τών έπιστημόνων-συντακτών τών περιφημων «μελετών περιβαλλοντικών έπιπτώσεων» συχνότερα έχει τά κωμικοτραγικά χαρακτηριστικά πού μέ γλαφυρότητα περιγράφει ό Νέστος Ποταμίδης για τήν προαναφερθείσα περίπτωση Νέστου, μέ τόν εύγλωττο τίτλο «Η συντριπτική ίσχύς τών συμπερόντων»¹¹ και σπανιότερα τήν ειλικρινή «μεταμέλεια» τών ένεχομένων στήν ύπόθεση «Άλλατινή» μελετητών. Οί τελευταίοι στήν κριτική του άρχισυντάκτη τής *Οικολογίας* Σ. Ύφαντή, άπαντούν ότι «ή άρχιτεκτονική μελέτη για τό «Άλλατινή», όπως άλλωστε και κάθε άρχιτεκτονικό σχέδιο, έχει συνταχθεί μέ τή γνώση τής εποχής και μέσα στίς γενικότερες εύαισθησίες του καιρού του... ούδόλως μās έκφράζει σήμερα ή άρχιτεκτονική μελέτη του 1978-1979»¹².

Γνωρίζω πολύ λίγο τό χώρο τής στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης για νά συμπεράνω τί περισσότερο άπό μερικά ίκανοποιητικά έξχειρίδια έχει προσφέρει ή πολιτεία για τήν οικολογική παιδεία τών μαθητών. Η κυριότερη κριτική πού άκούγεται, άπό τούς ίδιους τούς εκπαιδευτικούς, συνοψίζεται στή δική τους άνεπαρκή παιδεία στό συγκεκριμένο θέμα και τήν αυτο-

11. Ν. Ποταμίδης, «Η συντριπτική ίσχύς τών συμπερόντων», *Νέα Οικολογία*, τ. 68, 1990.

12. Μ. Νομικός, Α. Παπαδόπουλος, Γ. Παπακόστας, «Σμιλεύοντας τό χρόνο», *Οικολογία*, τ. 8, 1990.

νόνη ανεδαφικότητα διδασκαλίας του, μέσα στους τέσσερις τοίχους της σχολικής τάξης. Κάποιες απόπειρες εναλλακτικής διδασκαλίας που έγιναν τα τελευταία χρόνια παραμένουν περιθωριακές όταν δεν πνέουν τά λούστια¹³.

Μένει, ως προς τη γενικότερη πληροφόρηση και συνειδητοποίηση των οικολογικών προβλημάτων ο άχανός, ποσοτικά και ποιοτικά, χώρος των λεγομένων —δχι άδικα— «μαζικών» μέσων ενημέρωσης.

Δέν βρισκόμαστε βέβαια στά επίπεδα των άρχών της περασμένης δεκαετίας, όταν ένα δημοσίευμα περί νέφους άποτελοσε —άκόμη— είδηση. Ο τύπος, ή τηλεόραση άμιλλώνται πιά στην παρουσίαση οικολογικών θεμάτων. Ωστόσο, άν έξαιρέσει κανείς λίγες συστηματικές προσπάθειες δπως παλαιότερα εκείνη του Ν. Ζαλαώρα στην *Αύγή* ή του Χ. Ορφανίδη τώρα στην *Κυριακάτικη Έλευθεροτυπία*, τόν κανόνα άποτελούν «ξενυνες» τρομολαγνικό περιεχομένου μέ έντονο έντυπωσιαθηρικό χαρακτήρα πού περισσότερο ίκανοποιούν την ανάγκη του θεάματος και δχι του θέματος της οικολογικής καταστροφής. Κλασικό παράδειγμα παρόμοιου λαϊκισμού, τό γνωστό «μαύρο έξώφυλλο» της έφημερίδας *Έλευθεροτυπία*. Τό άποτέλεσμα είναι δτι μοιρολογώντας τά επιφανόμενα και άγνωώντας την ούσία, δπως αυτή διαγράφεται μέσα από τό πλέγμα των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων πού προωθούν την οικολογική καταστροφή, νά επιβάλλεται —δχι έκουσία πάντα— ως αυτονόητο πεπρωμένο του σύγχρονου βίου ή λεηλασία της φύσης.

Οι ίδιοι οι πολίτες, ήμμαθεΐς παντογνώστες μιάς άδηφάγου επικαιρότητας, επαναπαυμένοι στην άπόλαυση ενός προσφάτως κατακτηθέντος ύψηλου, συγκριτικά μέ τό παρελθόν, καταναλωτικού επιπέδου, έθελοτυφλούν πρακτικά ένώπιον των ξεροκέφαλων γεγονότων —ή φειντή λειψυδρία είναι ένα πρόχειρο παράδειγμα— άρνούμενοι νά προσαρμόσουν τις άνάγκες τους στά δρια φυσικής άντοχής του περιβάλλοντος χώρου τους.

Η κατάσταση της δημόσιας διοίκησης δέν είναι καλύτερη. Άκόμα και όταν διατίθεται ή αναγκαία τεχνολογία, δ θεσμικός και οργανωτικός έξοπλισμός, οι δημόσιες υπηρεσίες στεροδνται άντικειμενικότητας και συνεπώς άποτελεσματικότητας ως προς την έκτέλεση των καθηκόντων τους. Είναι γνωστό δτι ή «τρύπα» του Έλαιώνα των Άθηνών θά έκλεινε πολεοδομικά άν εφαρμοζόταν τό ύφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο (Ν. 1337/83). Παρομοίως δέν θά διασυρόταν διεθνώς ή χώρα στην περίπτωση της παρ' άλλων έγκατάστασης του εργοστασίου άλουμίνας στους Δελφούς.

Άλλά συνήθως ή δημόσια διοίκηση σπεύδει βραδέως. Παράδειγμα: μόνο 3 από τά 9 προγραμματισμένα ΚΤΕΟ λειτούργησαν, έστω και πλημμελώς. Όταν έπιτέλους κινείται, διακρίνεται τόσο γιά την έλλειψη συντονισμού της όσο και τη σύγχυση των άρμοδιοτήτων της. Παράδειγμα: 18 ύπουργικές άποφάσεις και έμμεσα 3 νόμοι διέπουν τό καθεστώς ήχορρύπανσης σε μιά Άθήνα δπου μόνο 9% των περιοχών του κέντρου της έχει μετρηθεί ως άνεκτό γιά τά ανθρώπινα δρια άντοχής. Έχω ήδη αναφερθεί μέ τό παράδειγμα της διαχείρισης των άναδασωτέων ή/και δασικών έκτάσεων, στό τί συμβαίνει όταν τόσο ή θεσμική έντολή όσο και ή οργανωτική ύποδομή των υπηρεσιών παρουσιάζουν κενά ή ύπαγορεύουν την έκδήλωση συμπερόντων άντίθετων από εκείνα πού ύποτίθεται πώς προστατεύουν. Είναι οι περιπτώσεις πού ή συνήθως άναξιολογία του κράτους καθίσταται άκρως επικίνδυνη σε έθνικό πιά επίπεδο.

Οι μεγάλοι πολιτικοί σχηματισμοί, παρά τις περί έκσυγχρονισμού άτελείωτες ρητορείες τους, σπάνια περιλαμβάνουν την προστασία του περιβάλλοντος στις άμεσες προτεραιότητές τους. Κατά τη συζήτηση του άρθρου 24 του Συντάγματος 1975, ή Άριστέρα (Ήλιού, Κύρκος, Κάπος) σώπησε πλήρως. Άντίθετα, στην καθημερινή πολιτική πρακτική, ύπουργοί, βουλευτές και κομματικά στελέχη άμιλλώνται άλλήλους σε ύποχωρητικότητα μπροστά στά πολυάνυμα συμφέροντα πού άντιτίθενται στις —έστω— καλοπροαίρετες ύπέρ του περιβάλλοντος έξαγγελίες τους. Κλασικό παράδειγμα πού παραμένει επ' αυτού τό παράδειγμα του νόμου-πλαΐσιου γιά την προστασία του περιβάλλοντος. Τέσσερις τουλάχιστον φορές (1975, 1978, 1979, 1980) σχετικά νομοσχέδια κατετέθησαν στην Βουλή, μόνο γιά νά άποσυρθούν βιαίως «πρός επανασύνταξη». Μόλις στις παραμονές της μεγάλης —γιά την άσημαντότητά της— «άλλαγής», ψηφίστηκε ένα στοιχειώδες Προεδρικό Διάταγμα (1180), μόνο από την κυβερνητική πλειοψηφία. Η τότε αντιπολίτευση, άναλαμβάνοντας την έξουσία λίγους μήνες άργότερα, έθεσε σε εφαρμογή τις δήθεν ριζικές της άποψεις γιά τη θεσμική προστασία του περιβάλλοντος. Μετά από άτέλειωτες διαπραγματεύσεις μέ τους «κοινωνικούς φορείς» ψηφίστηκε έπιτέλους δ νόμος 1650/86. Σήμερα δ έν λόγω νόμος χαρακτηρίζεται από τους ειδικούς «κέλυφος άνευ περιεχομένου», καθώς γιά την ένεργοποίησή του άπαιτούνται, τέσσερα χρόνια μετά την ψήφισή του, 12 Π.Δ., 4 πράξεις ύπουργικού συμβουλίου, 45 κοινές ύπουργικές άποφάσεις, 3 κανονισμοί και ίδρυση του Ένιαίου Φορέα Περιβάλλοντος. Η θεσμική αυτή άδράνεια, δπως είναι εύ-

νόνη, δέν έπιτρέπει τη συστηματική ποινικοποίηση των έπεισοδίων της ρύπανσης άλλα και οργανωτικά διαιωνίζει τη σύγχυση των «συναρμόδιων ύπηρεσιών» του δημοσίου. Γιά παράδειγμα ή έλλειψη του Ε.Φ.Π. άπειλεί, μεταξύ άλλων, την έπιδείνωση της κατάστασης των ύγροτόπων, καθώς δύο ύπουργεία (Γεωργίας και ΠΕΧΩΔΕ) σκιαμαχοούν σήμερα γιά την «άξιοποίηση» τους, ιδιαίτερα μετά την επέκταση των ίχθυοκαλλιεργειών πού επέτρεψαν την κατάργηση των παραδοσιακών άρμοδιοτήτων μεταξύ τους (Υ.Γ. - Χερσαία οικοσυστήματα, ΥΠΕΧΩΔΕ - παράκτιες ζώνες και ύγροτοποι). Τό πρόβλημα βέβαια περιπλέκεται άν συνυπολογισθεί τό ελάχιστο ειδικό βάρος των άντιστοίχων ύπηρεσιών κάθε ύπουργείου. Τόσο τό Τμήμα Έθνικών Δρυμών και Αισθητικών Δασών στό Υ.Γ., όσο και τό Τμήμα Διαχείρισης Φυσικού Περιβάλλοντος του ΥΠΕΧΩΔΕ, παραμένουν μικρά, άνίσχυρα, άστελέχωτα, ύπερσυγκεντρωτικά, μέ μιά κουβέντα: άναποτελεσματικά.

Όμως οι πολιτικές εϋθύνες των κομμάτων, ως προς τη θεσμική και οργανωτική δχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος, άποδίδεται στατικά άν δέν προσμετρηθούν σε αυτές οι καθημερινές παρεμβάσεις του πολιτικού κόσμου στην παρακώλυση ή/και την έκτροπή της άντικειμενικότητας της δημόσιας διοίκησης, σε δλο τό φάσμα των καθηκόντων της, από τά θεσμικά, κατασταλτικά έως τά εκπαιδευτικά, ενημερωτικά. Άς θυμηθούμε ένδεικτικά την πυρκαγιά πού άπέληξε την ίδια τη Θεσσαλονίκη μετά την έκρηξη στις έγκαταστάσεις της JET-OIL του Μαμινδάκη, τόν Φεβρουάριο του 1986 στην κοινότητα Καλοχώρι. Ολόκληρη ή κυβέρνηση, τά ραδιοτηλεοπτικά κρατικά δίκτυα και οι άρμόδιες ύπηρεσίες της δημόσιας διοίκησης δικαιολόγησαν πλήρως τις παράνομες έγκαταστάσεις, χαρακτήρισαν έντός των φυσιολογικών όρίων την προκληθείσα ρύπανση και καθυσάχξαν έλαφρά τη καρδία την κοινή γνώμη όταν συγχρόνως, ύπό την πίεση των άπειλουμένων καταστροφών, διέτασαν την έκκένωση του χωριού και την καταστροφή της ήρτημένης φυτικής παραγωγής. Όλα γιά... τό καλό μας, δπως διεκτραγωδεί και τό γνωστό έλαφρό τραγουδάκι.

Υποθέτω δτι ένόψει δσων ήδη έκτέθηκαν, είναι προφανές δτι ή έννοια του πολιτικού κόστους, πίο σύνθετη άπ' δ, τι ή κατάχρησή της ύπαινίσσεται, στην πραγματικότητα άποτελεί έναν άκριβή δείκτη εύαισθησίας μιάς κοινωνίας σε μιά δεδομένη εποχή, άπέναντι στό φυσικό της περιβάλλον. Έννοώ μιάς δλόκληρης κοινωνίας και δχι μόνο των πολιτικών δυνάμεων πού την εκπροσωπούν, δπως συνήθως ύποστηρίζεται γιά νά διασκεδαστούν

οι συγκεκριμένες εϋθύνες εμπέδωσης και αναπαραγωγής της οικολογικής καταστροφής. Ίδιαίτερα ως προς τό ζήτημα της αναπαραγωγής των σχέσεων κυριαρχίας της κοινωνίας επί της φύσης, είναι απαραίτητο ένα τελευταίο σχόλιο.

Η ΑΔΥΝΑΤΗ ΕΠΑΓΓΕΛΙΑ ΤΗΣ «ΑΛΛΗΣ» ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η Έλλειψη ευαισθησίας απέναντι στη φύση, έτσι όπως αναλύθηκε μέσω της απομυθοποίησης της έννοιας του πολιτικού κόστους, επιμεριζόμενη σε δλατά επίπεδα κοινωνικής εϋθύνης, όχι μόνο δέν αποτρέπει την προϊούσα καταστροφή του περιβάλλοντος αλλά, τό κυριότερο, αποδυναμώνει και περιθωριοποιεί κάθε απόπειρα, ακόμη και τίς σοβαρότερες, διατύπωσης ενός εναλλακτικού υποδείγματος ανάπτυξης συμβατής με τίς φυσικές Ισορροπίες. Η τελευταία έχει παύσει πρό πολλού νά αποτελεί οϋτοπία, Ιδιαίτερα μετά τή διεθνή αποδοχή πού γνώρισε ή έκθεση Brundtland (1987) περί των δυνατοτήτων της λεγόμενης «συντηρούσας ανάπτυξης» ή «οικοανάπτυξης» κατά τήν ορολογία του Ίγκαντι Σάξ. Υπό τήν πίεση των πράσινων κινήματων αλλά και τήν εϋρύτερη λαϊκή απαίτηση για ένα «καθαρότερο περιβάλλον», ακόμη και οι παραδοσιακές πολιτικές δυνάμεις και βέβαια οι διεθνείς οργανισμοί οικολογικοποιούν σημαντικά τμήματα των προγραμμάτων τους.

Αντίθετα στην Ελλάδα υπό τήν πίεση της μεγεθυνόμενης οικονομικής κρίσης, τήν επικράτηση, Ιδιαίτερα στην Άριστερά, των χυδαιότερων λαϊκιστικών απόψεων και της θλιβερής άποτυχίας της νεοσυσταθείσας Οικολογικής Όμοσπονδίας νά προχωρήσει έστω και ένα βήμα πέραν του παραδοσιακού άριστερισμού πού άτυχώς τήν ανέλαβε έξ απαλόν δόνυων, ή περιστασιακή διαμαρτυρία, ή άτεκμηρίωτη καταστροφολογία και ό — δήθεν οικολογικός — νεοδογματισμός, επιτρέπουν τήν ανέξοδη έπιστροφή στις συμβατικότερες περί ανάπτυξεως άπόψεις. Τό άδιέξοδο έχει διπλή όψη. Από τή μιά, επιδεινώνονται οι ίδιοι οι όροι της συμβατικής ανάπτυξης. Για παράδειγμα, ή αντιμετώπιση του προαναφερθέντος «άτυχήματος» της JET-OIL έκτός των άλλων «... ενίσχυσε και τίς πιό άκραίες άπόψεις σχετικά με τή δυνατότητα συνύπαρξης αστικών και βιομηχανικών περιοχών και ύπέσκαψε, για μιά ακόμη φορά, τό ίδιο τό μέλλον της ύπανάπτυκτης ελληνικής βιομηχανίας. Ποιάς βιομηχανίας; Για καζάνια πετρελαίου έπρόκειτο. Κι όμως αδριο δέν θά ύπάρχει χώρος ούτε

γι' αυτά σε καμιά γωνιά της Ελλάδας. Η άφεργγυότητα των επιχειρηματικών φορέων θά έγκαθιδρύσει για τά καλά τό αντιβιομηχανικό (και νεοσυντηρητικό από μιάν άποψη) πνεύμα...», σχολίαζε εϋστοχα τό έκδοτικό σημείωμα της Νέας Οικολογίας του Άπριλίου 1986, τεκμηριώνοντας τί σημαίνει «ή παντελής έλλειψη κριτηρίων (για τή χωροθέτηση) και ή άπουσία προδιαγραφών (για τή λειτουργία των μονάδων), στοιχεία ταυτόσημα με τήν κουτοπόνηρη πολιτική του «χαμηλού κόστους». Από τήν άλλη, μιά πολιτική αϋτής της ποιότητας αποτρέπει, όπως προανέφερα, κάθε σοβαρό σχεδιασμό, πόσο μάλλον τήν ύλοποίηση μιάς εναλλακτικής αναπτυξιακής στρατηγικής.

Ας δούμε τί σημαίνει αυτό συγκεκριμένα σε ένα κρίσιμο παραγωγικό τομέα, έκείνο της γεωργίας.

Έδώ είμαστε ακόμη στην εποχή των πληκτικών, παρά τήν αλήθεια τους, καταγγελιών για τήν άλόγιστη χρήση των χημικών εισροών παντός τύπου, του νερού και της ενέργειας. Όμως σε διεθνές και μάλιστα Κοινωνικό επίπεδο συμβαίνουν σημαντικές αναμορφώσεις του καθεστώτος της αγροτικής πολιτικής, όπου ή οικολογική συνιστώσα προβάλλει με έμφαση. Και βέβαια δέν αναφέρομαι, άν και θά έπρεπε, στις έξίσου έντυπωσιακές εξελίξεις των ριζικότερων αλλαγών πού προτείνουν για τά συστήματα παραγωγής, οι τάσεις της οικολογικής ή όργανικής ή βιολογικής (οι όροι δέν είναι ταυτόσημοι) γεωργίας. Ένωώ έδω μόνο τίς μεταρρυθμιστικές τάσεις πού ήδη διαγράφονται σαφώς πλέον στο οικονομικοκοινωνικό και τεχνολογικό πλέγμα της συμβατικής γεωργίας. Πράγματι, τήν τελευταία πενταετία ή ΚΑΠ ένώνει των άδιάθετων πλεονασμάτων σε στρατηγικά προϊόντα της εϋρωπαϊκής γεωργίας, επανεξετάζει τό έντονα προστατευτικό παρεμβατικό της πλαίσιο. Η νομιμοποίηση της σημειούμενης στροφής προς μιά αϋστηρότερη αγροτική πολιτική επιβάλλεται μέσω της εισαγωγής νέων ίεραρχήσεων και κριτηρίων στή χάραξη της περιφερειακής ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος. Έναν από τους στόχους αϋτής της αναμόρφωσης της ΚΑΠ, πού κάθε άλλο παρά δημοφιλής είναι σε δλατά επίπεδα των θιγομένων συμφερόντων, άποτελεί ό επαναπροσδιορισμός ακόμη και του ίδιου του περιεχομένου της γεωργικής δραστηριότητας. Τό τελευταίο, έτσι, θά μπορούσε νά συμπεριλάβει πλήν των συμβατικών προϊόντων διατροφής και πρώτων ύλών, τήν «παραγωγή» δημοσίων αγαθών όπως τά αισθητικά τοπία, τή διατήρηση πολύτιμων φυσικών οικοσυστημάτων, τή διασφάλιση έκτατικών αγροτικών νοικοκυριών και τόν περιορισμό των

γεωργικών εκμεταλλεύσεων ύψηλης έντασης. Τό ένδιαφέρον του ζητήματος έγκειται στο ότι σ' ένα φόντο ρεαλιστικής προσαρμογής της ΚΑΠ στους νόμους της άγοράς, επιχειρείται όχι μόνο αϋστηρότερη πολιτική τιμών αλλά και μιά στρατηγική στροφή προς τήν ένθάρρυνση της έκτατικοποίησης (όρος άπαγορευμένος κατά τή διαρρυσασα τριακονταετία), με τήν παράλληλη έπιστροφή των μικτών παραγωγικών συστημάτων, αλλαγών στή χρήση των παραγωγικών γαιών και άναζωογονητικών δραστηριοτήτων προς όφελος της άγριας φύσης. Δείγματα αϋτής της πολιτικής μπορεί νά διαπιστωθούν ήδη στην έπέκταση του προγράμματος «έκτατικοποίησης» (Κ. 1094/88/ΕΟΚ), τήν έπιμονή στην έπιδοτούμενη άγροανάπαυση (set-aside), παρά τίς σκληρές αντίστάσεις, καθώς και τή συμπερίληψη στον βασικό έκσυγχρονιστικό Κανονισμό 797/85, άρθρων όπως τά 19 και 20, αναφερόμενα αντίστοιχως σε «Έθνικές ένισχύσεις στις ευαίσθητες περιβαλλοντικά περιοχές» και σε «Μέτρα για τίς δασικές έκτάσεις των γεωργικών εκμεταλλεύσεων». Είναι περιττό νά τονισθεί ή δυστοκία άν όχι ή άδιαφορία, με τήν όποία ή ελληνική δημόσια διοίκηση και ή ύπεύθυνη πολιτική ήγεσία του άρμόδιου ύπουργείου, αντιμετώπιζουν τά σχετικά θέματα. Είναι χαρακτηριστικό ότι τό ποσοστό επενδύσεων σε έλκυστήρες και παρελκόμενα έχει διπλασιασθεί από τήν έναρξη έφαρμογής του Κ. 797/85 και έξισούται με τό σύνολο των επενδύσεων στην κτηνοτροφία, με δ,τι αυτό συνεπάγεται για τήν έπιείνωση του περιβάλλοντος. Όμως από κάποια άνάλογα κίνητρα, και όχι έξ ούρανο ή από τίς καλοπροαίρετες αλλά άπομονωμένες προσπάθειες κάποιων βιοκαλλιεργητών, θά άρχισι ή αναμενόμενη «άλλη ανάπτυξη» και στον γεωργικό τομέα.

Σταδιακά αλλά σταθερά ή βιομηχανική Δύση αναγνωρίζει τήν προτεραιότητα του οικολογικού ζητήματος. Ακόμα και ή άκρας νεοσυντηρητική κ. Θάτσερ έτοιμάζεται νά φορολογήσει, μ' ένα μηχανισμό άνάλογο του Φ.Π.Α., επικίνδυνες για τό περιβάλλον βιομηχανικές ουσίες. Στην Ελλάδα ή στωική αλλά κάθε άλλο παρά άδολη, όπως έλπίζω έδειξα, παρακολούθηση της οικολογικής καταστροφής μέχρι τότε θά συνεχισθεί; Έλπίζω ότι όσοι διατυπώνουν άνάλογα έρωτήματα, δέν θά φθάσουν κάποτε στην τραγική άπάντηση του προέδρου της κοινότητας Σχηματάρיו, πού μονολογούσε άμέσως μετά τήν πυρκαγιά του φετινού Ίουνίου στην περιοχή του: «τώρα πλέον δέν φοβόμαστε γιατί δέν έχει άπομείνει τίποτα για νά καεί...»

Γιά τόν περιβόητο «οικονομισμό» του Μάρξ

της Βούλας Τσινόρεμα

Σύμφωνα με τους αντιπάλους του μαρξισμού, μία αναγωγιστική μεθοδολογία είναι έγγεγραμμένη στο σκληρό πυρήνα του μαρξιστικού παραδείγματος: καμιά πολιτική, νομική, ιδεολογική ή πολιτιστική μορφή ή πρακτική δέν αναγνωρίζεται ως ή ίδια σημαντική αλλά έκλαμβάνεται ως περισσότερο ή λιγότερο καθορισμένο αποτέλεσμα ή έκφραση ενός κατηγορικά πρωταρχικού πεδίου, του οικονομικού. Η πηγή του κακού εντοπίζεται στο ίδιο τό (ώριμο) έργο του Μάρξ τό οποίο, στά πλαίσια της θεωρίας του ιστορικού υλισμού πού αναπτύσσει, επιδιώκει τήν κατανόηση της κοινωνίας και της κοινωνικής εξέλιξης μέ βάση αντικειμενικά δεδομένες οικονομικές συνθήκες, δηλαδή οικονομιστικά, προσδιορίζοντας κάθε κοινωνική δραστηριότητα, πολιτική, νομική, πολιτιστική μέ οικονομικούς όρους.

Τό γεγονός αυτό, σύμφωνα μέ τους επικριτές του Μάρξ, οδηγεί sé σοβαρή ύποτίμηση του πολιτικού και πολιτισμικού στοιχείου και καθιστά άδύνατη τή συγκρότηση μιás έπαρκους μαρξιστικής πολιτικής ή πολιτισμικής θεωρίας. Όποιοσδήποτε προσπάθειες, συνεχίζει ή κριτική, αναθεώρησης βασικών έννοιών του μαρξισμού προκειμένου νά άμβλυνθεί ό άκαμπτos οικονομιστικός αναγωγισμός, μέ τήν αναγνώριση π.χ. της «σχετικής αυτόνομίας» των διαφόρων βαθμίδων ή επιπέδων του κοινωνικού (ιδεολογικού, πολιτικού, νομικού...), οδηγούνται είτε sé έσωτερική άσυνέπεια —άδυνατώντας νά συνδυάσουν τή σχετική αυτόνομία των επιπέδων μέ τόν «τελικά» καθοριστικό ρόλο της οικονομίας— ή καταφεύγουν στην κατατεμάχιση του κοινωνικού και σ' ένα πλουραλισμό πού χαρακτηρίζει τή μή-μαρξιστική κοινωνιολογία, και πού, έν όλίγοις, οδηγεί στην άκύρωση θεμελιωδών χαρακτηριστικών της μαρξιστικής προβληματικής.

Μέ δυό λόγια, σύμφωνα μέ τήν άποψη όρισμένων, μιá μη-αναγωγιστική μαρξιστική θεωρία του πολιτικού, πολιτισμικού, του κοινωνικού ενγένει είναι αντίφαση, καθ' ότι οποιοδήποτε έννοιολογικό *apparatus* αντιμετωπίζει τήν πολιτική, τόν πολιτισμό, τίς κοινωνικές μορφές και πρακτικές μέ μη-οικονομιστικό τρόπο παύει *ipso facto* νά είναι μαρξιστικό. Η κριτική αυτή έχει έκφραστεί sé διάφορους τόνους από διαφορετικούς μεταξύ τους διανοητές, από τόν Πόπερ μέχρι τόν Άντρέ Γκλυκτςμάν, τόν Άνρϋ Μπερνάρ Λεβϋ και τόν Καστοριάδη. Στόν άγγλοσαξωνικό χώρο τό βάρος της επίθεσης φέρουν πρώην μαρξιστές, «μετα-αλτουσεριανοί» διανοητές όπως οί Πώλ Χίρς και Μπάρνυ Χίντες, τήν Σαντάλ Μούφ και τόν Έρνέστο Λακλάου.* Όλοι διαπιστώνουν τήν άδυναμία ύπαρξης μιás συνεκτικής αντίληψης πού νά συνδυάζει τή θέση «του καθορισμού sé τελευταία άνάλυση» από τήν οικονομία και της μή αναγωγιστικής (αυτόνομίας) της πολιτικής και της ιδεολογίας. Τήν κριτική του οικονομιστικού αναγωγισμού υιοθετεί (μέ μετριοπαθέστερο τρόπο) και ό Νίκος Μουζέλης, του οποίου τό έξής άπόσπασμα είναι ενδεικτικό: «ό μαρξισμός, έχοντας άποτύχει νά αναπτύξει συγκεκριμένα έννοιολογικά εργαλεία για τή μελέτη της πολιτικής, *οικοδομεί τήν ύποτιθέμενη προτεραιότητα του οικονομικού μέσα στον όρισμό του πολιτικού*. Μέ αυτή τήν έννοια είναι άνίκανος νά μελετήσει τίς πολύπλοκες και ποικίλλες σχέσεις μεταξύ οικονομίας και πολιτικής, μέ ένα θεωρητικά συνεκτικό και ταυτόχρονα *εμπειρικά άνοιχτό* τρόπο».¹ Ό μαρξισμός είναι άνίκανος νά κατανοήσει ικανοποιητικά τό πολιτικό διότι προσφεύγει στην «άποκλειστική χρήση οικονομικών κατηγοριών» (Τό Βήμα, 13 Μαΐου 1990, σ. 17), όπως είναι οί τάξεις, οί σχέσεις παραγωγής και ό τρόπος παραγωγής.

* Όμως άν ύποπίπτει κάποιος sé οί-

κονομισμό, αυτός δέν είναι ό Μάρξ αλλά όσοι από τούς επικριτές του συλλαμβάνουν τίς έννοιες της παραγωγής, του τρόπου παραγωγής και των παραγωγικών σχέσεων ως «άποκλειστικά οικονομικές κατηγορίες». Τίποτα δέν αντιβαίνει περισσότερο πρós τή σφαιρική προβληματική του Μάρξ από αυτή τήν τοποθέτηση.

Ό κοινωνικός χαρακτήρας της παραγωγής

Η τοποθέτηση ότι ό Μάρξ έξηγεί τό πολιτικό μέ τήν «άποκλειστική χρήση οικονομικών κατηγοριών» προϋποθέτει ένα χωρισμό του οικονομικού και πολιτικού (και κατ' έπέκταση νομικού, ιδεολογικού κ.λπ.) πεδίου πού όλόκληρο τό μαρξικό έργο και προπάντων τά έξειδικευμένα «οικονομικά» έργα του Μάρξ επιδιώκουν νά άναιρέσουν. Τό *Κεφάλαιο*, τό κατεξοχήν οικονομικό έργο του, δέν είναι μιá άπλή οικονομική κριτική του καπιταλισμού πού χρειάζεται νά συμπληρωθεί από μιá πολιτική κριτική του. Ός υλιστική κριτική της πολιτικής οικονομίας είναι κριτική όχι άπλώς της «οικονομίας» γενικά και άφηρημένα αλλά της πολιτικής και κοινωνικής μορφής της κεφαλαιοκρατικής σχέσης. Ό Μάρξ sé αντίθεση μέ τίς άφαιρέσεις της άστικής πολιτικής οικονομίας ύποστηρίζει ότι τό «κεφάλαιο είναι κοινωνική σχέση παραγωγής», ότι οί οικονομικές κατηγορίες έκφράζουν ιστορικά προσδιορισμένες κοινωνικές σχέσεις.

Άφεταιριακή διαπίστωσή του άποτελεί ή θέση ότι «κάθε παραγωγή είναι ιδιοποίηση της φύσης από τό άτομο

* Βλ. Paul Hirst και Barry Hindess, *Marx's Capital and Capitalism Today*, R.K.P., 1977, και οί Chantal Mouffe και Ernesto Laclau, *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, 1985.

μέσα σε μία καθορισμένη κοινωνική μορφή και διαμέσου αυτής»². Ο πυρήνας του έγχειρήματος του Ιου τόμου του *Κεφαλαίου* είναι η αποκάλυψη των κοινωνικών, νομικοπολιτικών προϋποθέσεων της κεφαλαιοκρατικής σχέσης ξεκινώντας από την άμεσα δεδομένη, πρόδηλη μορφή του κεφαλαίου ως χρηματικό κεφάλαιο. Αρχίζοντας από την ανάλυση της μορφής του εμπορεύματος, μέσω της ανάλυσης της υπεραξίας, οδηγείται στο «μυστικό της πρωταρχικής συσσώρευσης», όπου αποκαλύπτει ότι η τελευταία, που είναι η απαρχή της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, «δέν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά η ιστορική διαδικασία χωρισμού του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής»³. Αυτή η «ιστορική κίνηση» που μετατρέπει τους παραγωγούς σε μισθωτούς εργάτες (ελεύθερους πωλητές της εργατικής τους δύναμης) έχει δύο όψεις: από το ένα μέρος απελευθέρωση από τις φεουδαρχικές δεσμεύσεις και την κυριαρχία των συντεχνιών με τους περιορισμούς πάνω στην εργασία, και από το άλλο, απογύμνωση των παραγωγών από τα μέσα και το αντικείμενο της εργασίας τους, αποστέρηση «από όλες τις έγνησεις για την ύπαρξή τους που τους παραχωρούσαν οι παλιοί φεουδαρχικοί θεομοί». «Η ιστορία αυτής της απαλλοτριώσής τους είναι γραμμένη στα χρονικά της ανθρωπότητας με γράμματα από αίμα και φωτιά»⁴.

Τό όλο έπιχείρημα του Μάρξ δείχνει πως η ιστορική διαδικασία χωρισμού του εργάτη από τα μέσα παραγωγής είναι διαδικασία συγκρούσεων και ανταγωνισμών που οδηγεί στην υποδούλωση του παραγωγού (μιά διαφορετικής μορφής υποδούλωση από τη φεουδαρχική). Ο πυρήνας αυτής της υποδούλωσης, που είναι ο πυρήνας της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, είναι η «διάθεση εξουσίας» που ύφιστается μεταξύ εργαζόμενου και κεφαλαιοκράτη, τό «δικαίωμα διάθεσης» πάνω στην εργατική του δύναμη. Η πώληση του δικαίωματος πάνω στην εργα-

τική δύναμη δέν είναι μία «αποκλειστικά οικονομική» αλλά και πολιτική διαδικασία. Καταδεικνύει τους ανταγωνισμούς της παραγωγής, την οργανική ύπαρξη ενός συσχετισμού δυνάμεων μέσα σ' αυτή που επιβάλλει την απαλλοτρίωση των άμεσων παραγωγών και τόν συγκεκριμένο έλεγχο της παραγωγής και της ιδιοποίησης.

Ο Μάρξ αποκαλύπτει την οργανική παρουσία της πολιτικής στην οικονομία σε ριζική αντιδιαστολή προς τη φιλελεύθερη σκέψη που έβλεπε τό χώρο της «οικονομίας» ως χώρο έθελοντικών σχέσεων ανταλλαγής μεταξύ ελεύθερα συμβαλλομένων μερών, επιβάλλοντας έτσι τό χωρισμό ιδιοκτησίας (ιδιοποίησης) και εξουσίας, και περιορίζοντας την τελευταία μόνο στην σχέση του πολίτη με τό κράτος. Ο Μάρξ δχι μόνο δέν απομονώνει την οικονομία από την πολιτική αλλά την προσεγγίζει ως σύστημα κοινωνικών σχέσεων που συγκροτείται από ιστορικά προσδιορισμένες σχέσεις ιδιοκτησίας και εξουσίας κάτω από συγκεκριμένες πολιτικές και νομικές μορφές⁵. Γι' αυτό και η ριζοσπαστική αντίθεση του προς την «κλασική πολιτική οικονομία» αφορά τις γενικεύσεις της τελευταίας που, αντιμετωπίζοντας την παραγωγή in abstracto και αποκομμένη από τους κοινωνικούς προσδιορισμούς της, απο-ιστοριοποιούν και έτσι καθολικεύουν τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, με αποτέλεσμα να τις παρουσιάζουν ως αιώνιους και αναλλοίωτους νόμους της κοινωνίας. Οι άστοι οικονομολόγοι έχουν σκοπό

«να παραστήσουν την παραγωγή... σάν κλεισμένη μέσα σ' αιώνιους, ανεξάρτητους από την ιστορία φυσικούς νόμους» και με την ευκαιρία αυτή πλασάρουν ύστερα, όλότελα λαθραία, *άστικές* σχέσεις σάν αναπόδραστους φυσικούς νόμους της κοινωνίας in abstracto⁶.

Ο Μάρξ αντιπαράθετει ότι η «παραγωγή γενικά» είναι λογική άφαιρηση που μπορεί να αποδώσει τά «γενικά» και «κοινά» σε κάθε παραγωγή χαρακτηριστικά. Όμως αυτές οι άφαιρέσεις είναι κενές και ταυτολογικές αν δέν ληφθεί υπόψη τό «πραγματικό περιεχόμενο» των «κοινών στοιχείων», τό όποιο εξαρτάται από συγκεκριμένους ιστορικούς και κοινωνικούς προσδιορισμούς. Και, όπως συνεχίζει, μπορεί οι άστοι οικονομολόγοι να αναγνωρίζουν ότι υπάρχει σύνδεση ανάμεσα σε μία μορφή παραγωγής και σε συγκεκριμένες νομικές και πολιτικές σχέσεις. Όμως,

«τό χονδροειδές και η έλλειψη έννοιών συνίσταται στο να θεωρεί κανείς ότι αυτά που συνυφίνονται *οργανικά* σε μία ένότητα, συνδέονται μετα-

ξύ τους κατά τυχαίο τρόπο, άναγονται άπλως σε μία *σχέση άντανάκλασης*»⁷.

Η παρατήρηση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία. Έπισημαίνει ότι η διάκριση, σε χωριστά πεδία, της παραγωγής άφενός και των κοινωνικών πολιτικο-νομικών μορφών άφετέρου — όσο στενά κι αν τά συνδέσουμε κατόπιν, ακόμα και με «σχέση άντανάκλασης» — άναπαράγει τις παρανοήσεις της άστικής πολιτικής οικονομίας, παραγνωρίζοντας την *οργανική* συσχέτισή τους, τό γεγονός δηλαδή ότι η ίδια η παραγωγή συγκροτείται μέσω κοινωνικών νομικοπολιτικών προσδιορισμών.

Η θεωρία της ιστορίας: «Βάση και (;) έποικοδόμημα»

Όμως σ' αυτήν την περίπτωση ποίο είναι τό νόημα του μαρξικού σχήματος «βάση και έποικοδόμημα», τό όποιο έχει θεωρηθεί ως τό κλειδί για την ύλιστική κατανόηση, συγχρονικά, της κοινωνικής δομής και, διαχρονικά, της ιστορικής άλλαγής, και ταυτόχρονα ως τό ζενίθ του μαρξικού μεθοδολογικού άναγωγισμού;

Πράγματι, έχει ύποστηριχθεί από όπαδούς και αντιπάλους έξισου ότι ό ιστορικός ύλισμός όσιαστικά δέν είναι τίποτε άλλο παρά έφαρμογή της φόρμουλας ότι μία καθορίζουσα οικονομική «βάση» άποτελεί τό θεμέλιο πάνω στο όποιο όρθώνεται ένα καθοριζόμενο «έποικοδόμημα», της πολιτικής, του δικαίου, της ιδεολογίας. Κείμενο-κλειδί γι' αυτή την έρμηνεία της μαρξικής θεωρίας της ιστορίας άποτελεί τό «περίφημο» άπόσπασμα του Προλόγου της *Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας* (1859), που λόγω του άμφιλεγόμενου χαρακτήρα του αξίζει να τό ύπενθυμίσουμε όλόκληρο:

«Οι άνθρωποι, στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους, έρχονται σε σχέσεις καθορισμένες, άναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους, σε σχέσεις παραγωγικές, που αντιστοιχούν σε μία όρισμένη βαθμίδα όπου έχει φτάσει η ανάπτυξη των ύλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Τό σύνολο των παραγωγικών αυτών σχέσεων άποτελεί τό οικονομικό έποικοδόμημα της κοινωνίας, τή βάση την ύλική, που πάνω της ύψώνεται ένα νομικό και πολιτικό έποικοδόμημα και που σ' αυτήν αντιστοιχούν όρισμένες πάλι κοινωνικές μορφές συνείδησης. Ο τρόπος της παραγωγής της ύλικής ζωής, καθορίζει γενικά την εξέλιξη της κοινωνικής πολιτικής και

1. N. Mouzelis, "Marxism or Post - Marxism?", *New Left Review*, 167, σ. 119.

2. K. Μάρξ, *Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας* (Grundrisse) τόμ. Α', Αθήνα, Στοχαστής, σ. 56.

3. K. Μάρξ, *Τό Κεφάλαιο I*, Αθήνα, Σύγχρονη Έποχή, 1978, σ. 739.

4. *Οπ.π.*, σ. 740.

5. Βλ. την ανάλυση της E.M. Wood, "The Separation of the Economic and the Political in Capitalism" *New Left Review*, 127, σσ. 66 - 86.

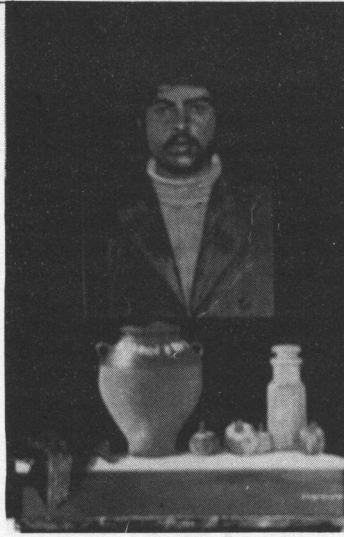
6. K. Μάρξ, *Grundrisse*, σ. 56.

7. *Οπ.π.*, σ. 57. Η μτφ. είναι του Γ. Μηλιού από τη συλλογή K. Μάρξ *Γιά τό Κράτος*, Αθήνα, Έξάντας, σ. 31, ύπογράμ. δική μου.

διανοητικῆς ζωῆς. Τό τί εἶναι οἱ ἄνθρωποι, δέν καθορίζεται ἀπό τή συνειδησή τους, ἀλλά, ἀντίστροφα, τό κοινωνικό τους εἶναι καθορίζει τή συνειδησή τους... Ὅταν μεταβάλλεται ἡ οικονομική βάση, ἀνατρέπεται λιγότερο ἢ περισσότερο, γοργότερα ἢ ἀργότερα, ὁλόκληρο τό τεράστιο ἐποικοδόμημα. Ὅταν ἀντικρύζουμε τέτοιου εἴδους ἀνατροπές, πάντα θά πρέπει νά ξεχωρίζουμε τήν ὕλική ἀνατροπή τῶν οικονομικῶν ὄρων τῆς παραγωγῆς... ἀπό τίς νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικές ἢ φιλοσοφικές μορφές, κοντολογίς, ἀπό τίς ἰδεολογικές μορφές, πού μ' αὐτές συνειδητοποιοῦν οἱ ἄνθρωποι αὐτῆ τῆ σύγκρουση καί τήν ἀποτελιώνουν»⁸.

Πάρα πολλά συμπεράσματα ἔχουν συναχθεῖ ἀπό αὐτή τή σχηματική διατύπωση τόσο στήν κοινωνική θεωρία ὡς καί στή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, παρά τό γεγονός ὅτι καί τό πλαίσιο ἐκφορᾶς τῆς εἶναι περιορισμένο καί ὁ μεταφορικός τῆς χαρακτήρας σαφής. Τό «οικονομικό οἰκοδόμημα», ἡ «ὕλική βάση» πάνω στήν ὁποία «ὑψώνεται» ἕνα τεράστιο νομικοπολιτικό καί ἰδεολογικό «ἐποικοδόμημα»: ἕνα συνειδητό σχῆμα λόγου πού ἔχει στόχο νά ἀναδείξει ὅτι ἡ «ἐξέλιξη τῆς κοινωνικῆς, πολιτικῆς καί διανοητικῆς ζωῆς» δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ ὀρθά ἂν ἀντιμετωπισθεῖ ξεκομμένα καί αὐτόνομα, χωρίς νά τή δοῦμε σέ *συσχετισμό* μέ τόν «τρόπο παραγωγῆς τῆς ὕλικῆς ζωῆς».

Ὁμολογουμένως, ἡ μεταφορά αὐτή περισσότερο ἀναδεικνύει μιά σχέση παρά ἀποτελεῖ τρόπο λύσης τῶν τεράστιων μεθοδολογικῶν καί ἐρμηνευτικῶν προβλημάτων πού ἀνακύπτουν στήν προσπάθεια κατανόησης αὐτῆς τῆς σχέσης. Μποροῦμε ὅμως μέ βεβαιότητα νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Μάρξ ἀναζητοῦσε μιά μεταφορά πού θά ἀναδείκνυε τό *σχεσιακό* δεσμό μεταξύ κοινωνικῆς ὑπαρξῆς καί μορφῶν συνειδησης, παραγωγικῆς δραστηριότητας καί νομικοπολιτικῶν μορφῶν. Καί ὁ ἴδιος εἶναι ὁ πρῶτος πού ἀναγνώριζε τόν ἐγγενῶς πολύπλοκο χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ σχεσιακοῦ δεσμοῦ, ὅπως ἄλλωστε φαίνεται ἀπό τίς ἰδιαίτερα προσεκτικές διατυπώσεις τοῦ ἀναφερθέντος ἀποσπάσματος: «ὁ τρόπος τῆς παραγωγῆς τῆς ὕλικῆς ζωῆς καθορίζει γενικά τήν ἐξέλιξη τῆς κοινωνικῆς, πολιτικῆς καί διανοητικῆς ζωῆς (...) ὅταν μεταβάλλεται ἡ οικονομική βάση, ἀνατρέπεται λιγότερο ἢ περισσότερο, γοργότερα ἢ ἀργότερα, ὁλόκληρο τό τεράστιο ἐποικοδόμημα». Σέ ἄλλο σημείο, μιλώντας γιά τήν τέχνη, γράφει: «Στήν τέχνη, εἶναι γνωστό πῶς ὀρισμένες ἐποχές καλλι-

τεχνικῆς ἀνθισσης δέν ἀντιστοιχοῦν καθόλου στή γενική ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας, ἄρα καί τῆς ὕλικῆς βάσης, τοῦ σκελετοῦ... τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης»⁹.

Ἀπό τόν Μάρξ στό μαρξισμό: Ἀπό τή μεταφορά στήν κυριολεξία

Μέ τό πέρασμα ἀπό τόν Μάρξ στό μαρξισμό καί τή διαμόρφωση ἑνός κυρίαρχου «ὀρθόδοξου» μαρξιστικοῦ ρεύματος, στό πλαίσιο τοῦ ὁποίου κατά καιροῦς εἶδαν τό φῶς διάφορες παιδαγωγικοῦ καί ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτήρα κωδικοποιήσεις τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, τό σχῆμα «βάση καί ἐποικοδόμημα» ἀντιμετωπίσθηκε ὡς λυδία λίθος τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου. Ἡ ἀναλογική σχεσιακή παράσταση ἀπόκτησε ὄντολογική καί μεθοδολογική αὐθυπαρξία καί οἱ ἔννοιες «βάση» καί «ἐποικοδόμημα» ἀπό μεταφορές ἐγιναν ἀκριβεῖς περιγραφικοῦ τύπου μέ ἀναφορά σέ δύο ὄντικά αὐθύπαρκα πεδία, ἕνα ὕλικό καί ἕνα κοινωνικό, διαφοροποιημένα τοπικά καί/ἢ χρονικά: ἡ οικονομική βάση *ἀπό κάτω*, τό νομικοπολιτικό καί ἰδεολογικό ἐποικοδόμημα *ἀπό πάνω*, *πρῶτα* ἡ οικονομική βάση, *μετά* ἡ πολιτική, τό δίκαιο, ὁ πολιτισμός, ἡ ἰδεολογία πού «ἀντανάκλουν» ἢ «ἀντιστοιχοῦν» σ' αὐτή. Ἐκεῖ πού διέφεραν οἱ κατά καιρούς προσεγγίσεις ἦταν στόν τρόπο ἀκριβοῦς σύνδεσης τῶν δύο διαφοροποιημένων πεδίων. Ἔτσι, γιά παράδειγμα, υἱοθετήθηκε ἡ ἄποψη ὅτι τό ἐποικοδόμημα ἀποτελεῖ «ἀντανάκλαση» (δηλαδή, οὐσιαστικά, παθητική μίμηση ἢ ἀπεικονιστική ἀναπαραγωγή) τῆς ὕλικῆς βάσης σέ ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο. Ἡ πολιτική, τό κράτος, τό δίκαιο, ὁ πολιτισμός γίνονται ἄπλά ἐξαρτήματα-ἀπεικονίσεις ἢ αἰτιακά παράγωγα-ἐργαλεῖα ἑνός πρωταρχικοῦ καί αὐθύπαρκτου πεδίου, τοῦ οἰ-

κονομικοῦ. Στήν καλύτερη περίπτωση, τά στοιχεῖα τοῦ ἐποικοδομήματος θεωρήθηκε ὅτι δροῦν αἰτιατά καί μέ ἀνάδραση πάνω στήν οικονομική βάση. Ἡ τελευταία παραλλαγή ἀποτελεῖ τήν περίφημη θεωρία τῆς «ἀλληλεπίδρασης», τῆς πιο διαδεδομένης μέσα στό ὀρθόδοξο ρεῦμα, πού ἐπιδιώκοντας νά ἀποφύγει τήν κατηγορία τῆς παθητικότητας τοῦ ἐποικοδομήματος ὑπογραμμίζει τόν ἐνεργητικό, αἰτιακό ρόλο τοῦ τελευταίου πάνω στή βάση.

Ὅμως καί ἡ ἐκδοχή αὐτή ἀποδέχεται, καί μάλιστα θεωρητικοποιεῖ μέ περισσότερο ἐξειδικευμένο τρόπο, τόν χωρισμό τῶν πεδίων, τήν «ἀπό τά ἔξω» καί «ἐκ τῶν ὑστέρων», δευτερεύουσα, δράση τῶν στοιχείων τοῦ ἐποικοδομήματος πάνω σέ μιά ὄντικά διαφοροποιημένη (ὕλική) δομή. Ἡ αἰτιακή ἀνάδραση τοῦ ἐποικοδομήματος σέ συνδυασμό μέ τήν ἀναγκαῖα «προτεραιότητα» τῆς βάσης ἐπιβάλλουν τελικά τήν αὐτάρκεια καί αὐτονομία τῆς οικονομίας ἀποδίδοντας τῆς συγκρότηση *προγενέστερη* τῆς σχέσης τῆς μέ τά στοιχεῖα τοῦ «ἐποικοδομήματος».

Ὁ πρῶτος πού μετά τόν Μάρξ ἀναγνώρισε τίς δυσκολίες τῆς διατύπωσης τοῦ «Προλόγου τοῦ 1859», παραδεχόμενος τήν εὐθύνη τοῦ Μάρξ καί τή δική του γιά τίς «οικονομιστικές ὑπερβολές» πού ἔχουν ἀρχίσει νά ἐμφανίζονται, ἦταν ὁ Ἐνγκελς. Ὅμως ὑπερασπιζοντας τό περιεχόμενο τοῦ σχήματος, προβαίνει σέ μιά περιγραφική ἐξειδικεύση τοῦ πού σηματοδότησε τό ὀριστικό πέρασμα ἀπό μιά μεταφορά στήν ἔκφραση μιάς κυριολεκτικῆς καί καθορισμένης σχέσης. Τό 1890 γράφει στό γράμμα του στόν Μπλόχ (τό ἔκτενές τῶν ἀποσπασμάτων ἄς συγχωρηθεῖ ἕξαιτίας τῆς βαρύτητάς τους):

«Σύμφωνα μέ τήν ὕλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, τό τελικό καθοριστικό στήν ἱστορία εἶναι ἡ παραγωγή καί ἀναπαραγωγή τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ὅυτε ὁ Μάρξ ὅυτε ἐγώ δέν βεβαιώσαμε ποτέ τίποτε περισσότερο ἀπό αὐτό. Κατά συνέπεια, ἂν κάποιος τό διαστρέφει αὐτό λέγοντας ὅτι τό οικονομικό στοιχεῖο εἶναι τό μοναδικό στοιχεῖο, μεταβάλλει αὐτή τήν πρόταση σέ χωρίς σημασία, ἀφηρημένη, ἀνόητη φράση. Ἡ οικονομική κατάσταση εἶναι ἡ βάση, ἀλλά τά διάφορα στοιχεῖα τοῦ ὑπεροικοδομήματος — πολιτικές μορφές τοῦ ταξικοῦ ἀγῶνα καί τά

8. Κάρλ Μάρξ, Πρόλογος στήν *Κριτική τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*. Ἀθήνα, «Οικονομική καί Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη», σσ. 6-7.

9. Κάρλ Μάρξ, *Grundrisse*, σ. 73.

αποτελέσματά του, (...) νομικές μορφές, κι ακόμα αντανακλάσεις όλων αυτών των αγώνων στά μαλά των δσων πήραν μέρος σ' αυτούς, πολιτικές, νομικές, φιλοσοφικές θεωρίες, θρησκευτικές απόψεις και ή παραπέρα εξέλιξη τους σέ συστήματα δογμάτων — εξασκούν επίσης τήν επίδρασή τους στήν πορεία των ιστορικών αγώνων των στοιχείων, όπου, ανάμεσα στο άτέλειωτο πλήθος των τυχαίων περιστατικών, (...) ή οικονομική κίνηση τελικά βεβαιώνεται σάν αναγκαία. Διαφορετικά ή εφαρμογή της θεωρίας σέ κάθε ιστορική περίοδο θά ήταν ευκολότερη από τή λύση μιάς απλής εξέλιξης πρώτου βαθμού.

Εμείς οι ίδιοι δημιουργούμε τήν ιστορία μας, αλλά, στήν πρώτη θέση κάτω από πολύ καθορισμένες προϋποθέσεις και συνθήκες. Άνάμεσα σ' αυτές οι οικονομικές είναι τελικά αποφασιστικές...

Ο Μάρξ κι εγώ, ένμέρει, είμαστε οι ίδιοι υπεύθυνοι γιά τό γεγονός ότι οι νέοι πολλές φορές υπογραμμίζουν περισσότερο τήν οικονομική πλευρά, απ' όσο χρειάζεται. Έπρεπε νά τονίσουμε τή βασική άρχή άπέναντι στους αντίπαλους μας, πού τήν τρώνταν, και δέν είχαμε πάντα τόν καιρό, τό χώρο ή τήν ευκαιρία νά πούμε όσα έπρεπε γιά τά άλλα στοιχεία πού εμπλέκονταν στήν άλληλεπίδραση¹⁰.

Στό γράμμα αυτό ο Ένγκελς κάνει δύο πράγματα — ένα «θετικό» κι ένα «άρνητικό», άν μās επιτραπεί ο χαρακτηρισμός.

α) Άφενός αναδεικνύει τήν πολυπλοκότητα της σχέσης και τά έρμηνευτικά και μεθοδολογικά προβλήματα πού ανακύπτουν στήν αντιμετώπισή της, αναγνωρίζοντας ότι και ο Ίδιος και ο Μάρξ έχουν ένα μέρος της ευθύνης γιά τήν οικονομιστική άναγνωσή της. Ύποστηρίζει ότι ή πολιτική, οι νομικές και ιδεολογικές μορφές δέν είναι άπλως παθητικά αποτελέσματα της οικονομικής βάσης αλλά «έξασκούν επίσης τήν επίδρασή τους στήν πορεία των ιστορικών αγώνων

και σέ πολλές περιπτώσεις κυριαρχούν στον καθορισμό της μορφής τους». Ο Ένγκελς, άποκρούοντας τή χυδαία αναγωγιστική έρμηνεία του ιστορικού ύλισμου, αναγνωρίζει τόν ένεργητικό ρόλο των στοιχείων του έποικοδομήματος στήν ιστορική εξέλιξη και καθίσταται έτσι ο κυρίως έκφραστής της θεωρίας της «άλληλεπίδρασης».

β) Όμως τήν ίδια ακριβώς στιγμή γίνεται υπεύθυνος γιά τήν παγίωση του χωρισμού των σφαιρών και τήν άνα παραγωγή ενός δυϊσμου πού κυριάρχησε στις έπίσημες έκδοχές του μαρξιστικού ρεύματος, βλέποντας τίς άμοιβαίες σχέσεις πολιτικοοικονομικού και ιδεολογικού «έποικοδομήματος» και «οικονομίας» ως σχέσεις θεμελιακά έξωτερικές. Τό έποικοδομήμα δρā δυναμικά και αιτιακά μέν, αλλά εκ των υστέρων και από τά έξω. Έκείνο πού άπουσιάζει από τή σκέψη του Ένγκελς (σέ αντίθεση μέ τόν Μάρξ) είναι όποιαδήποτε, έστω και έμβουακή, άναγνώριση του γεγονότος ότι είναι αδύνατο νά προσδιορισθεί ή «βάση» χωρίς τήν έπίκληση πολιτικών, νομικών, ιδεολογικών μορφών, ότι δηλαδή ή ίδια ή βάση ύφίσταται μέσω ιστορικά συγκεκριμένων πολιτικοοικονομικών και ιδεολογικοπολιτισμικών μορφών.

Στή συνέχεια, ή άπουσία αυτής της θεμελιώδους μαρξικής προβληματικής είναι έμφανής στο έπίσημο ρεύμα ενός έξελκτικού και παραγωγιστικού μαρξισμού τόσο στις έκδοχές της Β' Διεθνούς όσο και της (σταλινικής) Γ' Διεθνούς, κατά τίς όποιες ο «Πρόλογος του 1859» θεωρήθηκε ως κλειδί γιά τήν ύλιστική κατανόηση της ιστορικής άλλαγής. Τό μεταφορικό σχήμα «βάση/έποικοδομήμα» κωδικοποιείται σέ μιά έκδοχή άκράιου τεχνολογικού ντετερμινισμού μέ δύο τουλάχιστον διαστάσεις:

α) Οι νομιμοπολιτικές σχέσεις και οι ιδεολογικοπολιτισμικές μορφές, τό «έποικοδομήμα» μιάς κοινωνίας, άνάγονται σέ άπλό έξάρτημα — αποτέλεσμα ή φαινόμενο μιάς καθαρής, ύλικής «οικονομικής βάσης». Οι νομικές, πολιτικές και ιδεολογικές άλλαγές δέν είναι παρά παράγωγα της οικονομικής άνάπτυξης και

β) ή οικονομική άνάπτυξη άνάγεται στήν πορεία της τεχνικής εξέλιξης των εργαλείων της παραγωγής. Είναι τό περίφημο δόγμα της πρωτοκαθεδρίας των παραγωγικών δυνάμεων, σύμφωνα μέ τό όποιο υπάρχει μιά εϋθύγραμμη άλυσίδα πού συνδέει τίς παραγωγικές δυνάμεις, τίς σχέσεις παραγωγής και τό νομικό, πολιτικό και ιδεολογικό έποικοδομήμα. Οι σχέσεις παραγωγής και τό ιδεολογικό, νομιμοπολιτικό έποικοδομήμα, πού αντιστοιχεί μέ αυτές, δέν είναι παρά αποτελέσματα της άνάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων μιάς κοινωνίας

(συγκεκριμένα της τεχνικής άνάπτυξης της).

Κλασική είναι ή κωδικοποίηση του Πλεχάνωφ¹¹ πού, στά πλαίσια του «ύλιστικού μονισμού» του, εξειδικεύει τή σχέση βάσης και έποικοδομήματος ως ένα κατάλογο διακριτών στοιχείων του κοινωνικού σχηματισμού σέ άμετάβλητη σειρά προτεραιότητας: α) από τίς παραγωγικές δυνάμεις, β) στις οικονομικές συνθήκες, γ) στο νομιμοπολιτικό καθεστώς, δ) στις ιδεολογίες πού αντικατοπτρίζουν τίς ιδιότητες της ψυχής του ανθρώπου. Άναγνωρίζει βέβαια τή σχέση άλληλεπίδρασης μεταξύ αυτών των στοιχείων αλλά έπισημαίνει ότι ή άλληλεπίδραση δέν έξηγεί τίποτα άν προηγουμένως δέν γνωρίζουμε τά χαρακτηριστικά των δυνάμεων πού άλληλεπιδρούν:

«Η άλληλεπίδραση ύπάρχει... είναι όλότελα φυσική και άσυχήτητα άναπόφευκτη, ωστόσο από μόνη της δέν έρμηνεύει τίποτε. Γιά νά καταλάβουμε τήν άλληλεπίδραση, πρέπει νά εξακριβώσουμε τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των δυνάμεων πού άλληλεπιδρούν άναμεταξύ τους, και στά χαρακτηριστικά αυτά γνωρίσματα δέν μπορούν νά ύδρουν τήν τελική τους έρμηνεία στο γεγονός της άλληλεπίδρασης, όσο πολύ κι άν αλλάζουν χάρη σ' αυτό τό γεγονός¹².

Άντίστοιχα ο Μπουχάριν στή Θεωρία του Ίστορικού Ύλισμου (1921), κωδικοποιώντας τή θεωρητική όρθοδοξία της έποχής χαιρετίζει «τήν άπόλυτη όρθότητα της μεγαλοφυούς θέσης» του Μάρξ στον «Πρόλογο του 1859», άντιλαμβάνεται τό έποικοδομήμα ως «πολύ γενική έννοια, άφου περιλαμβάνει τόσα φαινόμενα και έκδηλώσεις όπως ή θρησκεία, ή έπιστήμη, τό πολιτικό καθεστώς, οι τέχνες, ή γλώσσα, κ.λπ.» και έπισημαίνει τά όρια της έννοιας της άλληλεπίδρασης ως έξης:

«Όσες κι άν είναι οι άλληλεξαρτήσεις και οι άλληλεπιδράσεις άνάμεσα στους διάφορους κοινωνικούς συντελεστές, αυτές δέν μπορούν νά άναμετρηθούν σέ σημασία μέ τή θεμελιακή έξάρτηση όλων των κοινωνικών φαινομένων από τήν εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων¹³.

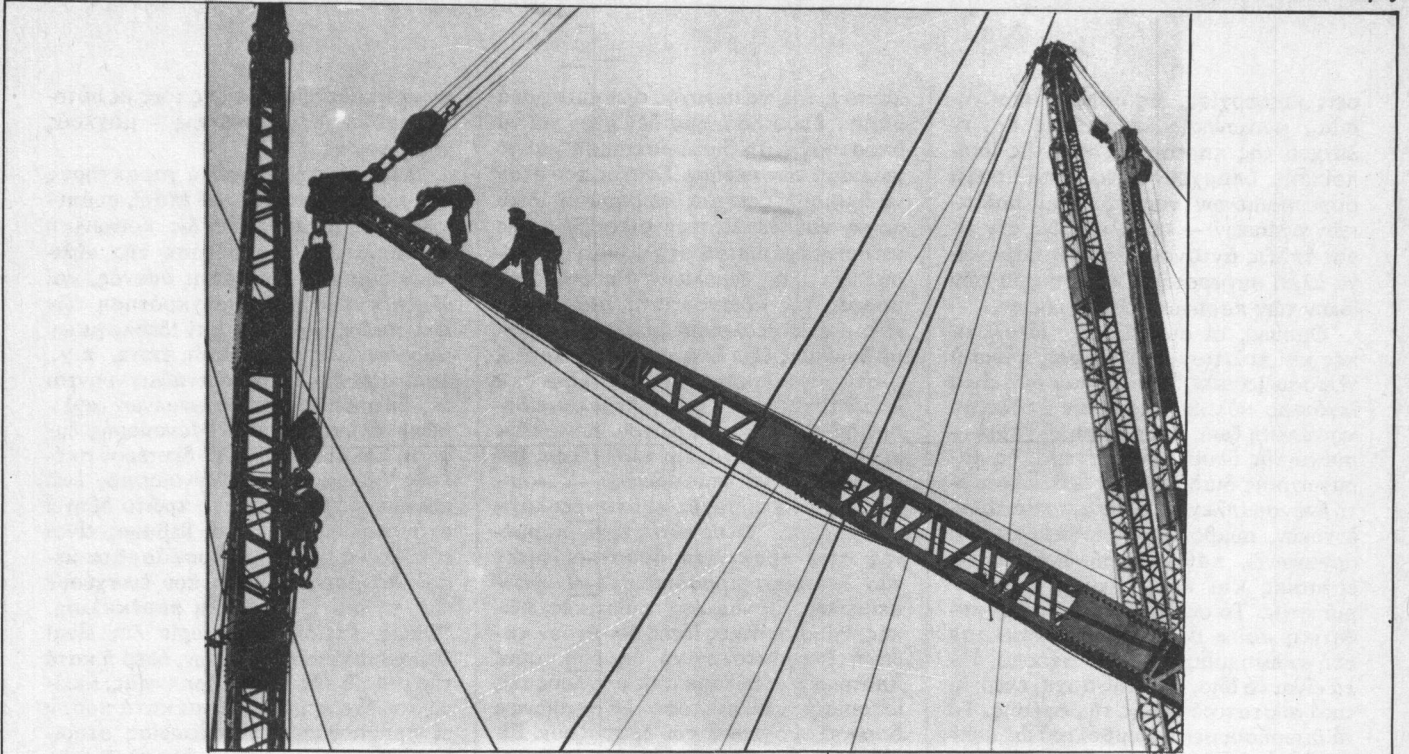
Τό άποκορύφωμα της οικονομιστικής και ντετερμινιστικής έρμηνείας του «Προλόγου του 1859» συμπυκνώνεται σ' Στάλιν. Τό «καθοριστικό στοιχείο» της οικονομικής άνάπτυξης, τό όποιο είναι υπεύθυνο γιά τή μετάβαση από τόν ένα τρόπο παραγωγής στον άλλο (και σέ αντίστοιχα «έποικοδομήματα») είναι ή άνάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, των όποιων ή

10. Φρ. Ένγκελς, «Γράμμα στον Μπλόχ», 21-22 Σεπτ. 1890. Έλ. μτφ. περιλαμβάνεται στο Κ. Μάρξ, Συμβολή στην Κριτική της Φιλοσοφίας του Δικαίου του Χέγκελ, Άθήνα, Άναγνωστίδης, σ. 176 - 177, 179.

11. Γ. Πλεχάνωφ, Η Έξέλιξη της Μονιστικής Άντίληψης στην Ίστορία, Άθήνα, Άναγνωστίδης.

12. Όπ.π., σ. 215, ύπογράμμιση δική μου.

13. Ν. Μπουχάριν, Θεωρία του Ίστορικού Ύλισμου, Άθήνα, Άναγνωστίδης, σ. 265, 266, 267, ύπογραμμίσεις δικές μου.

ποιοτική ανάπτυξη οδηγεί σε ποσοτική αλλαγή (επανάσταση). Έτσι το κύριο μέλημα της «ιστορικής επιστήμης», όπως ο ίδιος την κωδικοποίησε, είναι η μελέτη των νόμων της οικονομικής ανάπτυξης της κοινωνίας, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για την ανάπτυξη της κοινωνίας γενικά, των πολιτικών μορφών, των θεσμών και των ιδεών της. Άφρημένος, αναγωγιστικός, ντετερμινιστικός εξελικτισμός είναι το άποκορύφωμα της οικονομιστικής έρμηνείας του σχήματος «βάση και εποικοδόμημα» με πολλαπλές θεωρητικές και πολιτικές συνέπειες: υποτίμηση έως άρνηση οποιασδήποτε αυτονομίας ή αποτελεσματικότητας των πρακτικών του εποικοδομήματος, πολιτικός φαναλισμός και αντιμετώπιση της «καταστροφής του καπιταλισμού» ως αναπόφευκτης φυσικής διαδικασίας όπου η τεχνολογική ανάπτυξη υποκαθιστά πλέον το ρόλο της ταξικής πάλης και της επανάστασης.

Και πάλι στον Μάρξ: 'Η αναίρεση του ιδεαλισμού

Τίποτα δεν θα μπορούσε να είναι περισσότερο αλλότριο προς την προβληματική του Μάρξ από τέτοιου είδους κωδικοποιήσεις. Διότι,

α) ο Μάρξ κατεξοχήν απέρριπτε, και μάλιστα στο ίδιο τό εδάλωτο απόσπασμα του «Προλόγου του 1859», τό χωρισμό της σκέψης («της διανοητικής ζωής») και της πρακτικής δραστηριότητας σε διαφοροποιημένα και έξωτερικά συνδεδεμένα πεδία: «Τό κοινωνικό είναι καθορίζει τή συνείδηση».

ση». Αποτελεί πράγματι ειρωνεία τό πώς οι μεταγενέστερες κωδικοποιήσεις του σχήματος «βάση και εποικοδόμημα» (ό συμπλεκτικός σύνδεσμος «καί» είναι προδοτική λεξούλα) βρέθηκαν σε χαρακτηριστική αντίφαση με τήν παραπάνω ρήση του Μάρξ.

β) Έξισου δραστικά ο Μάρξ απέρριπτε τις αφηρημένες γενικεύσεις (ή κοινωνία ως «βάση» και «εποικοδόμημα» στατικά και in abstracto) άποκομμένες από τό συγκεκριμένο ιστορικό και κοινωνικό περιεχόμενό τους.

γ) Είναι αξιοσημείωτο τό γεγονός ότι, όταν ο Μάρξ αναφέρεται στον καθορισμό των (νομικών, πολιτικών, φιλοσοφικών...) ιδεών και μορφών συνείδησης, ή έμφασή του είναι στον κοινωνικό χαρακτήρα αυτού του προσδιορισμού και όχι σε κάποια μορφή υλικό ή τεχνολογικό καθορισμό. «Δέν καθορίζει ή συνείδηση τή ζωή, αλλά ή ζωή καθορίζει τή συνείδηση» υπογραμμίζει στή *Γερμανική Ίδεολογία*,¹⁴ ενώ στην *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας* γράφει:

«Οι οικονομικές κατηγορίες δέν είναι παρά οι θεωρητικές εκφράσεις, οι αφαιρέσεις των κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής...

»Οι ίδιοι άνθρωποι πού δημιουργούν τις κοινωνικές σχέσεις, σύμφωνα με τήν παραγωγικότητά τους σε υλικά αγαθά, δημιουργούν τό ίδιο και τις αρχές, τις ιδέες, τις κατηγορίες, σύμφωνα με τις κοινωνικές τους σχέσεις».¹⁵

Τίποτα δέν αντιβαίνει περισσότερο προς τήν μαρξική προβληματική από τήν αναπαραγωγή ενός διύσμου πού εκλαμβάνει τή βάση και τό εποικοδό-

μημα ως αφηρημένες υποστάσεις κατηγοριακά διαφοροποιημένες, μιά υλική και μιά κοινωνική, όσο κι αν στή συνέχεια προσπαθήσουμε νά τις συνδέσουμε «ακόμα και με σχέση αντανάκλασης», όπως λέει ο ίδιος στά *Grundrisse* (βλ. σημείωση 7). 'Η ιδέα της οικονομίας ως μιάς υπόστασης πού επενεργεί πάνω σε μιά άλλη, ή ως μιάς ά-κοινωνικής ουσίας πού αντανάκλαται στις διάφορες πτυχές της κοινωνικής ζωής είναι, τι πιά αλλότριο προς τήν όπτική του Μάρξ, ό όποιος, όπως ειπώθηκε, υπογράμμιζε σε αντίθεση με τούς όπαδούς της αστικής πολιτικής οικονομίας ότι ή παραγωγική βάση ύφίσταται μόνο με τή μορφή συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων και πολιτικοοικονομικών μορφών. Δέν ύπάρχει τό πεδίο των οικονομικών πραγματικοτήτων από τό ένα μέρος και τά κοινωνικά, πολιτικά, ιδεολογικά στοιχεία από τό άλλο. Δέν ύπάρχει ό «τρόπος παραγωγής» και οι «παραγωγικές σχέσεις» ως καθαρά οικονομικές κατηγορίες σε αντιδιαστολή με τούς «κοινωνικούς παράγοντες».

Γιατί τί είναι ό μηχανισμός εξαγωγής της υπεραξίας παρά μιά κοινωνική σχέση μεταξύ παραγωγού και ιδιοποιητή; Τί είναι ή ύποταγή της εργασίας στό κεφάλαιο παρά μιά κοινωνική σχέση και παράγωγο της ταξικής πάλης; Οι σχέσεις παραγωγής ως σχέ-

14. Κ. Μάρξ και Φρ. Ένγκελς, *Γερμανική Ίδεολογία*, τόμ. 1, 'Αθήνα, Gutenberg, σ. 68.

15. Κ. Μάρξ, *Η Άθλιότητα της Φιλοσοφίας*, 'Αθήνα, Αναγνωστής, σ. 107..

σεις κυριαρχίας, ως μορφές ιδιοκτησίας, κοινωνικής οργάνωσης και έλεγχου της παραγωγής και της ιδιοποίησης, υπάρχουν μόνο με τη μορφή συγκεκριμένων νομικών και πολιτικών σχέσεων — οι τελευταίες δέν είναι απλώς αντανακλάσεις ή παράγωγα αλλά συγκροτησιακά στοιχεία των ίδιων των παραγωγικών σχέσεων.

Όμοιως, οι συμβολικές, ιδεολογικές και πολιτισμικές μορφές, ή ίδια ή γλώσσα (*contra* Μπουχάριν) δέν είναι λιγότερο «ύλικα» από την υπόλοιπη κοινωνική ζωή. Είναι μέρη συγκροτησιακά της ύλικής και κοινωνικής παραγωγικής διαδικασίας, δεδομένου ότι ένα σύμπλεγμα αναπαράστασεων, έννοιων, συμβολισμών ενυπάρχει και οργανώνει, κάθε μορφή ανθρώπινης εργασίας και παραγωγικής δραστηριότητας. Τό συμβολικό, δέν είναι παθητική και *a posteriori* αντανάκλαση στη σκέψη μιάς «ύλικής» σχέσης, αλλά είναι τό ίδιο, από την αρχή, ενεργητικό συστατικό αυτής της σχέσης. Τό να θεωρήσουμε τό συμβολικό ως *a posteriori* αντανάκλαση — όσο κι αν το προσδώσουμε εκ των υστέρων ενεργητικό αιτιακό ρόλο — αποτελεί διαστρέβλωση τόσο του ύλικού και κοινωνικού χαρακτήρα της συμβολικής, πολιτισμικής παραγωγής όσο και των ίδιων των παραγωγικών δραστηριοτήτων των ατόμων.

Ό κατά τόν Μάρξ «τρόπος παραγωγής», λοιπόν, ενάντια στις οικονομιστικές ερμηνείες των αντιπάλων του, δέν είναι απλά μιά καθαρή, ύλική οικονομία ή τεχνολογία. Είναι αντίθετα μιά συγκεκριμένη κοινωνική οργάνωση των ανθρώπινων παραγωγικών δραστηριοτήτων.

Αλλά ή κοινωνικοποίηση της οικονομίας συγκροτεί τή μιά πλευρά της σκέψης του Μάρξ. Η σκέψη του όμως είναι δίσημη και ή άρνηση του χωρισμού των πεδίων λειτουργεί άμφιδρομα. Δηλαδή, όπως ή παραγωγική διαδικασία παύει νά είναι αυτόάρκτης και αυτόπαραγόμενη και κοινωνικοποιείται, με τόν ίδιο τρόπο ή «διανοητική μας ζωή», οι νομικές, πολιτικές και ιδεολογικές μορφές, από καθαρές *a priori* και αυτόπαραγόμενες πραγματικότητες, αποκτούν ύλική συγκρότηση και *ιστορικοποιούνται*. Τό νόημα,

λοιπόν, της καταφυγής στη μεταφορά βάση / έποικοδομήμα δέν ήταν γιά νά υποστηρίξει τή διαφοροποίηση και τό χωρισμό των πεδίων. Στόχος του ήταν νά άμφισβητήσει μιά θεωρησιακή ιδεολογία και ιδεαλιστική φιλοσοφία της Ιστορίας, ριζωμένη στη γερμανική παράδοση, που θεμελιώνει τις διάφορες μορφές της «διανοητικής μας ζωής» είτε — στις θεολογικές έκδοχές της — σε δυνάμεις έξω από τόν άνθρωπο είτε — στις «κοσμικές» έκδοχές της — σε *a priori* άρχές μιάς άφρημένης συνείδησης ή ενός καθαρού Λόγου. Δέν υπάρχουν *a priori* άρχές ή ύπερβατικές δυνάμεις που νά θεμελιώνουν τις νομικές, πολιτικές άρχές και τις ιδεολογικές μορφές. Όλες αυτές είναι ριζωμένες στις πρακτικές δραστηριότητες των Ιστορικά προσδιορισμένων υποκειμένων. Οι νομικές, πολιτικές, ήθικές, θρησκευτικές ιδέες δέν έχουν καθαρή ύπερβατολογική ύπαρξη, οπτε άποτελούν ατύπαρκτους μοχλούς της Ιστορίας. «Είναι τόσο λίγο αιώνας όσο και οι σχέσεις που έκφράζουν. Είναι *ιστορικά και μεταβατικά δημιουργήματα*».¹⁶

Έπιτιθέμενος στόν ιδεαλισμό ό Μάρξ καταφεύγει σ' ένα μεταφορικό σχήμα γιά νά έξηγήσει πώς παράγονται οι ιδέες. Στό σημείο αυτό έγκαινιάζει μιά νέα προβληματική που άποκάλυπτε μιά έγγενώς πολύπλοκη σχέση ανάμεσα σε αυτές και τις κοινωνικές παραγωγικές δραστηριότητες. Τό πρόβλημα της άνίχνευσης αυτής της σχέσης, όπως χαρακτηριστικά τό προσδιορίζει ό Άλτουσέρ, «*ισοδυναμώσε με τή θέση ενός απόλυτα νέου προβλήματος με μεγάλη θεωρητική άμηχανία, γιατί κανείς δέν διέθετε ένα άνεπτυγμένο φιλοσοφικό έργαλειό γιά νά τό λύσει*».¹⁷ Και ίσως δέν είναι τυχαίο ότι ό Μάρξ άφενός δέν μίλησε με συστηματικό τρόπο γι' αυτή τή σχέση και άφετέρου κατέφυγε σε διάφορα μεταφορικά σχήματα, πλύν της βάσης και του έποικοδομήματος, προκειμένου νά μιλήσει γι' αυτήν. Χαρακτηριστική είναι ή προσφυγή του σε μιά «φυτολογική» χαρακτήρα άναλογία, σύμφωνα με τήν όποία τά κράτη έχουν τή «ρίζα» τους και «στέκονται στό έδαφος» της καπιταλιστικής κοινωνίας.¹⁸ Στόχος των παραστάσεων περί «βάσης», «θεμελίου», «ρίζας» και «έδάφους» είναι ή άνάδειξη του κοινωνικού και Ιστορικού χαρακτήρα των νομικών, πολιτικών και διανοητικών μορφών στη σύνδεσή τους με τις ανθρώπινες παραγωγικές δραστηριότητες. Ίσως καμιά μεταφορά και κανένα άναλογικό σχήμα δέν είναι κατάλληλο γιά νά έκφραστεί έπαρκώς αυτή ή σχέση. Δέν ύπάρχει άμφιβολία όμως ότι κεντρική ιδέα τήν όποία έπιθυμώσε νά έκφράσει ό Μάρξ ήταν ή άρνηση της *a priori* θεμελίωσης της πολιτικής, του δικαίου, των ιδεών

γενικά και της άνάδειξής τους σε αυτόπαραγόμενες ύποστάσεις - μοχλούς της Ιστορίας.

Έτσι λοιπόν ό διφυής χαρακτήρας της προβληματικής του Μάρξ συμπυκνώνεται διαλεκτικά: ως κοινωνική και πολιτική συγκρότηση της «ύλικής» οικονομικής βάσης άφενός, και ύλική και Ιστορική συγκρότηση των πολιτικών, νομικών και ιδεολογικών μορφών άφετέρου (Έτσι ώστε, π.χ., πολιτικές δυνάμεις νά άναδεικνύονται ως έκφραστές συγκεκριμένων «ύλικών» συμφερόντων). Μονομερής έμφαση και διόγκωση του δευτέρου σκέλους οδηγεί στόν οικονομισμό, ενώ μονομερής έμφαση στό πρώτο οδηγεί στόν πολιτισμό. Και βεβαίως είναι εύκολο νά βρεθούν άποσπάσματα μέσα στό μαρξικό έργο που ένισχύουν είτε τή μιά ή τήν άλλη παρέκκλιση. Όμως, έπειδή μιά θεωρία δέν είναι άθροισμα άποσπασμάτων, ύπέρ ή κατά της μίας ή της άλλης έρμηνείας, εκείνο που έχει σημασία είναι κατά πόσον οι προϋποθέσεις της θεωρίας στηρίζουν τή μιά έρμηνεία άποκλείοντας τήν αντίθετή της. Ό Ισχυρισμός μας είναι ότι τόσο ή οικονομιστική όσο και ή πολιτιστική έρμηνεία παραγωγίζουν μιά από τις δύο αιχμές της σκέψης του Μάρξ.

Καθορισμός χωρίς άναγωγισμό;

Όσον άφορά τό θεωρητικό καθεστώς «της βάσης του έποικοδομήματος», δεδομένου και του φορμαλιστικού και στατικού χαρακτήρα του σχήματος αλλά και των κωδικοποιήσεων και του Ιστορικού φορτίου που φέρει πλέον αυτή ή μεταφορά, άνακύπτουν σοβαρές έπιφυλάξεις γιά τή μεθοδολογική και έρμηνευτική της άξία.

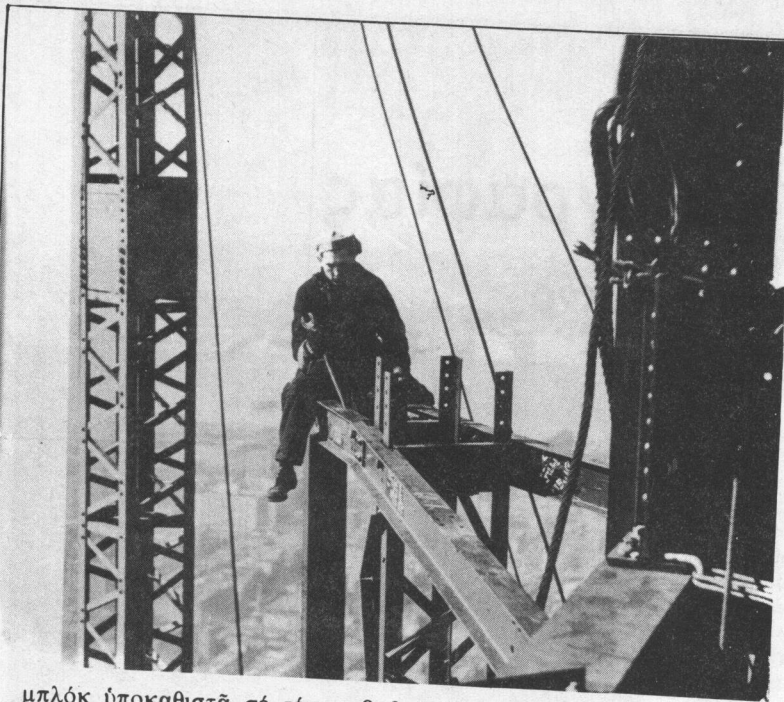
Σέ ριζοσπαστικό έπαναπροσδιορισμό του φορμαλιστικού και τοπολογικού χαρακτήρα της παράστασης αυτής προβαίνει ό Γκράμσι, προσφέροντας μιά νέα έρμηνεία του άποσπάσματος του «Πρόλογου του 1859»: οι μεταβαλλόμενες κοινωνικο - οικονομικές συνθήκες δέν «παράγουν» από μόνες τους πολιτικές άλλαγές (οικονομισμός). Όμως θέτουν τις προϋποθέσεις κάτω από τις όποιες τέτοιες άλλαγές καθίστανται δυνατές. Αυτό που έχει σημασία, προκειμένου νά πραγματοποιηθούν αυτές οι άλλαγές, είναι οι «σχέσεις έξουσίας» που κυριαρχούν στό πολιτικό πεδίο, ή πολιτική οργάνωσή τους και οι συμμαχίες τους, τό επίπεδο της πολιτικής τους συνείδησης μαζί με τήν πάλη στό ιδεολογικό πεδίο.¹⁹ Ό στρατηγικές έννοιες της «ήγεμονίας» και του «Ιστορικού μπλόκ» συμπυκνώνουν με συγκροτημένους θεωρητικούς δρους αυτή τή διαπίστωση.¹⁹ Όρισμένοι μάλιστα θεωρούν ότι ή έννοια του Ιστορικού

16. Όπ.π. Βλ. επίσης Μάρξ, «Γράμμα στόν Άννενκοβ», 23, Δεκέμβριος 1846, στόν Μάρξ και Ένγκελς, *Διαλεχτά Έργα*, τόμ. ΙΙ, Άθήνα, έκδ. Β. Καρμπίτσι, σ. 517.

17. L. Althusser, *Lire le Capital*, τόμ. ΙΙ, σ. 63.

18. Κ. Μάρξ, *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, Άθήνα, Σύγχρονη Έποχή, 1979, σ. 24. Βλ. επίσης τόν Πρόλογο της *Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*, σ. 6.

19. A. Gramsci, *Selections from Prison Notebooks*, London, Lawrence and Wishart, 1971, σσ. 407-9, επίσης 167-11, 177-85, 365-66.

μπλόκ ύποκαθιστά σε τέτοιο βαθμό την μεταφορά βάση / έποικοδόμημα ώστε την καθιστά περιττή, μολονότι ο ίδιος ο Γκράμσι ποτέ δεν οδηγήθηκε ρητά στην απόρριψή της.²⁰

Ο θεωρητικός σκεπτικισμός που εκφράζεται εδώ αναφορικά με τό εν λόγω σχήμα, καθώς και ή σχετική με αυτό διαπίστωση ότι τό μαρξικό έργο, ή παραγωγική «βάση» δεν υφίσταται ή «τοπικά» διακριτό και περιφραγμένο πεδίο ή αυτάρκης δομή, αλλά μόνο με τή μορφή κοινωνικών σχέσεων, δεν σημαίνουν διάλυση του τρόπου παραγωγής ή διάλυση της έννοιας των παραγωγικών σχέσεων σε μία άδιαφοροποίητη μάζα κοινωνικών σχέσεων, έτσι ώστε να καλύπτουν τά πάντα μή λέγοντας τίποτα. Δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν οι οικονομικές πραγματικότητες αλλά μόνο ότι οι τελευταίες είναι κοινωνικά συγκροτημένες.

Ούτε πάλι ή απόρριψη της μεθοδολογικής αξίας του συγκεκριμένου σχήματος συνεπάγεται απόρριψη της έννοιας του καθορισμού ως βασικής μεθοδολογικής άρχής του μαρξικού παραδείγματος. «Τό κοινωνικό είναι καθορίζει τή συνείδηση» παραμένει θεώρηση συγκροτησιακή της μαρξικής όπτικής. «Όπως λέει ο Ρ. Ούιλιαμς, «Ένας μαρξισμός χωρίς κάποια έννοια καθορισμού είναι πρακτικά άχρηστος. Ένας μαρξισμός με πολλές από τίς έννοιες του καθορισμού που έχει τώρα είναι ριζικά άναπρος».²¹ Ο έσχυρισμός όμως είναι ότι μία έννοια του καθορισμού (με τή σημασία της χάραξης όρων ή λειτουργίας προϋποθέσεων) είναι υπερασπίσιμη χωρίς προσφυγή στην στατική τοπολογική κατασκευή «της βάσης και του έποικοδομήματος». Έτσι, ενώ, κυριολεκτικά μιλώντας, ή κοινωνία δεν έχει

«πάνω» και «κάτω», κορυφή και βάση, έντοúτοις όμως έχει παραγωγική διαδικασία και σχέσεις που θέτουν αντικειμενικά όρια και άσκουν πιέσεις στον τρόπο της οργάνωσής της.

Χωρίς τή διατήρηση της ιδέας του καθορισμού από τίς κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, με τήν έννοια ότι αυτές άσκουν δεσμεύσεις και επιβάλλουν όρια στον τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας και τή συνακόλουθη μορφή της, ο μαρξισμός όλισθαίνει στο δομο-λειτουργισμό, στο χωρισμό των πεδίων του κοινωνικού (πολιτικού, οικονομικού...), — και στην έμπειρική και περιπτωσιακή σύνδεσή τους— στην κατάρριψη δηλαδή του εύρητικού πυρήνα της προβληματικής του. Άλλά με τό να πούμε ότι οι παραγωγικές σχέσεις θέτουν όρια και επιβάλλουν δεσμεύσεις στον τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας δεν σημαίνει σε καμιά περίπτωση ότι οι παραγωγικές σχέσεις «παράγουν» τήν οργάνωση της κοινωνίας, όπως αντίστοιχα με τό να πούμε ότι ή ανθρώπινη βιολογική ύπαρξη δεν σημαίνει ότι τό βιολογικό «παράγει» τό κοινωνικό. Έτελευταία θέση, αν τήν άποδεχθούμε, είναι χυδαίος βιολογισμός, όπως και ή πρώτη χυδαίος οικονομισμός — και οι δύο είναι μορφές αναγωγισμού).

Άπό τό άλλο μέρος, τό γεγονός ότι οι παραγωγικές σχέσεις στη μαρξική προβληματική δεν μπορούν να έννοιολογικοποιηθούν ως άπλά «οικονομικά» φαινόμενα αλλά συγκροτούνται από πολιτικές, νομικές, ιδεολογικές, πολιτιστικές μορφές δεν σημαίνει ότι όλες οι πολιτικές, ιδεολογικές κ.λπ. μορφές δεν είναι παρά μορφές των παραγωγικών σχέσεων — πράγμα που θα άποτελούσε μία άκόμα χειρότερη μορφή αναγωγισμού από εκείνον της βάσης και του έποικοδομήματος. Ά-

ναμφίβολα, υπάρχουν κοινωνικές (πολιτικές, νομικές, πολιτιστικές...) μορφές που ένυπάρχουν στις παραγωγικές σχέσεις ως συγκροτησιακά στοιχεία τους. Άλλά υπάρχουν και άλλες που βρίσκονται σε μεγαλύτερη άπόσταση ή είναι έξωτερικές προς αυτές τίς σχέσεις, χωρίς να υπεισέρχονται στη συγκρότησή τους, αλλά και χωρίς να έχουν τή ρίζα τους σε αυτές. Έτσι, υπάρχουν νομικοί και πολιτικοί θεσμοί, μορφές κοινωνικής συνείδησης, συμβολικές πολιτιστικές μορφές που δεν είναι δυνατόν να θεωρηθούν ως στοιχεία οργάνικά των παραγωγικών σχέσεων, όσο κι αν με τόν ένα τρόπο ή τόν άλλο άλληλοδιαπλέκονται με αυτές ή σχετίζονται με τήν άναπαγωγή τους. Μπορούμε λοιπόν να υποστηρίξουμε ότι άπορρέει πέρα για πέρα από τήν όπτική του μαρξικού έργου ότι οι πολιτικές, νομικές, πολιτιστικές, ιδεολογικές μορφές και πρακτικές δεν άπαρτίζουν ένα στεγανό και τοπικά διακριτό χώρο, τό «έποικοδόμημα», αλλά ένα πλέγμα κοινωνικών σχέσεων που βρίσκονται σε μεγαλύτερη ή μικρότερη άπόσταση από τήν παραγωγική διαδικασία με άφετηρία εκείνες από τίς μορφές αυτές (πολιτικές, νομικές...) που ένυπάρχουν και συγκροτούν τήν παραγωγική διαδικασία τήν ίδια.

Η κριτική σύμφωνα με τήν όποία ή μαρξική προβληματική είναι μοιραία και άνεπανόρθωτα οικονομιστική είναι κριτική προς ένα μερικώς τουλάχιστον κατασκευασμένο στόχο. Ο Μάρξ δεν έρμηνεύει τό κοινωνικό και τό πολιτικό με «τή χρήση άποκλειστικά οικονομικών κατηγοριών» όπως τόν «τρόπο παραγωγής» και τίς «παραγωγικές σχέσεις», δεδομένου ότι καμιά από αυτές τίς μαρξικές κατηγορίες δεν είναι «άποκλειστικά οικονομική κατηγορία». Η ριζική διαφορά του Μάρξ από τήν άστική πολιτική οικονομία έντοπίζεται στο γεγονός ότι παρουσιάζει τόν τρόπο παραγωγής και τίς παραγωγικές σχέσεις στην πολιτική, νομική, ιδεολογική, κοινωνική τους συγκρότηση.

20. Κατά τίς δύο τελευταίες δεκαετίες έχουν προκύψει θεωρήσεις που είτε προτείνουν ριζικό έπαναπροσδιορισμό ή πλήρη απόρριψή της. Ένδεικτικά βλ. Ν. Πουλαντζάς, *Τό Κράτος, ή Έξουσία, ο Σοσιαλισμός*, Άθήνα, Θεμέλιο, ειδικά σ. 20, Maurice Godelier *The Problem of Determination* *New Left Review* 112, σσ. 84-96 και *Infrastructures, Sociétés, Histoire*, Paris, Gallimard, 1980, και Raymond Williams, *Marxism and Literature*, Oxford, O.U.P., 1977, κεφ. 1,2 και *Problems in Materialism and Culture*, London, Verso, 1980, σσ. 31-49. Τό παρόν κείμενο έχει ιδιαίτερη όφειλή στις αναλύσεις Ούιλιαμς.

21. R. Williams, *Marxism and Literature*, σ. 83.

‘Ο «λαός» τῆς Λαογραφίας

τό ιδεολογικό περιεχόμενο

τῆς Εὐαγγελῆς Α. Ντάτση

Ο λαός, ὡς φορέας ἑνός ἄλλου πολιτισμοῦ, τοῦ λαϊκοῦ, διακεκριμένου ἀπὸ τὸν ἀνώτερο πολιτισμό, αὐτὸν πού καλλιέργησαν γιὰ αἰῶνες τὰ κοινωνικά στρώματα πού εἶχαν τὴν εὐχέρεια νὰ διαχειρίζονται τὴν πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐξουσία, τὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες, εἶναι μιά πολυσήμαντη καὶ ὡς ἕνα σημεῖο ἀντιφατικὴ καὶ ἐτερόκλητη ἔννοια. Ἰδιαίτερα προβληματικὸς σήμερα εἶναι ὁ καθορισμὸς αὐτῆς τῆς ἔννοιας γιὰ τὴν ἐπιστῆμη τῆς λαογραφίας. Συγγενεῖς πρὸς τὸ Folklore ἐπιστῆμες (ἔθνολογία, κοινωνικὴ ἀνθρωπολογία κ.λπ.) δὲν ἀντιμετωπίζουν ἢ δὲν ἀντιμετώπιζαν ὡς χθές παρόμοια προβλήματα ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸ τοῦ φορέα τοῦ ἐρευνητικοῦ ἀντικειμένου τους, γιὰ τὸ πρῶτογονες κοινωνίες πού κατὰ παράδοση μελετοῦσαν δὲν παρουσίαζαν τὸ φαινόμενο τοῦ λεγόμενου «πολιτισμικοῦ δυισμού»¹ ἀφοῦ σ’ αὐτές ἡ διαφοροποίηση τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, μὲ τὴν μορφή πού τὴν ξέρομε, εἶναι εἴτε ἀνύπαρκτη, εἴτε ἐντελῶς πρωτοβάθμια.

Στὴν ἀφετηρία τῆς ἐπιστῆμης τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ἔννοια λαός, πρῶτο συνθετικὸ τοῦ ὄρου Folklore, καθὼς καὶ τῶν περισσοτέρων ὄρων μὲ τοὺς ὁποίους ἀποδόθηκε ἡ ἐπιστῆμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ (—Volkskunde, Λαογραφία κ.λπ.—) χρησιμοποίηθηκε γιὰ νὰ διακρίνει καὶ νὰ προσδιορίσει συγκεκριμένα κοινωνικά στρώματα. Τὰ στρώματα τὰ ὁποῖα οἱ πρῶτοι λόγιοι πού ἐνδιαφέρθηκαν γιὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἰδιόμορφου καὶ «δεισιδαίμονος» πολιτισμοῦ τους χαρακτηρίσαν ὡς «φτωχὸ» ἢ «κοινόν»² λαό. Τὴν ἴδια ἐποχὴ πού τὸ Folklore διαμόρφωνε τὴν ἐπιστημονικὴ φυσιογνωμία του, μέσα στὰ πλαίσια τῆς βιομηχανικῆς καὶ κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ νέου διεθνoῦς καταμερισμοῦ ἐργασίας, ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους νέες ἱστορικὲς πραγματικότητες, νέες (μὲ ἀνανεωμένο περιεχόμενο) προσδιοριστικὲς τῆς ἔννοιας λαός, ἔννοιες: φυλῆ, ἔθνος, ἔθνότητα³ (μὲ τὰ παράγωγά τους: φυλετισμὸς - ρατσισμὸς, ἔθνικισμὸς) καὶ νέες πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς δυνάμεις, ὅπως κράτος, κοινωνικὴ τάξη. Ὁ λαός, ὁ «φτωχός» καὶ «κοινός» λαός τῆς λαογραφίας, βρέθηκε στὸ κέντρο ὄλων αὐτῶν τῶν οικονομικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἀνακατατάξεων. Αὐτὸς ὁ λαογραφικός λαός, ὁ φορέας τῆς συλλογικῆς μνήμης τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ προφορικοῦ πολιτισμοῦ πού αὐτὴ διαφύλαξε, ἀποτελέσει, σὲ μεγάλο ποσοστὸ, τὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ

πού κινητοποιήσε στὰ πρῶτα της βήματα, τὴν τεράστια μηχανὴ τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς· καὶ μιά νέα κοινωνικὴ δυναμικὴ στὰ πλαίσια τῶν ἀστικῶν βιομηχανικῶν κέντρων. Καὶ ἀκριβῶς αὐτὰ τὰ δύο γνωρίσματα τοῦ λαοῦ τῆς Λαογραφίας, δηλαδὴ ἡ σύνδεσή του μὲ τὸ πολιτισμικὸ παρελθόν ἑνός πληθυσμοῦ σὲ ἕνα συγκεκριμένο χῶρο καὶ τὸ δυναμικὸ

1. Ὁ πολιτισμικός «δυισμός» (ὄρος δανεισμένος ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς θρησκευτικολογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας), ἡ διαπίστωση δηλαδὴ ὅτι ὑπάρχουν δύο εἰδῶν πολιτισμοί, δὲν εἶναι καινούργια ὡς ἔννοια. Ἡ ἴδια ἡ γένεση τῶν ἐπιστημῶν ἐκείνων πού μελετοῦν τοὺς «λαϊκοὺς» καὶ «πρωτόγονους» πολιτισμοὺς μαρτυρεῖ τὴν ἐμπρακτὴ συνειδητοποίηση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου. Τὸ ζήτημα εἶναι σὲ ποιὸς παράγοντες ὀφείλεται αὐτὸς ὁ «δυισμός», σὲ ποιά σχέση βρίσκονται μεταξύ τους αὐτοὶ οἱ πολιτισμοὶ καὶ σὲ ποιά ἐξάρτηση οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ βρίσκονται οἱ φορεῖς τους. Ἡ παράθεση τῶν ὄρων μερικῶν ζευγῶν «πολιτισμικοῦ δυισμού» δίνει μιά κάποια εἰκόνα τῆς ιδεολογικῆς χρήσης, καὶ τῶν προθέσεων τοῦ ἐκάστοτε χρήστη: δεισιδαίμων-ἔλλογος, ἀνορθόλογος-ὀρθολογικός, ἀγροτικός-ἀστικός, ἰθαγενής-ἀλλότριος, παραδοσιακός-σύγχρονος, προφορικός-γραπτός, παρατηρούμενος-παρατηρῶν, λαϊκός-λόγιος, κατώτερος-ἀνώτερος, κυριαρχούμενος-κυρίαρχος, ἐξηρητημένος-ἡγεμονικός κ.λπ. Ἡ Ἀλκη Κυριακίδου-Νέστορος στὴ μελέτη τῆς *Ἡ Θεωρία τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας* (ἐκδ. Ἐταιρείας Σπουδῶν, Ἀθήνα

1978, σ. 180-83), συζητᾶ κριτικά, μερικὲς ἀπόψεις πάνω στὸ θέμα, ὅπως π.χ. τοῦ Στ. Κυριακίδη σχετικὰ μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ διάκριση: «ἡ δόξα τῶν πολλῶν» - «ἡ ἀληθὴς γνώσις τῶν ὀλίγων», καθὼς καὶ τὴν ἀποψη τοῦ ἀμερικανικοῦ κοινωνιολόγου Robert Redfield γιὰ τὸ «λαϊκὸ - ἀστικὸ συνεχές» (Folk - urban continuum).

Γιὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ ἴδιου τοῦ κοινωνιολόγου σχετικὰ μὲ τὸ ζεῦγος «συνολικὴ περιρρέουσα κοινωνία» - «ἐπιχώριες κοινότητες», βλ. Στάθη Δαμιανάκου, *Παράδοση Ἀνταρσίας καὶ Λαϊκός Πολιτισμός*, (ἐκδ. Πιλέθρον, Ἀθήνα 1987, σ. 29).

2. «Λίγο πρὶν ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους ὁ κοινὸς λαός δὲν διδασκόταν ἀνάγνωση. Σήμερα τὰ βιβλία εἶναι κοινὰ καὶ οἱ πιὸ πολλοὶ ἀπὸ τὸν φτωχὸ λαὸ γνωρίζουν γράμματα». Τὸ χωρίο εἶναι τοῦ John Aubrey (1626 - 97) καὶ παρατίθεται στὸ: Richard M. Dorson, *British Folklorists a history*, ἐκδ. University of Chicago Press, 1968 σ. 6. Ἐπίσης στὴ σελ. 12 τοῦ ἴδιου βιβλίου διαβάσουμε: «Οἱ ἀρχαιότητες τοῦ κοινοῦ λαοῦ», ἡ φράση εἶναι τοῦ ἐπίσης πρόδρομου Ἀγγλοῦ λαογράφου Henry Bourne (1694 - 1733).

παρόν του στη νέα κοινωνική πραγματικότητα, υπήρξαν οι παράγοντες που υπαγόρευσαν τους συσχετισμούς και τις αντιστοιχίες του με τις άλλες, προσδιοριστικές κατηγορίες αυτής τής έννοιας, δηλαδή με τις έννοιες έθνος - εθνότητα, φυλή, κοινωνική τάξη.

‘Ο λαός τής λαογραφίας, στο διάστημα ενάμισυ και πλέον αιώνα που μεσολάβησε, από την εποχή που η επιστήμη του λαϊκού πολιτισμού έκανε τα πρώτα της βήματα, προσδιορίστηκε μέσα από το πρίσμα τής εθνικής ιδεολογίας και συνδέθηκε κυρίως με την έννοια του έθνους⁴ και με τις έννοιολογικές υποκατηγορίες που ο δρος περιέχει: τήν έννοια φυλή⁵ (βιολογικός προσδιορισμός), τήν έννοια *εθνότητα* (πολιτισμικός προσδιορισμός), ενώ αποσυνδέθηκε τελείως από την έννοια *κοινωνική τάξη*,⁶ κατηγορία στην οποία (έξ όρισμού) τόν εντάσσει ο τεχνικός και κοινωνικός καταμερισμός εργασίας στον οποίο συμμετέχει. Οι παραπάνω κοινωνικοί προσδιορισμοί τής έννοιας λαός συνεπάγονται τήν έννοια του κράτους.⁷ Και ακριβώς με τό αίτημα τής δημιουργίας των κυρίαρχων εθνικών κρατών, τά όποια συγκροτούνται με τό πέρασμα στον βιομηχανικό και κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, και τήν ιεραρχική οργάνωσή τους σε ένα παγκόσμιο διακρατικό σύστημα κάνει τήν εμφάνισή του και τό αίτημα τής δημιουργίας ενός έθνους και ενός λαού.

Τό κράτος γιά νά υπάρξει και νά λειτουργήσει έχει ανάγκη από έσωτερική συνοχή και κοινωνική ισορροπία. Αυτή ή ανάγκη, απαιτεί τήν καλλιέργεια μιάς κοινής και ένιαίας συνείδησης. Στόχος που μπορεί νά επιτευχθεί μόνο με τήν προβολή των στοιχείων τά όποια τονίζουν τά κοινά χαρακτηριστικά τής ταυτότητας των πολιτών (τής κοινής γλώσσας, θρησκείας, παράδοσης, ιστορίας κ.λπ.), δηλαδή στοιχείων που τούς εξομοιώνουν και τούς καθιστούν μετόχους μιάς «κοινής» ιστορικής μοίρας, και τήν αποσιώπηση στοιχείων και προσδιορισμών που θά έφερναν στο προσκήνιο τις οικονομικές και κοινωνικές αντιθέσεις που όντως χαρακτηρίζουν τήν καθημερινή βιωματική πραγματικότητα. ‘Η προβολή τής έννοιας του έθνους είχε ως στόχο νά καλύψει αυτή τή ζωτική ανάγκη του κράτους: από τό ένα μέρος νά εξασφαλίσει τήν έσωτερική συνοχή του, υπερβαίνοντας τήν αντιφατική δυναμική τής κοινωνικής πραγματικότητας και από τό άλλο νά όριοθετήσει και νά τό θωρακίσει προς τά έξω, σε σχέση με τά άλλα — (ανταγωνιστικά) — έθνη - κράτη.

‘Εξάλλου, ή «κατασκευή» τής έννοιας έθνους συνεπαγόταν και τήν ύπαρξη ενός λαού με ένιαία, όχι μόνο εθνική, αλλά και κοινωνική συνείδηση. ‘Ομως ο τρόπος με τόν όποιο ο λαός συμμετέχει στην παραγωγική διαδικασία δέν συνεπάγεται μιά ένιαία κοινωνική συνείδηση (και σε προέκταση έναν ένιαίο πολιτισμό) αλλά δύο διαφορετικές κοινωνικές συνειδήσεις: εκείνη που κυριαρχεί και εκείνη που κυριαρχείται. Και δύο διαφορετικούς πολιτισμούς: με τή δική του κοσμοαντίληψη ο καθένας: ο ένας, είναι ο πολιτισμός που δέν τόν διακρίνει ή θεωρητική έπεξεργασία, που χαρακτηρίζεται ως λαϊκός, παραδοσιακός, προφορικός ή κατώτερος. ‘Ο άλλος είναι ο ανώτερος πνευματικός πολιτισμός, ο πολιτισμός τής θεολογικής σκέψης, τής φιλοσοφίας, των επιστημών, των γραμμάτων και των τεχνών. ‘Ο πρώτος εκφράζεται και διατυπώνεται με τόν προφορικό λόγο, ο δεύτερος εκφράζεται και διατυπώνεται με τόν γραπτό. ‘Ο πρώτος, διακρίνεται από τά βασικά γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν ένα χρηστικό αντικείμενο, κατασκευασμένο από έναν παραδοσιακό μάστορα, από έναν «όλικό εργάτη ή τεχνίτη»: χρηστική και αισθητική ένότητα και πληρότητα κατανοήσιμη, άποδεκτή και έπαληθεύσιμη όποτεδήποτε, τόσο σε επίπεδο συλλογικό, όσο και σε επίπεδο άτομικό. ‘Ο δεύτερος δημιουργία τής ατομικής προσωπικότητας και του διαλόγου που πραγματοποιεί τό άτομο τόσο με τό ιστορικό παρελθόν όσο και με τή σύγχρονη πραγματικότητα, άπευθύνεται σε μεμονωμένους και ώριμους νά τό προσλάβουν δέκτες, ή διοχετεύεται από τήν τάξη εξουσίας ως έπίσημη γνώση μέσα από ένα κεντρικό άγωγό (δημόσια εκπαίδευση, ‘Εκκλησία κ.λπ.) στα πλαίσια

του κράτους - έθνους. ‘Ο πρώτος είναι ο πολιτισμός τής άριθμητικής πλειονότητας που όμως λειτουργεί ως κοινωνική μειονότητα. ‘Ο δεύτερος είναι ο πολιτισμός τής άριθμητικής πλειονότητας ή όποια θά όργανώσει τά άστικά έθνη και κυρίαρχα κράτη, που κάνουν τήν εμφάνισή τους στη διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα με βασικό ιδεολογικό άξονα τήν ιδέα του έθνους, τήν εθνική ιδεολογία. Στην προσπάθειά της νά οικοδομήσει τό κράτος - έθνος και νά εξασφαλίσει τήν έσωτερική συνοχή του, ή τάξη εξουσίας ήταν υποχρεωμένη νά αναζητήσει και νά προβάλει ως εθνικά, τά στοιχεία που ένωσαν — παρά τις αντιθέσεις τής κοινωνικής πραγματικότητας — τά κοινωνικά στρώματα. ‘Ηταν υποχρεωμένη νά ανακαλύψει και νά ανασύρει από τήν άφάνεια άξίες, τις όποιες ως τότε μπορούσε και νά άγνοεί. ‘Αξίες, οι όποιες, από τό ένα μέρος θά μπορούσαν νά άποτελέσουν τόν συνδετικό ιστό ενός ένιαίου λαού και έθνους, και από τό άλλο θά νομιμοποιούσαν ως τέτοιο τόν κυρίαρχο ρόλο της στην έσωτερική ιεραρχία του κρατικού συστήματος.

‘Ο λαϊκός πολιτισμός ήταν λοιπόν ή κατεχοχήν πολιτισμική άξία τήν όποια αυτή τήν εποχή ή τάξη εξουσίας άνέσυρε από τήν άφάνεια με βασική επιδίωξη τήν έπιστημονική μελέτη και τήν προβολή της ως διαχρονικής πολιτισμικής άξιας ή όποια θά μπορούσε νά επαναπροσδιορίσει και νά έπηρέασε τό παρόν.⁸ ‘Αξίες όπως τά δημοτικά τραγούδια, τά παραμύθια, οι μύθοι και οι θρύλοι καθώς συντηρούν και αναπλάθουν τόν ιστορικό χρόνο με έντελώς διαφορετικό τρόπο⁹

3. Και οι τρεις όροι: φυλή, έθνος, ενοτητα αποδίδουν, με τό δικό του σημαντικόμο ο καθένας, μιά διαφορετική πλευρά τής έννοιας λαός. ‘Ακριβή περιγραφή αυτών των όρων βλ. στο: ‘Εμμανουέλ Βαλλερστάιν, «‘Η δημιουργία των λαών» ρατσισμός, εθνικισμός, εθνότητα, μετάφραση ‘Αγγελος ‘Ελεφάντης, ‘Ο Πολίτης, 103 3(1990) σ. 43 - 48 (άπό τό: Etienne Balibar et Immanuel Wallerstein, *Race, nations, classe, les identités ambiguës*, εκδ. Decouverte, Paris 1988).

4. ‘Η σχέση τής λαογραφίας με τή ρομαντική έννοια του έθνους εξετάζεται διεξοδικά από τήν ‘Αλκη Κυριακίδου - Νέστορος στο όμώνυμο κεφάλαιο του βιβλίου της: ‘Η Θεωρία τής ‘Ελληνικής Λαογραφίας.

5. ‘Η άναγωγή του έθνοκοινωνικού — ως πολιτισμικού — στοιχείου στο φυλετικό, και ή πλήρης ταύτιση του λαού τής Λαογραφίας με τή «βιολογική» έννοια φυλή, πραγματοποιήθηκε στη Γερμανία του Γ’ Ράιχ, κάτω από τήν ιδεολογική χειραγώγηση τής Λαογραφίας από τό ‘Εθνικό - Σοσιαλιστικό Κόμμα. ‘Ο χαρακτηριστικός τίτλος «‘Η λαογραφία στηρίζεται στη φυλή», άνήκει σε άρθρο του Mathes Ziegler (έπικεφαλής τής «όμάδας εργασίας γιά τή Γερμανική λαογραφία» τήν εποχή του Γ’ Ράιχ). Σ’ αυτό, ο ναζιστής λαογράφος αναπτύσσει τις άπόψεις του έθνικοσοσιαλισμού γιά τήν έπιστήμη του λαϊκού πολιτισμού, τής όποις τελική επιδίωξη ήταν νά «άποκαλύψει, εκείνες τις πηγές τής Βόρειας παράδοσης οι όποιες είχαν έπικαλυφθεί από ξένα στοιχεία και νά έπιβεβαιώσει ότι θά μπορούσε νά πετάξει άνεμπόδιστα στο μέλλον». Βλ. German Volkskunde, a decade of Theoretical Confrontation, debate and Reorientation (1967 -1977), εκδ. Indiana University Press, 1986, σ. 10.

6. «Λαός και τάξη» βλ. ‘Εμ. Βαλλερστάιν, δ.π. σ. 48.

7. ‘Ανάλυση τής ζωτικής σύνδεσης του κράτους με τις έννοιες έθνους και λαός βλ. στο ‘Εμ. Βαλλερστάιν, δ.π. σ. 46.

8. ‘Ο λαϊκός πολιτισμός, ως διαχρονική παραδοσιακή άξία όπως και οι όροι φυλή, έθνος, εθνότητα, χρησιμοποιήθηκε γιά νά δηλώσει «ένα μόνιμο φαινόμενο, τό όποιο έξ αίτίας τής μακρινής του καταγωγής μέσα στο χρόνο, έχει όχι μόνο σημαντικές έπιπτώσεις στην καθημερινή συμπεριφορά, αλλά έπίσης παρέχει μιά βάση πάνω στην όποια στηρίζονται οι πολιτικές διεκδικήσεις του παρόντος». (‘Εμ. Βαλλερστάιν, δ.π. σ. 44). ‘Ας θυμηθούμε τήν καθολική έπίκληση τής άρχαίας και βυζαντινής ελληνικής πολιτισμικής παράδοσης, λόγιας και λαϊκής, ως άφοπλιστικό έπιχείρημα γιά τόν προσδιορισμό του παρόντος, δηλαδή τή νόμιμη διεκδίκηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του ελληνικού έθνους στον συγκεκριμένο χώρο. Τό «γιαυτά έπολεμήσαμε» του Μακρυγιάννη άπηρεεί κάπως έμμεσα βέβαια τή χρήση του πολιτισμικού παρελθόντος.

9. Πολύ ενδιαφέρουσες άπόψεις γιά τή σχέση λαϊκής λογοτεχνίας και ιστορικού χρόνου (π.χ. γιά τή δημιουργία των ειδών τής λαϊκής ποιητικής δημιουργίας κ.λπ.) βλ. στο VI. Ja Propp, *On the Historicity of Folklore*, στον τόμο *Theory and History of Folklore*, Vladimir Propp. (εισαγωγή Anatol Liberman) εκδ. Manchester University Press, 1984, σ. 48 - 63.

ἀπ' ὅ, τι ἡ προσωπική τέχνη, ἐνισχύουν μέ τόν πιά ἀναντίρητο τρόπο τή «χρονική διάσταση τοῦ παρελθόντος» ἡ ὅποια «βρίσκεται στήν καρδιά τῆς ἔννοιας λαός». ¹⁰ Ὁ λαϊκός πολιτισμός ἔτσι (τόρα) θά λειτουργήσει ὡς ἐνιαία πολιτισμική μήτρα καί θά ἀναγνωρισθεῖ ὡς θεμελιώδες ἐνοποιό στοιχείο τοῦ λαοῦ, καί ὡς συνεκτική οὐσία τοῦ ἔθνους. Καί ἡ ἐπιστήμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τό Folklore θά ἀναγνωρισθεῖ ὡς ἡ κατεξοχῆν ἐθνική ἐπιστήμη.

Μποροῦμε νά διακρίνουμε δύο ἐπίπεδα σχέσεων τοῦ λαοῦ τῆς Λαογραφίας μέ τήν ἐπιστήμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ· καί τά δύο ἔχουν ἕνα κοινό καί μοναδικό σημείο ἐκκίνησης, τήν ἐθνική ἰδεολογία. Τό πρώτο ἐπίπεδο σχέσεων ἀφορᾷ τήν ἔννοια τοῦ λαοῦ σέ συνάρτηση μέ τίς δύο μορφές μέ τίς ὁποῖες ἐκδηλώθηκε ἡ ἀστική ἰδεολογία τοῦ ἔθνους στήν Εὐρώπη:

- α) Μέ τή μορφή πού τῆς ἔδωσε ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση.
β) Μέ τή μορφή πού τῆς ἔδωσε ὁ γερμανικός ἐθνικισμός.

Τό δεύτερο ἐπίπεδο σχέσεων ἀφορᾷ τή σχέση τῆς ἐπιστήμης τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ:

α) μέ τόν λαό, ὡς ἀγροτικό πληθυσμό καί ὡς θεματοφύλακα τοῦ προβιομηχανικοῦ - λαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

β) μέ τόν λαό, ὡς βιομηχανικό προλεταριάτο, ὡς περιθωριακές ὁμάδες, ὡς μετανάστες κ.λπ. στά μεγάλα βιομηχανικά κέντρα.

Οἱ κοινωνικές ἀξίες: ἰσότητα, ἐλευθερία, δημοκρατία, ἦταν οἱ ἀξίες οἱ ὁποῖες προβλήθηκαν ἀπό τήν κυρίαρχη γαλλική ἀστική τάξη ὡς ἐνσάρκωση τῆς ἰδέας τοῦ ἔθνους. Ἡ προβολή αὐτῶν τῶν ἀξιών ἀποσκοποῦσε «στό ξεπέραςμα τῶν συντεχνιακοῦ καταμερισμοῦ τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας καί τήν ἀντικατάστασή του ἀπό μιά ὁμοιογενή ἐθνική κοινωνία». ¹¹ Οἱ κοινωνικές ἀξίες ἰσότητα, ἐλευθερία, δημοκρατία, θά ἐξασφάλιζαν τήν ἐσωτερική συνοχή, τήν εὐρυθυμὴ λειτουργία καί ἀναπαραγωγή τῶν θεσμῶν καί τῶν δομῶν ὄχι μόνο

τῆς κοινωνίας ἀπό τήν ὁποία ἐκπήγασαν, ἀλλά καί τῆς παγκόσμιας — πού θά στηρίζεται στίς ἴδιες ἀρχές — κοινωνίας. Αὐτές οἱ ἀξίες θά διευκόλυναν — θεωρητικά τό ξεπέραςμα τῶν ἀνισοτήτων τοῦ τεχνικοῦ καί κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας, ὑποβάλλοντας τήν ἰδέα ἐνός ἐνιαίου λαοῦ. Ἡ γαλλική ἐκδοχή τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας ἔδωσε τό προβάδισμα στήν ἔννοια *κοινωνία* μέ ὄλες τῆς τίς παραμέτρους. Τό γεγονός αὐτό καθόρισε ὄχι μόνο τήν πορεία τῶν ἐπιστημῶν πού μελετοῦσαν τά κοινωνικά φαινόμενα τῶν ἱστορικῶν καί πρωτόγονων λαῶν, ἀλλά ἐπέδρασε ἐξίσου ἀποφασιστικά στή διαμόρφωση τῶν σημαντικότερων θεωρητικῶν ρευμάτων τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας, ὅπως π.χ. τοῦ λειτουργισμοῦ, τοῦ δομικοῦ λειτουργισμοῦ ¹² καθώς καί ὄλων τῶν κοινωνιολογικῶν θεωρήσεων τῶν λαογραφικῶν φαινομένων. Ἐδῶ δέν ἔχουμε τήν ἔξαρση τοῦ λαοῦ ὡς ὑπερβατικοῦ συμβόλου — πνεῦμα ἢ ψυχή — ἀλλά τήν ἰδέα τῆς κοινωνίας ὡς ὄργανοῦ συστήματος μέ ἐσωτερική συνοχή. ¹³ Συνοχή πού πρέπει νά ἐξασφαλίζεται χωρὶς νά διαταράσσεται ἡ ἐσωτερική οικονομική καί κοινωνική ἱεραρχία καί χωρὶς νά ἀμφισβητεῖται ἀλλά ἀντίθετα νά κατοχυρώνεται ὁ ἡγεμονικός ρόλος τῆς ἀστικῆς τάξης. ¹⁴

Ἡ δεύτερη ἐκδοχή τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας ὑλοποιήθηκε ἀπό τό ἐθνικό κίνημα τῆς Γερμανίας. Ἐδῶ ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους δέν στηρίχθηκε σέ ἀρχές καί ἀξίες οἱ ὁποῖες θά ἐξαφάνιζαν τά σύνορα μεταξύ τῶν κρατῶν καί θά δημιουργοῦσαν μιάν οἰκουμένην κοινωνία ἰσότητας, ἀδελφοσύνης καί δημοκρατίας ἀλλά «τόνιζε, ὄλα ἐκεῖνα τά στοιχεῖα πού ξεχωρίζουν τά ἔθνη μεταξύ τους, πού τά κάνουν νά μὴ εἶναι ἴσα, πού διαφοροποιοῦν τό ἕνα ἀπέναντι στό ἄλλο, πού τά ὀριοθετοῦν πρὸς τά ἔξω καί τέλος ἐκεῖνα πού παρέχουν σέ κάθε ἰδιαιτέρω ἐθνικό κράτος τήν νομιμοποίηση, τήν ἠθική δύναμη καί τήν αὐτονομία γιά τήν ἀπεριόριστη ἐπίτευξη τῶν κυριαρχικῶν συμφερόντων τους». ¹⁵ Γιά νά στηριχθεῖ αὐτή ἡ ἀντίληψη ἔπρεπε νά ἐπινοηθεῖ μιά ἰδεολογική συνισταμένη ἡ ὁποία θά παρέκαμπε καί αὐτή τίς ἀντιθέσεις τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας καί θά πρόβαλε ἀξίες μέ διαχρονικό βάθος, ἱκανές νά πείσουν τόν γερμανικό λαό ὅτι ὁ ἴδιος — ἀνεξάρτητα ἀπό τήν κοινωνική του ταυτότητα — ἀποτελεῖ τήν ἐνσάρκωση, τήν ὕλική ὑπόσταση μιάς ἐνιαίας ὑπερβατικῆς ἁυλῆς ὄντοτητας, τοῦ πνεύματος ἢ τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ. ¹⁶ Ἀξίες ὅπως ἡ κοινή φυλετική καταγωγή καί ἡ κοινή — βυθισμένη στόν Μεσαίωνα — πολιτισμική παράδοση προβλήθηκαν ὡς βασικά χαρακτηριστικά τά ὁποῖα συνιστοῦν τήν ἰδιαιτερότητα καί τήν διαφορετικότητά του. Ἐδῶ ἡ ἐθνική συνείδηση ἦταν ἡ συνείδηση τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ, ἡ ὁποία ὄφειλε νά ἀντιπαραθεθεῖ πρὸς τίς ἄλλες ἐθνικές συνειδήσεις ἐπιδιώκοντας τήν ἀπεριόριστη ἐπίτευξη τῶν κυριαρχικῶν συμφερόντων τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ. Ἡ ἔννοια λαός ὡς πνεῦμα ἢ ψυχή — καί ὄχι ἡ ἔννοια κοινωνία, ἀποτελέσει τόν πυρήνα τῆς γερμανικῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας.

Στόν ἴδιο ἰδεολογικό πυρήνα στηρίχθηκε ἡ θεωρία καί ἡ μέθοδος τῆς γερμανικῆς λαογραφίας. Ἡ ἀντίληψη τοῦ λαοῦ ὡς πνεῦμα καί ψυχή καί ἡ ἐμμονή στά στοιχεῖα πού διαφοροποιοῦν καί ἀπομονώνουν ὡς αὐτόνομες ὄντοτητες (κατά τό πρότυπο τῆς ἔννοιας ἔθνος) τά λαογραφικά φαινόμενα ἀποτελέσαν τά κύρια ἐργαλεῖα ἀνάλυσης τῆς γερμανικῆς λαογραφίας. ¹⁷

Καί οἱ δύο ἐκδοχές τῆς ἔννοιας ἔθνος πού διαμόρφωσε ἡ ἀστική τάξη στήν προσπάθειά της νά κατασκευάσει ἕνα λαό μέ ἐνιαία — παρά τίς ἀντιθέσεις πού τὸν χωρίζουν — ἐθνική συνείδηση, ἀναγκαῖα προϋπόθεση τόσο γιά τήν ἐσωτερική συνοχή τοῦ κράτους ὅσο καί γιά τήν ὀριοθέτησή του πρὸς τά ἔξω, παρέκαμψαν τή πραγματικότητα τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, τὸν τεχνικό καί κοινωνικό καταμερισμό ἐργασίας καί τίς ἀντιθέσεις πού συνεπάγονται. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐνταγμένη στήν ὑπηρεσία αὐτῆς τῆς προσπάθειας τῆς ἐκάστοτε τάξης ἐξουσίας, δούλεψε πρὸς τήν ἴδια κατεύθυνση. Στὴ διάρκεια ἐνάμιου καί πλέον αἰῶνα, ἀπὸ τότε πού τέθηκαν οἱ πρώτες ἐπιστημονικές βάσεις της, διεύρυνε ἀπε-

10. Ἐμ. Βαλλερστάιν, ὁ.π. σ. 45.

11. Leopoldo Marmora, «Οἱ δύο λειτουργίες τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας, ἐσωτερική συνοχή καί ὀριοθέτηση πρὸς τά ἔξω», *Θέσεις*, 25 (1988) σελ. 21, ἀπὸ τό βιβλίον του: *Nation und internationalismus*, ed. con · Periferia.

12. Οἱ Montesquieu, Comte, Durkheim καί οἱ ἔννοιες ἐργαλεῖα πού αὐτοὶ διαμόρφωσαν (κοινωνικό σύστημα, σχέσεις σταθερότητας, λειτουργία κ.λπ., ἀναγνωρίζονται ὡς πρόδρομοι τοῦ λειτουργισμοῦ καί τοῦ δομικοῦ λειτουργισμοῦ, βλ. A.R. Radcliffe · Brown, *Structure and function in Primitive Society*, London 1969, σ. 14.

13. «Ἡ πρώτη ἀστική ἰδεολογία ἀποζητοῦσε στό ἔθνος τό στοιχεῖο ἐκεῖνο πού ἐξασφαλίζει τή συνοχή τῆς κοινωνίας στό ἐσωτερικό της, δηλαδή αὐτό πού κάνει ὄλους τοὺς ἀνθρώπους, πέρα ἀπὸ κάθε ἰδιαιτερότητα ἴσους καί τοὺς ἐνώνει...» Leopoldo Marmora, ὁ.π. σ. 22.

14. Πρόκειται γιά τήν ἐσωτερική ἀντίφαση πού βρίσκεται στόν πυρήνα τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας: ἀντίφαση, στήν ὁποία προσέκρουσε ἡ πρώτη δυναμική προσπάθεια γιά τήν ἐπιβολή μιάς παγκόσμιας ἐθνικῆς συνείδησης, ὅπως τήν ἀντιλαμβάνονταν ἡ γαλλική ἐκδοχή τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας: ὁ Ροβεσπιέρος, «ἐπιδιώκοντας νά πραγματοποιήσει τήν ἰδέα τοῦ ἔθνους προσέκρουσε στά ὄρια τῆς τάξης του καί ἀνατράπηκε ἀπὸ αὐτήν. Ἀποκαλυφθηκε τότε ἡ ἀπόκλιση ἀνάμεσα στήν ἰδέα τοῦ ἀστικοῦ ἔθνους καί στήν πραγματικότητά του», Leopoldo Marmora, ὁ.π. σ. 23.

15. Leopoldo Marmora, ὁ.π. σ. 22.

16. Ὁ Martin Scharfe (σύγχρονος γερμανός λαογράφος) στή μελέτη του *A Critique of the Canon*, «συζητᾷ καί κρίνει μέ «λαγαρό» μυαλό τή γερμανική Λαογραφία. Ἀξίζει νά παραθέσουμε μερικές κρίσεις του: «Προσπαθήσαμε νά δημιουργήσουμε τόν *homo folcloricus*, ἔξω ἀπὸ τίς «ἀνθρώπινες ὑπάρξεις» διακηρύσσοντας ὅτι, «τό στοιχειώδες σέ κάθε ἄτομο» ἢ «ἡ κατώτερη τάξη», «αὐτό πού εἶναι ἐμφυτο λαϊκό χαρακτηριστικό στόν ἀνθρώπο» εἶναι τό ἀντικείμενο τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης στή Λαογραφία: γιά τοὺς ἀντιδιαφωτιστές λαογράφους: «ἀναπαράγουν τόν λαό τους στά μέτρα πού τὸν χρειάζονται ξανά καί πάλι ξανά, προσβλέποντας μόνο σέ μιά διηγετική ἐπαναβεβαίωση τῶν προκαταλήψεων τους: «ἔννοιες ὅπως τό ἐμφυτο λαϊκό, κατώτερη τάξη, καί τό στοιχειώδες ὀρίζονται ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ἀποτελοῦν ἐννοιολογήματα τοῦ λαοῦ» Martin Scharfe, *A Critique of the Canon*, στό *German Volkskunde* κ.λπ. σ. 55, 56.

ριόριστα τά δρια του έρευνητικού αντικειμένου της και στην προσπάθειά της να έπεξεργαστεί και να έρμηνεύσει τό λαϊκό πολιτισμό, διαμόρφωσε θεωρίες και μεθόδους αντιμετώπιζοντας πάντοτε τόν φορέα του ύλικού της, τόν λαό όχι ως κοινωνικά¹⁸ προσδιορισμένη πληθυσμιακή κατηγορία αλλά μέσα από τούς «διορθωτικούς» φακούς τής εθνικής ιδεολογίας. Όμως αυτός ο πολιτισμός, ο πολιτισμός τών χωρίς γραπτή παιδεία κοινωνικών στρωμάτων, έχει τή μορφή και τό περιεχόμενο που έχει ακριβώς επειδή ο φορέας του, ο λαός, συμμετέχει στην παραγωγική διαδικασία με συγκεκριμένο τρόπο και διεκπεραιώνει συγκεκριμένο ρόλο στόν ευρύτερο καταμερισμό έργασιας.

Τό δεύτερο επίπεδο σχέσεων τής έπιστήμης του Λαϊκού πολιτισμού μέ τόν «λαό» ως φορέα του έρευνητικού αντικειμένου της άφορά στόν τρόπο μέ τόν όποιο αυτή ή έπιστήμη είδε τόν λαό κατά τή διαδικασία του μετασχηματισμού του από άγροτικό πληθυσμό σε έργατικό δυναμικό τών άστικών κέντρων. Στη μακρόχρονη πορεία του μετασχηματισμού τής κοινωνίας — από προβιομηχανική σε βιομηχανική — ο ιστορικός καπιταλισμός στά πλαίσια τών εθνικών κρατών και μέ διαχειριστή πάντοτε τήν έκάστοτε τάξη έξουσίας όργάνωσε τούς δρους τής λειτουργίας και άναπαραγωγής του συστήματός του. Ζωτική ανάγκη και έσαι έπιδιωκόμενος στόχος αυτού του συστήματος άποτελεί ή διηλεκτική προσπάθειά του να «νομιμοποιήσει τήν ιεραρχική πραγματικότητα χωρίς να τίθεται σε άμφισβήτηση ή τυπική ισότητα έμπρός στο νόμο, που άποτελεί μιά έπί τής διακηρυγμένες άρχές του».¹⁹ Και για να έπιτευχθεί αυτή ή σύζευξη τής «θεωρητικής ισότητας» (π.χ. ίσα δικαιώματα στην παιδεία, στην έργασία, στην κοινωνική ασφάλιση κ.λπ.) μέ τήν «πρακτική άνισότητα» που είναι και ή μόνη πραγματικότητα, τό σύστημα έχει ανάγκη τόσο από τή διατήρηση τής «πρακτικής άνισότητας» όσο και από τή συνεχή, άναπροσαρμογή, άνασύνταξη και άναδιάρθρωση τής οικονομικής διαδικασίας.²⁰

Μέσα στα πλαίσια τών εθνικών κρατών, ο λαός τής λαογραφίας που άποτελέσε τό έργατικό δυναμικό και τήν πληθυσμιακή πλειονότητα τών άστικών κοινωνιών άναπροσαρμόζεται και άναδιάρθώνεται κάθε φορά άνάλογα μέ τήν ιεραρχημένη συμμετοχή του στην παραγωγική διαδικασία, σχηματίζοντας κοινωνικά υποσύνολα που χαρακτηρίζονται ως «έθνικές ομάδες» ή «έθνοτήτες».²¹ Αυτές οι κατά κάποιο τρόπο «έπαγγελματικές έθνοτήτες» καθώς μπορούν να αλλάξουν περιεχόμενο, δηλαδή μπορούν να γεννιούνται, να άνασυντάσσονται και να εξαφανίζονται χωρίς να θέτουν σε κίνδυνο «τή νομιμότητα του συστήματος» άποτελούν «ένα πολύτιμο στοιχείο ευελιξίας για τή λειτουργία τής οικονομικής μηχανής».²²

Αυτή ακριβώς ή δομή του καπιταλιστικού συστήματος, ύπηρξε και ή άσφαλής προϋπόθεση τής μετεξέλιξης του Folklore, από μιά έπιστήμη ή όποια είχε ως άφεταιρία τήν «άθωα» περιέργεια τών λογίων διαφόρων έποχών για όρισμένες εκφάνσεις τής ζωής του «φτωχού» και «κοινού» λαού, σε μιά έπιστήμη τής όποιας ή ύπόσταση έξαρτάται ολοκληρωτικά από τήν έσαι διατήρηση τής έσωτερικής άντινομίας του συστήματος, δηλαδή από τήν άρμονική συνύπαρξη τής «θεωρητικής ισότητας» μέ τήν «πρακτική άνισότητα». Η άντινομία αυτή, τήν όποια ή τάξη έξουσίας έπιδιώκει μέ κάθε τρόπο άφου από τήν διατήρησή της έξαρτάται ή ήγεμονία της πάνω στην πληθυσμιακή πλειονότητα, πρόσφερε τό έδαφος πάνω στο όποιο ή έπιστήμη του λαϊκού πολιτισμού άναζήτησε και έντόπισε καινούργιες μορφές «λαού» νέου τύπου λαογραφικά φαινόμενα, και ένα νέο λαϊκό πολιτισμό, τόν άστικό λαϊκό πολιτισμό.

Πρός τήν κατεύθυνση τής άναζήτησης λαογραφικών φαινομένων στην πολιτισμική συμπεριφορά τών «έθνικών ομάδων» που διαμόρφωσε ο λαός τής λαογραφίας ως έργατικό δυναμικό τών άστικών κέντρων όδηγήθηκε κατά πρώτο λόγο ή δραστηριότερη λαογραφία στόν ευρύτερο ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο, ή γερμανική.²³ Η στροφή τής γερμανικής

λαογραφίας προς αυτή τήν κατεύθυνση όφείλεται σε όρισμένους παράγοντες, σημαντικότεροι από τούς όποιους μπορεί να θεωρηθούν οι παρακάτω:

α) ο μετασχηματισμός του άγροτικού πληθυσμού σε άστικό, έπακόλουθο τής βιομηχανικής άνάπτυξης, είχε ως συνέπεια τήν άπειλητική για τήν επιβίωσή της μείωση του έρευνητικού ύλικού της.²⁴

β) Τό άδιέξοδο, θεωρητικό και μεθοδολογικό, στο όποιο είχε όδηγήσει τό Volkskunde ή έμμονή του στην άντίληψη τής έννοιας λαός ως πνεύμα και ψυχή.²⁵

γ) Η έντονη συνειδησιακή κρίση που δοκίμασε ένα μέρος τών γερμανικών λαογράφων άμέσως μετά τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο.

Αυτοί οι παράγοντες άνάγκασαν τή γερμανική λαογραφία να στραφεί από τόν άγροτικό πληθυσμό στόν άστικό και άπό τό ιδεολόγημα του ύπερβατικού Volksgeist, στο επίπεδο του κοινωνικού στοιχείου και σε έναν ευρύτερο χώρο συνεκτικών έννοιών τήν cultur, τς πολιτισμικές άξίες. Μέ αυτή τήν προοπτική ή γερμανική λαογραφία, έπιδιώκοντας τήν «χωρίς άποκλεισμούς έμπειρική άνάλυση του πολιτισμού» άποδύθηκε σε έναν άγώνα και προσπαθεί βαθμιαία να άντικαταστήσει τόν παραδοσιακό άγροτικό λαό της μέ τς «έθνικές ομάδες» του άστικού πληθυσμού, και τόν ιδεολογικό πυρήνα της τό Volksgeist, τό στήριγμα τής εθνικής ιδεολογίας και του γερμανικού έθνικισμού (καθώς και μιάς ολόκληρης κατηγορίας παραδοσιακών τοπικών έθνικισμών) μέ ένα πιο

17. Η προβολή τών στοιχείων που διαφοροποιούν μεταξύ τους τά λαογραφικά φαινόμενα, ή εξέταση του κάθε λαογραφικού φαινομένου στη μοναδικότητά του, μακριά από συσχετισμούς μέ έννοιες όπως σύστημα, δομή, λειτουργία, μέ άλλα λόγια μακριά από τς σχέσεις που συνδέονται μεταξύ τους τά διάφορα φαινόμενα, χαρακτηρίζει και τώρα τή γερμανική Λαογραφία, παρ' όλες τς δραστικές άναθεωρήσεις και συζητήσεις πάνω στα ζωτικά προβλήματα τής έπιστήμης του λαϊκού πολιτισμού». Βλ. *German Volkskunde* κ.λπ., δ.π. 18. Και για τήν έπιστήμη του λαϊκού πολιτισμού ισχύει ο λόγος του Marmorra για τς δύο έκδοχές τής εθνικής ιδεολογίας: «Και οι δύο βρίσκονται — χωριστά ή μαζί — στο επίπεδο μιάς ιδεολογίας που έχει διαμορφωθεί από τήν άστική τάξη. Από τή μιά βασίζονται σε μεταφυσικές παραστάσεις: ή μιά στην κοινωνικά μη προσδιορισμένου έλεύθερου άτόμου, ή άλλη στην κοινωνικά έξισου μη προσδιορισμένη, ύπεριστορική ιδέα ενός εθνικού πνεύματος, ενώ άγνοούν και οι δύο τήν πραγματικότητα τής άστικής κοινωνίας, τήν ταξική δομή της, και τς έσωτερικές άντιθέσεις της» Leopoldo Marmorra, δ.π., σ. 28.

19. Έμ. Βαλλερστάιν, δ.π., σ. 47.

20. Έμ. Βαλλερστάιν, δ.π., σ. 48.

21. Έμ. Βαλλερστάιν, δ.π., σ. 44 - 47.

22. Έμ. Βαλλερστάιν, δ.π., σ. 23.

23. Χαρακτηριστικές για τόν προδρομικό χαρακτήρα τους είναι οι άναζητήσεις νέων λαογραφικών περιοχών από τούς Γερμανούς λαογράφους του μεσοπολέμου π.χ. ο Adolf Spamer, τό 1924 έπεσήμανε: «τόν λαϊκό άνθρωπο μπορούμε να τόν βρούμε σε όλες τς τάξεις. Είναι αυτός που όρίζεται από τήν πνευματική σύσταση διάφορων ομάδων, άς πούμε τς ομάδες τών νέων ή τών φυσιολατρών» ή «ή τυπολογία τών πνευματικών ομάδων έμφανίζεται πέρα από τήν οικονομική κατάταξη σε ομάδες νοοτροπίας» κ.λπ. (τά παραθέματα από τό: Μ.Γ. Μερακλή, *Λαογραφικά Ζητήματα*, έκδ. Χ. Μπούρα, Άθήνα 1989, σ. 29). Πρόκειται για μιά πρώτη άξιοποίηση τών εθνικών ομάδων ή έθνοτήτων από τή Λαογραφία. Ακριβώς αυτό τό μονοπάτι άκολουθεί και ή σύγχρονη άστική λαογραφία.

24. Ο τίτλος «Λαογραφία του Προλεταριάτου» του Will - Erich Peuchert (1931) είναι δηλωτικός αυτής τής άνησυχίας και οι άπόψεις που διατυπώνει σχετικά μέ τήν άξιοποίηση του έργατικού δυναμικού τών άστικών κέντρων, δείχνουν τήν άγωνία τής λαογραφίας για τήν ίδια τήν επιβίωσή της. Μερικές από αυτές τς άπόψεις βλ. στο Μ.Γ. Μερακλή, δ.π., σ. 30.

25. Ο κοινωνιολόγος Heinz Mauss, σχετικά νωρίς (1946) στο άρθρο του «The Situation of German Volkskunde» διέγινωσε τήν έμπλοκή που δημιουργούσε στη γερμανική λαογραφία ή άντίληψη του λαού ως πνεύμα ή ψυχή. Βλ. τήν εισαγωγή τών James R. Dow and Hann-jost Lixfeld στόν τόμο *German Volkskunde*, κ.λπ., σ. 11.

εύελικτο και άπροσδιόριστο ύποκατάστατο, τήν Cultur,²⁸ και τέλος τήν παραδοσιακή λαογραφία με τήν αστική λαογραφία.

Η λαογραφία του περασμένου αιώνα, στους αγροτικούς πληθυσμούς της προβιομηχανικής Εύρώπης είχε ανακαλύψει ένα ολοκληρωμένο πολιτισμικό σύστημα που χαρακτήρισε λαϊκό πολιτισμό, και στον φορέα του, τον «φτωχό» και «κοινό» λαό τήν έννοια - κλειδί του έθνικου κράτους και της έθνικης ιδεολογίας. Στην οικονομική ύποδομή αυτού του πατροπαράδοτου πολιτισμού αντίστοιχο ένα ολοκληρωμένο δικαιοπολιτικό και ιδεολογικό έποικοδόμημα με διαχρονική και συγχρονική συνοχή, τό όποιο άντανακλούσε τούς ύλικούς δρους τής παραγωγής και άναπαραγωγής του.

28. Βλ. π.χ. Martin Scharfe, *Toward a cultural History, Notes on Contemporary Volkskunde in German Speaking Countries*, στο *German Volkskunde*, κ.λπ., σ. 265 κ.έ.

29. Άν και αυτές οι πολιτισμικές άποστάσεις τηρήθηκαν για αιώνες τό πρόβλημα τής άπόλυτης άυτονομίας τών δύο πολιτισμών τέθηκε σχετικά νωρίς. Είναι πράγματι άυτόνομοι ή ό ένας επηρέασε τόν άλλο; Τί χαρακτήρα έχει, άν ύπάρχει, αυτή ή επίδραση. Παράπεμπω, έδώ, μόνο στην προβληματική που άναπτύσσει πάνω στό ζήτημα, ό Ιστορικός Peter Burke άφορμώντας άπό τή γκραμισιανή θέση τής «πολιτισμικής ήγεμονίας» του λόγιου και κυρίαρχου πολιτισμού βλ. Peter Burke, *Popular Culture Reconsidered Storia della storiografia*, 17 (1990) σ. 117. Και για τήν «πολιτισμική ήγεμονία» βλ. T.J. Jackson Lears, *The Concept of Cultural hegemony, problems and Possibilities*, *The American Historical Review*, 90 (1987) σ. 567 - 593.

30. Βλ. τήν ύδυτερκή άνάλυση «τής διαπαιδαγωγικής δραστηριότητας του κράτους» σε σχέση με τό λαϊκό πολιτισμό που κάνει ό Gramsci στό άρθρο του, «Παρατηρήσεις πάνω στη Λαογραφία» στο: Antonio Gkr?amsi, *Λογοτεχνία και Έθνική Ζωή*, εκδ. Στοχαστής, Άθήνα 1981, σ. 326 - 27.

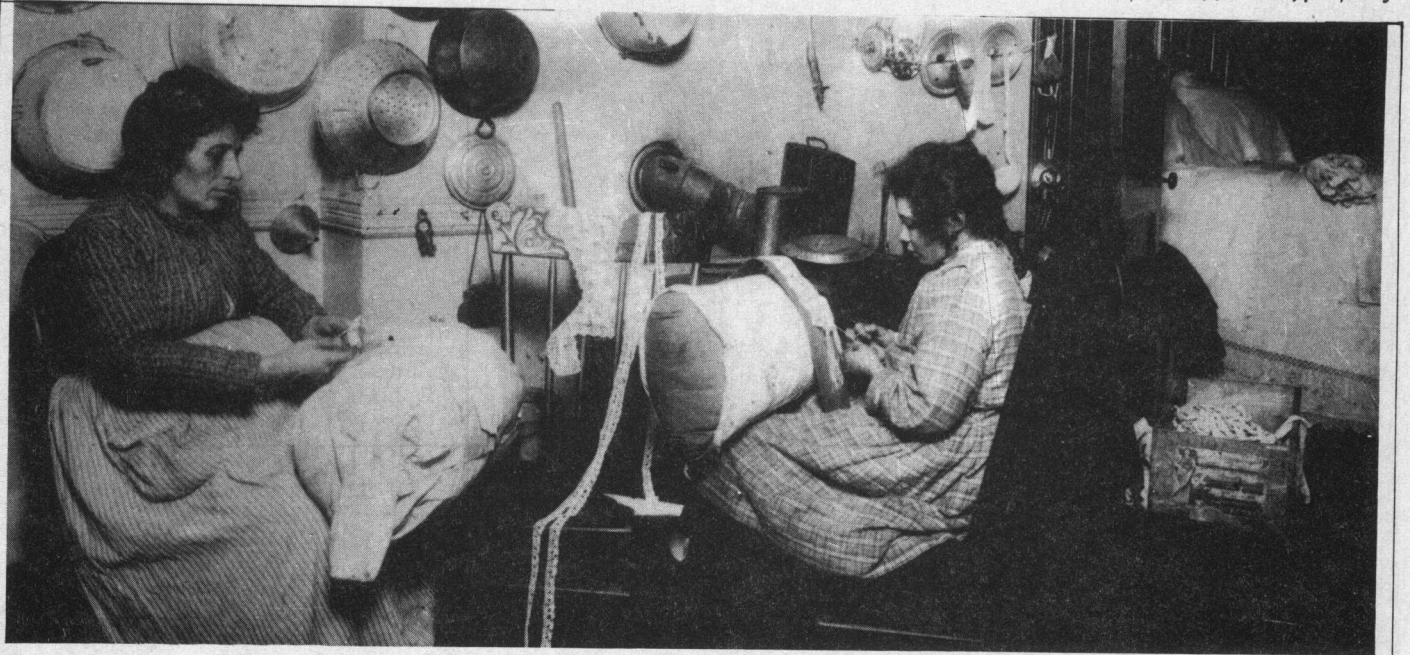
31. James R. Dow and Hannjost Lixfeld, κ.λπ., δ.π. σ. 20.

32. Άνάλογα διευρυμένη άντίληψη για τή σύσταση του νέου λαού τής Λαογραφίας έχει και ή σύγχρονη άμερικανική Λαογραφία, αλλά και κάθε «μετεξελιγμένη» σε αστική, παραδοσιακή Λαογραφία. Βλ. τη μελέτη του Alan Dundes, *Who are the folk?* στο Alan Dundes, *Interpreting Folklore*, εκδ. Indiana University Press, 1980 σ. 1 κ.έ. καθώς και τή θεματογραφία του Μ.Γ. Μερικλή, δ.π., π.χ. 'Ο άνθρωπος τής πόλης, Τί είναι ό Folklorismus, Πολιτιστικοί σύλλογοι, Στοιχεία τής ταυτότητάς τους, Πόλη μετοίκων κ.λπ.

Η καλλιέργεια τής γής και ή μεταποίηση τών πρώτων ύλων με χειροποίητα έργαλεία και τεχνικές που κατακτήθηκαν μέσα άπό μία μακράϊωνη συλλογική έμπειρία, ή όργάνωση του καθημερινού - έργασιακού και κοινωνικού χρόνου (σε πλήρη άναφορά προς τόν φυσικό χρόνο), τό έθιμικό δικαιο και οι βασικοί θεσμοί τής κοινωνικής ζωής (δροι άνταλλαγής και μεταβίβασης άγαθών, συγγένεια, θρησκεία κ.λπ.), ή λαϊκή λογοτεχνία με τόν ειδολογικό πλούτο τής, ή καλλιτεχνική έκφραση διατυπωμένη δευτερογενώς κατά κανόνα στά χρηστικά άντικείμενα τής καθημερινής ζωής όλων τών μεταποιητικών κλάδων (ύφαντική, μεταλλοτεχνία, ξυλοτεχνία, κ.λπ.) άποτελούν ένα ενιαίο, ιεραρχικά δομημένο πολιτισμικό σύνολο, δημιούργημα και κτήμα τών πληθυσμών τούς όποιους ό πανάρχαιος καταμερισμός έργασίας (σε κέντρο και περιφέρεια) όρισε νά άσχολούνται με τήν άγροτική έργασία και άπό τούς όποιους, ή έκάστοτε τάξη έξουσίας κράτησε, για αιώνες, τίς κοινωνικές και πολιτισμικές άποστάσεις τής.²⁹ Η μή άλλοτριωμένη σχέση με τά παραγόμενα άγαθά, ή άυτοτελής παραγωγή και κατανάλωση τών πνευματικών και ύλικών άγαθών, ό προφορικός λόγος ως άποκλειστικό μέσο επικοινωνίας, ή άυτόνομη - χωρίς κρατική ή άλλου είδους καθοριστική παρέμβαση - κοινωνικοποίηση τών μελών τής ομάδας είναι μερικά άπό τά πιό χτυπητά γνωρίσματα του λαϊκού πολιτισμού.

Η δημιουργία τών έθνικών κρατών στά πλαίσια του διακρατικού συστήματος και του νέου τρόπου παραγωγής βρίσκει τόν λαό τής λαογραφίας, όπως άναφέρθηκε και πιό μπροστά, μετατοπισμένο ως έργατικό δυναμικό στά αστικά κέντρα, και κατανεμημένο σε κοινωνικά ύποσύνολα, τίς έθνικές ομάδες ή έθνότητες. Οι έννοιες έθνος και λαός έπαναπροσδιορίζονται και άποκτούν νέο περιεχόμενο, ενώ ό λαός εμπλέκεται στη διαδικασία τής δημιουργίας τών έθνικών κρατών και τής εξασφάλισης τής συνοχής τους, και βιώνει τή βασική άντινομία του συστήματος του Ιστορικού καπιταλισμού, δηλαδή τή σύζευξη τής «θεωρητικής ισότητας» με τήν πρακτική άνισότητα. Ως έργατικό δυναμικό, ό λαός τής λαογραφίας, άποσπασμένος άπό τόν φυσικό του βίοτοπο, άναγκάζεται νά έγκαταλείψει τόν παραδομένο άπό αιώνες τρόπο με τόν όποιο συμμετείχε στην παραγωγική διαδικασία - όλικό προϊόν, μή άλλοτριωμένη έργασία κ.λπ. - ενώ άποκόβεται βαθμιαία άπό όλόκληρο τό πολιτισμικό του σύστημα και τήν Ιστορική του μνήμη, τήν όποία συντηρούσε, μεταπλασμένη σε άισθητική δημιουργία, ό δικός τους προφορικός πολιτισμός.

Παράλληλα, τό κράτος ως πολιτική έξουσία άναλαμβάνει στό έξής και τήν κοινωνικοποίηση τών έθνικών ομάδων.³⁰ Μέσα άπό κατευθυνόμενους άγωγούς γνώσης, όπως ή έπίσημη παιδεία με τούς σχολικούς μηχανισμούς τής, τά ύπουργεία Πολιτισμού, τά μέσα μαζικής πληροφόρησης και έπικοινωνίας, πραγματοποιείται ή κοινωνική ένταξη τών μελών τών έθνικών ομάδων. Με τήν προβολή κοινών, βιολογικών και πολιτισμικών δεσμών επιδιώκεται ή διαμόρφωση μιας ενιαίας κοινωνικής και έθνικής συνείδησης και ή νομιμοποίηση τών κοινωνικών άνισοτήτων, στόχος άναγκαίως, τόσο για τήν έσωτερική συνοχή, όσο και για τήν όριοθέτηση του έθνικου κράτους και τήν προβολή του προς τά έξω. Με αυτόν τόν τρόπο, πραγματοποιείται κι ένας εκ τών άνω χειραγωγούμενος εκπολιτισμός τών έθνικών ομάδων και δημιουργείται ένα πολιτισμικό συνονθύλευμα, συνονθύλευμα στό όποιο ή γερμανική λαογραφία, κατ' άρχήν, προβληματισμένη άπό τήν νέα πραγματικότητα, έντοπίζει τόν νέο λαϊκό πολιτισμό, τόν αστικό, και στον φορέα του τόν νέο λαό τής. Άλλά ποιοί άποτελούν αυτόν τόν νέο λαό τής λαογραφίας, τόν δημιουργό του αστικού λαϊκού πολιτισμού; Ποιοί άποτελούν τίς έθνικές ομάδες, τίς τόσο άπαραίτητες για τή λειτουργία τής οικονομικής μηχανής και ποιός είναι αυτός ό αστικός λαϊκός πολιτισμός; Οι διάφορες κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες, ή οικογένεια, οι ήλικωμένοι, οι έθνικές μειονότητες, οι μετανάστες, οι περιθωριακοί, οι παρείσακτοι³¹ κ.λπ. όρίζονται άπό τή γερμανική λαογραφία,³² ως δημιουργοί και φο-

ρείς του αστικού λαϊκού πολιτισμού. Ένω στό φάσμα των εκδηλώσεων και συμπεριφορών που προέκυψαν από την μείξη:

α) των πολιτισμικών αξιών που προσπάθησε να συντηρήσει ο λαός της λαογραφίας στον άγωνα του να προσαρμοστεί και να επιβιώσει ως εργατικό δυναμικό των αστικών κέντρων,

β) των ιδιαίτερων γνώσεων και συμπεριφορών που συνεπάγονταν η ιεραρχημένη συμμετοχή του στην επαγγελματική του απασχόληση και

γ) των γνώσεων που του πρόσφερε η επίσημη παιδεία και ο εκ των άνω εκπολιτισμός,

ή Γερμανική λαογραφία, ανακαλύπτει ένα νέο λαϊκό πολιτισμό, τον αστικό. Πράγματι, από την ανάμειξη αυτών των τριών κατηγοριών πολιτισμικών αξιών, προέκυψε — και συνεχώς προκύπτει ένα νέο πολιτισμικό συνονθύλευμα από κερματισμένες και αποσπασματικές εκδηλώσεις, κάτι σαν «υποπροϊόντα άτελους καύσης», τά όποια ώστόσο συνιστούν έναν άλλο πολιτισμό, μέ δική του κοσμοαντίληψη, διαφορετικό και κατώτερο από τον πολιτισμό της ήγεμονεύουσας τάξης. Έναν πολιτισμό ο όποιος άντανακλά τον τρόπο μέ τον όποιο τά κοινωνικά ύποσύνολα συμμετέχουν στην παραγωγική διαδικασία και βιώνουν, από τό ένα μέρος τήν άλλοτριωμένη σχέση τους μέ τά προϊόντα που παράγουν, και από τον άλλο τον κατεξοχήν καταναλωτικό ρόλο που τούς επιβάλλει τό σύστημα του ιστορικού καπιταλισμού. Έναν πολιτισμό μπροστά στον όποιο ή επιστήμη της λαογραφίας δέν μένει πιά έκθαμβη, όπως ή λαογραφία του 19ου αιώνα όταν οι αστοί λόγιοι, στή δημοτική ποίηση και στα λαϊκά παραμύθια ανακάλυπταν μία καθαρή ποιητική δημιουργία εφάμιλλη μέ αυτή των επώνυμων δημιουργών καθώς και μία βαθιά πολυεπίπεδη σύνδεση μέ τό ιστορικό παρελθόν του κάθε λαού, αλλά όμολογημένα ή άνομολόγητα τον άντιλαμβάνεται μάλλον ως ένα πολιτισμό Kitch.³³

Άξιοσημείωτο είναι τό γεγονός ότι ως λαογραφικά φαινόμενα ή αστική λαογραφία δέν χαρακτηρίζει μόνο τις εκδηλώσεις της καθημερινής ζωής των ποικιλώνυμων έθνικών ομάδων οι όποιες άπηχούν τήν προσπάθεια που καταβάλλουν γιά να προσαρμοστούν στή λογική των νέων συνθηκών της βιολογικής και κοινωνικής άναπαραγωγής των μελών τους, δηλαδή λαογραφικά φαινόμενα που όφείλονται στή δημιουργική πρωτοβουλία αυτών των κοινωνικών στρωμάτων, αλλά και μία όλόκληρη κατηγορία φαινομένων που άπηχούν:

α) τον τρόπο μέ τον όποιο ή τάξη έξουσίας — μέσα από άγωγούς δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου — όργανώνει και κατευθύνει τις καταναλωτικές άνάγκες, τήν πνευματική και αίσθητική άγωγή των «πλατιών λαϊκών μαζών»,

β) Τόν τρόπο μέ τον όποιο αυτά τά κοινωνικά στρώματα προσλαμβάνουν τά προσφερόμενα αγαθά.³⁴

Μέ αυτά τά κριτήρια ή λαογραφία, δέν άναζητά πιά τον άγράμματο χωρικό γιά να συλλέξει τό υλικό της, αλλά οι όρίζοντες της άνοίγουν γιά να χωρέσουν κάθε φαινόμενο που έμπίπτει στή γενική κατηγορία *cultur*. Έτσι, τό εύρύτατο φάσμα των νέου τύπου λαογραφικών φαινομένων μπορεί να άρχίζει από μεμονωμένες συμπεριφορές, όπως π.χ. είναι οι έπιγραφές στα νώτα των φορτηγών «μπαμπα πρόσεχε, μήν τρέχεις» ή οι δαντέλες στό μπαρμπρίζ των άγροτικών Datsun και να καταλήγει στα «λαογραφικά» της πολιτικής (έκλογές κ.λπ.) και των computers. Άνάμεσα σ' αυτούς τούς πόλους άναπτύσσεται μία όλόκληρη κλίμακα λαογραφικών περιοχών όπως: τά μαζικά μέσα ένημέρωσης, ή έρευνα της καθημερινής πολιτισμικής συμπεριφοράς, τά λαϊκά άναγνώσματα και οι μαζικές εκδόσεις, τά comics· ό φολκλορισμός, ή όργάνωση του ελεύθερου χρόνου, ό τουρισμός και ή οικολογία· ό άθλητισμός (ποδόσφαιρο κ.λπ.), ό στρατός, ή θρησκεία, ή εκδηλώσεις προσαρμοσμένες στή νέα πραγματικότητα, π.χ. τά διάφορα φεστιβάλ, τό φαινόμενο *kitch* κ.λπ.

Έτσι χωρίς έξάρσεις θαυμασμού — περιττές άλλωστε — και χωρίς άξιολογικές προθέσεις, ή επιστήμη του λαϊκού πολιτισμού, ή γερμανική *Volkskunde*, στή χώρα όπου ή ιδεολογική χρήση του λαού ως πνεύμα και ψυχή (στήν ύπηρεσία του γερμανικού έθνικισμού), είχε φθάσει τά άκραία και παράλογα όρια της, έστρεψε τό πρόσωπό της στή νέα κοινωνική πραγματικότητα και στηριζόμενη στή δομική άντινομία του συστήματος και στήν πολύ πλατιά και άπροσδιόριστη έννοια *Cultur*, δέν δυσκολεύτηκε να χαρακτηρίσει τις μεμονωμένες και άποσπασματικές³⁵ συμπεριφορές των πλατιών λαϊκών μαζών ως έναν νέο και ένιαίο λαϊκό πολιτισμό και να τον αποδώσει σε έναν λαό, ο όποιος πολύ λίγο ευθύνεται γιά τή διαμόρφωση αυτού του όμογενοποιημένου εκ των άνω πολιτισμού.

33. Το φαινόμενο Kitch καθώς και τό φαινόμενο του Folklorism «ως από δεύτερο χέρι λαϊκός πολιτισμός», άπασχόλησε ιδιαίτερα κι έπίμονα τή γερμανική Λαογραφία. Ειδικά γιά τό φολκλορισμό βλ. Herman Bausinger, *Toward a Critique of folklorismus Criticism*, στό *German Volkskunde*, δ.π., σ. 113 κ.έ.

34. Τήν άποψη ότι «ή καθημερινή κατανάλωση είναι ένα είδος παραγωγής ή δημιουργίας, έφόσον συνεπάγεται ότι ο λαός έναποθεται νόημα στα άντικείμενα» τή συζητά ο Peter Burke, *π.*, σ. 45.

35. Ο Antonio Gramsci τόνισε τήν «άντιφατικότητα και τήν άποσπασματικότητα» του λαϊκού πολιτισμού της 'Ιταλίας του μεσοπολέμου. Μία σύντομη παρουσίαση των άπόψεων του A. Gramsci γιά τό λαϊκό πολιτισμό βλ. Τζιουζέπε Πετρόνιο, «Λαϊκός Πολιτισμός», *Άντί* 347 (1987) σ. 31.

Μέ την «ανάκαλυψη» του αστικού λαϊκού πολιτισμού, καθώς γίνονται ακόμη πιο άσπρη τὰ ὄρια ἀνάμεσα στους παραγωγούς καί πομπούς τῶν πολιτισμικῶν ἀγαθῶν καί στους δέκτες καί καταναλωτές - τό εἰδικό βάρος πέφτει στό ἀγαθό πού καταναλώνεται καί ὄχι στό ποιός, πῶς καί μέ ποιούς ὄρους τό καταναλώνει, δημιουργεῖται ἕνας νέος συνδετικός ἴστος, μιά νέα ἐκσυγχρονισμένη ἐκδοχή τῆς ἐνιαίας κοινωνικῆς καί ἐθνικῆς συνείδησης. Ἡ συμμετοχή στά κοινά πολιτισμικά ἀγαθὰ (ὁ τρόπος καί ὁ βαθμός συμμετοχῆς, φυσικά, καθορίζεται ἐκ τῶν ἄνω), δημιουργεῖ τό κοινό αἶσθημα, ὅτι ὅλοι εἶναι ἰσότημα μέλη μιᾶς μεγάλης πολιτισμικῆς κοινότητος. Ὅλοι μποροῦν νά συμμετέχουν στά διάφορα φεστιβάλ, νά βλέπουν τὰ διεθνικά σήριαλ, νά ἀκοῦν ραδιόφωνο, νά ψηφίζουν, νά στολιζοῦν χριστουγεννιάτικο δέντρο, νά διαβάζουν τὰ λαϊκά ἀναγνώσματα, περιοδικά κι ἐφημερίδες, νά γιορτάζουν γενέθλια καί νά τραγουδοῦν τό *happy birthday for you*, νά παθαίνονται γιά τήν ποδοσφαιρική ομάδα τους κ.λπ. καί ὅλοι μαζί, ἀποτελοῦν ἕναν ἐνιαῖο λαό. Οἱ διαφορές πού συνεπάγεται ὁ τεχνικός καί κοινωνικός καταμερισμός ἐργασίας, πού βιώνουν καθημερινά τὰ λεγόμενα «πλατιά λαϊκά στρώματα» ἢ ἄλλως «μῆ προνομιούχα» (κοινωνικός καί πολιτισμικός ρατσισμός), ὑπερβαίνονται χάρις στήν καταναλωτική ὁμογενοποίηση, πού ἐπιδιώκουν καί ἐπιτυγχάνουν ἐκεῖνοι πού ἀσκοῦν τήν κάθε εἶδους ἐξουσία. Ἡ λαογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα δέν χρειάστηκε νά «κατασκευάσει» τόν λαϊκό πολιτισμό, γιατί διαφορετικοί, οικονομικοί καί κοινωνικοί λόγοι εἶχαν ἐπιτρέψει τήν ἀθόρυβη —σάν ροή ὑπόγειων νερῶν— διαμόρφωσή του μέ τήν συμμετοχή ὄλων τῶν φορέων του. Ἡ κρίση ὑπαρξῆς πού ἀντιμετώπισε ἡ λαογραφία τοῦ 20οῦ αἰῶνα (μέ τήν μετατροπή τοῦ λαοῦ τῆς σέ ἐργατικό δυναμικό) τήν ἀνάγκασε νά «ἀνακαλύψει», τό «πρόσχημα τοῦ βίου τῆς» τόν ἀστικό λαϊκό πολιτισμό καί στόν φορέα του ἕνα νέο λαό. Ἐναν λαό, ὁ ὁποῖος κατά τόν Alan Dundes, τόν δραστηριότερο ἐκφραστή τῆς ἀστικῆς λαογραφίας στήν Ἀμερική, ὀρίζεται ὡς ἐξῆς:

«ὁ ὄρος *λαός* μπορεῖ νά ἀναφέρεται σέ ὁποιαδήποτε ομάδα ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι μοιράζονται τουλάχιστον ἕνα κοινό παράγοντα. Δέν ἐνδιαφέρει τό εἶδος τοῦ συνδετικοῦ παράγοντα — μπορεῖ νά εἶναι μιά κοινή ἀπασχόληση, ἡ

γλώσσα ἢ ἡ θρησκεία, ἐκεῖνο ὅμως πού ἔχει σημασία εἶναι ὅτι μιά ομάδα πού σχηματίζεται γιά ὁποιοδήποτε λόγο θά ἔχει κάποιες παραδόσεις τίς ὁποῖες θεωρεῖ δικές τῆς. Θεωρητικά, μιά ομάδα, μπορεῖ τουλάχιστον νά ἀποτελεῖται ἀπό δύο πρόσωπα, γενικά ὅμως οἱ πλείστες ομάδες ἀποτελοῦνται ἀπό δύο πρόσωπα, γενικά ὅμως οἱ πλείστες ομάδες ἀποτελοῦνται ἀπό περισσότερα ἄτομα. Ἐνα μέλος τῆς ομάδας μπορεῖ νά μὴ γνωρίζει ὅλα τὰ ἄλλα μέλη, ὅμως πιθανόν θά γνωρίζει τόν κοινό πυρήνα τῶν παραδόσεων πού ἀνήκουν στήν ομάδα, παραδόσεις οἱ ὁποῖες βοηθοῦν τήν ομάδα νά ἔχει τήν αἴσθησι τῆς ταυτότητος τῆς ομάδας».

Ἔτσι οἱ ἐθνικές ομάδες μποροῦν νά ἀναδιατάσσονται καί νά ἀνασυντάσσονται ὄχι μόνο ὡς εὐέλικτες κοινωνικές ομάδες, ἀπαραίτητες γιά τή λειτουργία τῆς οἰκονομικῆς μηχανῆς τοῦ ἱστορικοῦ καπιταλισμοῦ ἀλλά μέ ἐξίσου εὐέλικτο τρόπο προσφέρουν τό «ἄλλοθι» γιά ἕναν χωρίς περιορισμούς καί ἀποκλεισμούς ὄρισμό τοῦ λαοῦ - δημιουργοῦ τοῦ νέου ἀστικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Καί στό τελικό ἐρώτημα πού θέτουν οἱ λαογράφοι στόν ἑαυτό τους: «ποιός εἶναι ὁ λαός;» ἀπαντοῦν ἀβίαστα: «μεταξύ ἄλλων, εἴμαστε ἐμεῖς!» Δηλαδή ἀπόλυτη ταύτιση τοῦ ὑποκειμένου καί τοῦ ἀντικειμένου, τῆς παρατηρούμενης καί τῆς παρατηρούσας κουλτούρας. Ὁ «πυρήνας τῶν κοινῶν παραδόσεων» ἀποτελεῖ τή συνεκτική οὐσία, ὄχι μόνο τῶν μεμονωμένων κοινωνικῶν ομάδων ἀλλά ὡς ἀρκετά ἀφηρημένη διατύπωση μπορεῖ νά ἀποτελεῖ τή συνεκτική οὐσία ἑνός ὀλόκληρου λαοῦ, ἀνεξάρτητα ἀπό τόν τεχνικό καί κοινωνικό καταμερισμό ἐργασίας καί τήν ἱεραρχημένη συμμετοχή του στήν παραγωγική διαδικασία τῶν κυρίαρχων καί τῶν κυριαρχούμενων τάξεων.

Ἡ γερμανική λαογραφία, ἀναγκάστηκε ἀπό τὰ πράγματα νά στραφεῖ πρὸς τήν ρεαλιστική ἐκδοχή τῆς ἔννοιας λαός, δηλαδή στήν κοινωνική του πραγματικότητα καί νά μετατοπίσει τόν ἀξονα τῆς ἐθνικῆς ἰδέας ἀπό τό *Volksgeist* στήν ἐκτεταμένη καί ἐμπράγματη περιοχὴ τῆς *culture*. Καί στίς δύο περιπτώσεις οἱ ἀντιφάσεις καί οἱ ἀντινομίες τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος ὑπερβαίνονται μέ τόν ἴδιο, ἀνώδυνο γιά τήν παρατηρούσα κουλτούρα, τρόπο.

Ωστόσο, αυτή η στροφή του *Volkskunde* δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως αδέσποτη κίνηση, αλλά να ένταχθεί στα ευρύτερα ευρωπαϊκά και διεθνή πλαίσια και να ιδωθεί σέ συνάρτηση με τους προβληματισμούς των κοινωνικών και ιστορικών επιστημών των άλλων ευρωπαϊκών χωρών και ιδιαίτερα της Γαλλίας. Πράγματι, οι αλλαγές που πραγματοποιούνται στην οικονομική υποδομή των ευρωπαϊκών κοινωνιών συντελούνται και ολοκληρώνονται άλλοτε με γοργότερους και άλλοτε με αργότερους ή παλίνδρομους ρυθμούς, τά οικονομικά και πολιτισμικά κέντρα παρασύρουν στην τροχιά τους τις περιφέρειες, ενώ τα νέα κοινωνικά δεδομένα δημιουργούν για τις κοινωνικές, αλλά και τις ιστορικές επιστήμες, διαφόρων ειδών *αδιέξοδα*. *Αδιέξοδα* τά όποια τις ώθηον στό να επανακαθορίσουν τά επιστημονικά τους όρια και πολλές φορές να διευρύνουν τά πεδία των έρευνών τους, γεγονός που έχει ως συνέπεια, τήν καλύτερη αξιοποίηση και κατανόηση των νέων περιοχών έρευνας. Τελικά, βρίσκουμε τήν κοινωνιολογία και τήν ιστορία να κατεβαίνουν και να συναντιώνται σ' ένα κοινό και ευρύτατο πεδίο φαινομένων στόν «*άνάνω*» επαναλαμβανόμενο» πολιτισμό τής καθημερινής ζωής, τόν προφορικό πολιτισμό, και όχι μόνο σέ ό,τι χαρακτηρίστηκε ως λαϊκός, παραδοσιακός — άγροτικός ή άστικός — αλλά στόν καθημερινό³⁶ πολιτισμό όλων των κοινωνικών τάξεων.

Η γαλλική κοινωνιολογία (μέ τό περιοδικό όργανό της: *Année Sociologique*) και ή κοινωνική άνθρωπολογία (ή όποια κατά κάποιο τρόπο *ένηλικιώθηκε* στή σκιά τής πρώτης *έχοντας* πάντοτε στό *έπίκεντρο* των θεωρητικών και μεθοδολογικών της *άναζητήσεων* τό κοινωνικό φαινόμενο), αλλά και ή γαλλική ιστορία (μέ τό περιοδικό της όργανο: *Annales* και τήν *άνίχνευση* νέων περιοχών έρευνας, όπως τά συμβάντα του χρόνου τής μακράς διάρκειας κ.λπ.) *ύπήρξαν* πρωτοποριακές και *γονιμοποίησαν* πολλαπλά τις *άναζητήσεις* — θεωρητικές και μεθοδολογικές του ευρύτερου ευρωπαϊκού και διεθνούς χώρου.

Πράγματι, τό *προβάδισμα* του κοινωνικού φαινομένου, *προβάδισμα* που συνδέεται άμεσα μέ τις *προδιαγραφές* τής

γαλλικής έκδοχής τής *έθνικής ιδεολογίας* (Τό *έθνος* σύμβολο τής *έσωτερικής συνοχής* τής κοινωνίας που *έξασφαλίζεται* μέ τήν *προβολή* αξιών όπως ή *ισότητα*, ή *έλευθερία* κ.λπ.) *έφερε* πρό πολλού στήν *έπιφάνεια* *έρμηνευτικά έργα* *λέια* και *έννοιες* όπως: ή *άντικειμενική ύπόσταση* του κοινωνικού φαινομένου, ή *καθοριστικός ρόλος* των *συλλογικών παραστάσεων* στή *διαμόρφωση* τής κοινωνικής *συνείδησης* του κάθε *άτόμου*, *κοινωνική σταθερότητα* και *συνοχή*, *λειτουργία*, *σύστημα*, *δομή* (Durkheim), *πολιτισμικό δυισμό*, *όλικό κοινωνικό φαινόμενο* (M. Mausse), και *όλοκληρωμένες θεωρίες* *άναλυσης* όπως ή *δομική θεωρία* κ.λπ.

Από τό άλλο μέρος, τό *έυρος* του *έρευνητικού πεδίου* τής κοινωνικής *έπιστήμης* — τό *κοινωνικό φαινόμενο* είναι *καθολικό*, *συγχρονικό* και *διαχρονικό* — *συνεπαγόταν* *αυτοδίκαια* και τήν *ύπαγωγή* του *λαϊκού πολιτισμού*, και του *φορέα* του, ως *κοινωνικής όντότητας*, στή *δική* της *έπιστημονική *έπικράτεια**. *Ενώ*, *παράλληλα*, ή *ιστοριογραφία*, μέ τή *δική* της *προωθημένη προβληματική* (*longue durée Histoire des mentalités, Histoire total* κ.λπ.) *άνοιγόταν* και *αυτή* *πρός* τήν *ίδια* *περιοχή*, *πρός* τό *περιθώριο*, *γιά* τά *δικά* της *έπιστημονικά *ένδιαφέροντα**, *λαϊκό πολιτισμό* και *πρός* τις *προφορικές μαρτυρίες* του. *Έτσι*, *οί *άγροτικές κοινωνίες** *πιά*, και *όχι* ή *άγροτιά*, ή *οί *άγροτικοί** και *άμόρφωτοι* *πληθυσμοί*, *γίνονται* *άντικείμενο* *συστηματικής έρευνας* *όχι* *μόνο* *άπό* τήν *κοινωνιολογία* *άλλά* *και* *άπό* τήν *ιστορία*, και *φυσικά* *και* *μέ* *τόν* *δικό* *τους* *θεωρητικό* *και* *μεθοδολογικό *έξοπλισμό**. *Οί *άγροτικές κοινωνίες** *παρκοιλοιοιοιούνται* *στήν* *πορεία* *του* *κοινωνικού *μετασχηματισμού**³⁷ *τους* *που* *πραγματοποιείται* *στά* *πλαίσια* *τής* *προοδευτικής *άλλαγής** *του* *οικονομικού *συστήματος**. *Οί *όροι**: *μετασχηματισμός*, *ένταξη* - *ένσωμάτωση* *είναι* *άπό* *τίς* *κυριότερες* *έννοιες* *κλειδιά*, *μέ* *τίς* *όποίες* *ή* *κοινωνιολογία* *βλέπει* *και* *άναλύει* *τίς* *διάφορες* *πτυχές* *τής* *ζωής* *των* *άγροτικών* *κοινωνιών*, *ένώ* *ή* *κοινωνικοποιημένη* *ιστορία*, *γίνεται* *κοινωνική* *ιστορία*, *μέ* *τάσεις* *νά* *καταστεί* *μιά* *καθολική *έπιστήμη** *ή* *Ιστορία* *«του* *όλικού* *τρόπου* *ζωής»*. *Ιστορία* *του* *παρελθόντος* *άλλά* *και* *του* *παρόντος*.

Ανάμεσά *τους*, *ή* *έπιστήμη* *του* *λαϊκού πολιτισμού*, *μάλλον* *σασιτιμένη* *και* *άμήχανη* *γιά* *τούς* *άπρόκλητους* *έπιστημονικούς* *έταίρους*, *δείχνει* *νά* *ψάχνει* *τόν* *λαό* *και* *τόν* *πολιτισμό* *του*, *τό* *άντικείμενο* *τής* *ύπαρξής* *της*, *ένώ* *ξαναιμπάνει* *στή* *συζήτηση* *τό* *πρόβλημα* *τής* *ταυτότητας* *του* *λαού* *ως* *δημιουργού* *και* *φορέα* *ένός* *ξεχωριστού* *πολιτισμού* *και* *τό* *πρόβλημα* *τής* *ταυτότητας* *και* *τής* *ποιότητας* *αυτού* *του* *λαϊκού πολιτισμού*.

36. Βλ. Carola hipp, Writing History as Political Culture. Social History versus "Alltagsgeschichte". A German Dedate.

37. Βλ. τούς σχετικούς προβληματισμούς στό Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στήν *άγροτική Έλλάδα* (έισαγωγή - *επιμέλεια* *Στάθης* *Δαμιανάκος*), *Αθήνα* 1987.

"ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΕΝΟΣ Α."

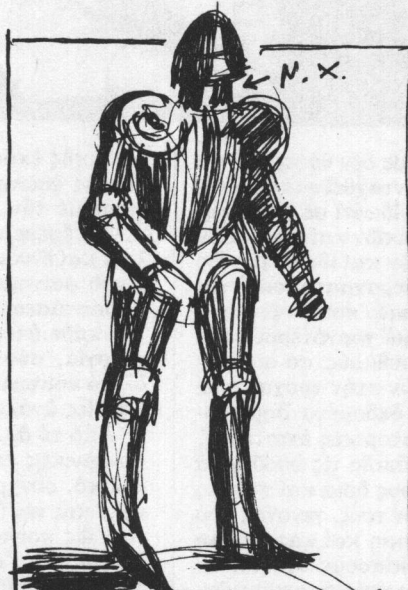
ΝΑ ΕΞΗΓΗΣΩ
ΚΑΤΙ ΓΙΑ ΜΕΝΑ

ΑΥΤΑ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΣΧΟΛΙΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΑ
ΟΥΤΕ ΠΑΙΧΝΙΑΙ ΜΕ
ΚΟΜΙΚΣ

ΑΣ ΠΟΥΜΕ ΟΤΙ Ο
ΜΟΝΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΝΑ
ΠΩ

ΟΤΙ ΕΝΩ ΕΤΣΙ
ΝΟΜΙΖΟΥΜΕ ΟΤΙ
ΕΙΜΑΣΤΕ

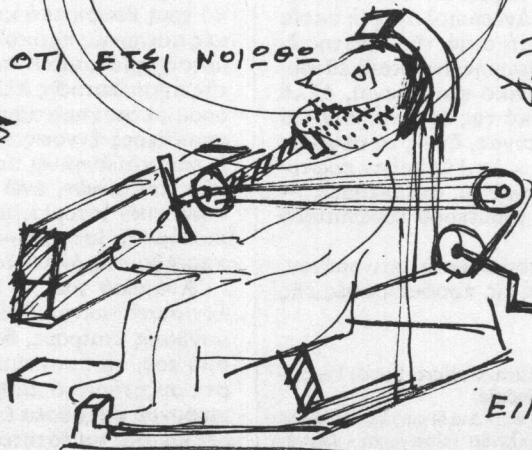
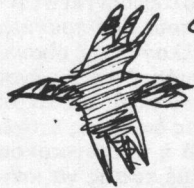
N.X.

ΕΤΣΙ ΚΙΝΔΥΝΕΥΟΥ
ΜΕ ΝΑ ΜΟΙΑΖΟΥΜΕ

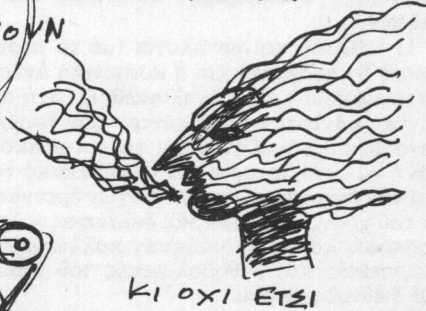
ΠΟΛΛΟΙ ΦΙΛΟΙ ΜΑΣ
ΗΔΗ ΕΤΣΙ ΕΥΚΛΟΦΟΥΝ

ΟΤΙ ΑΥΤΑ ΤΑ ΠΡΟΤΥΠΑ
ΕΙΝΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΟΝΟ

ΟΤΙ ΕΤΣΙ ΝΟΙΩΘΩ

ΕΙΝΑΙ ΑΥΤΟΣ

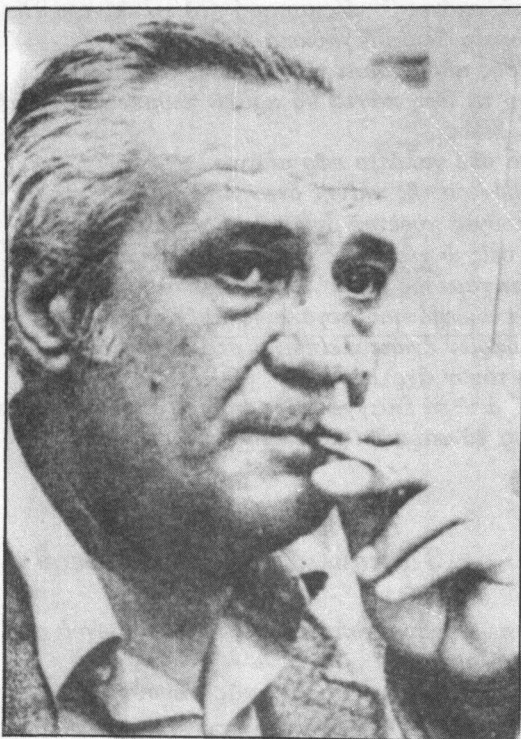

ΚΙ ΟΧΙ ΕΤΣΙ

Κυριάκου Κατζουράκη

Νίκος Καρούζος, 1926-1990

Μεγάλη τύχη δυό φορές έτούτη
μιά νά γεννηθούμε
κι άλλη νά πεθάνουμε

Ο Νίκος Καρούζος, πού πέθανε στις 28 Σεπτεμβρίου, δέν ήταν μεγάλος ποιητής, όπως σύσσωμος ο Τύπος, ή πολιτική ήγεσία, αλλά και πολλοί εκπρόσωποι των γραμμάτων και των τεχνών τον χαρακτήρισαν (κάποιος έφτασε νά μιλήσει, και μάλιστα απειλητικά, για «μεγάλη απώλεια για τά παγκόσμια γράμματα»). Και δέν ήταν μεγάλος ποιητής όχι μόνο γιατί κανείς σύγχρονος ποιητής, στά ελληνικά και στά παγκόσμια γράμματα, δέν μπορεί νά διεκδικήσει έναν τίτλο πού απονέμεται, πολύ ύστερότερα και ποτέ αμετάκλητα, από την ιστορία της λογοτεχνίας. "Οχι μόνο γιατί είναι αμφίβολο αν ο σημερινός καιρός και ή παρούσα, πιθανώς έσχατη, φάση της ποιητικής τέχνης εύνοουν ή δικαιώνουν τέτοιους χαρακτηρισμούς. "Οχι μόνο γιατί ή ίδια ή ποίηση πού γρά-

φεται σήμερα, όπως και ο τρόπος πού ή σύνολη ποίηση διαβάζεται (δταν και όσο διαβάζεται), ύπονομούν ή και αμφισβητούν κάθε έννοια «μεγαλοσύνης». Και όχι μόνο γιατί ο λόγος για τους ποιητές και την ποίηση όφειλει, όπως και ο λόγος των ποιητών, νά αντιστρατεύεται μάλλον παρά νά υίοθετεί τις πληθωριστικές χρήσεις των γλωσσών της έποχής. "Ο Νίκος Καρούζος δέν ήταν μεγάλος ποιητής, γιατί ήταν κάτι πολύ σημαντικότερο, ή και ποιητικότερο. Ήταν, νέτα σκέτα, ποιητής. Πράγμα ήδη πολύ.

Αυτή ή κρίσιμη ιδιότητά του (τήν όποια και στην όποια ο ίδιος πίστευε μέ πρωτοφανή βεβαιότητα και θάρρος), μέ όλες τις όξυτατες έγγενεις αντιφάσεις, ύπερβολές και άστασίες πού συνεπάγεται, προσδιόρισε καιρία τόσο τό προσωπικό του ήθος όσο και

τά ποιητικά του κείμενα. Στά όρια μεταξύ άπειροτεχνίας και αυθεντικότητας, ο Καρούζος έγραφε (δέν καλλιέργησε) μιά ποίηση παρά τον κανόνα, «αυτογενή», τραχιά και προκλητική. Άποδέσμευσε και απόλυσε μάλλον παρά πειθάρχησε τις ποιητικές του δυνάμεις. Ή λεκτική του δαφιλεια ύποσκάπτει μοχθηρά την κλασική αισθητική αντίληψη του μέτρου και της άρτιότητας. "Ο Καρούζος είναι ένας ποιητής άμετροπέης, μόνο πού ή άμετροπέειά του λειτουργεί τελικά ως ποιητικό στρατήγημα. Γι' αυτό και τά κακά ποιήματά του, πού είναι πολλά, είναι πιο ένδιαφέροντα, πλουσιότερα και ίσως ποιητικότερα από τά καλά. Έναύουν δραστηκότερες αναγνώσεις. Έκτροχιάζουν, καθώς θά έλεγε ο ίδιος, τά νοήματα. Άποτελούν ψυχικά πεδία μάχης μάλλον παρά συναθροίσεις και ιδιοφυείς διευθετήσεις γλωσσικών σημείων.

Ύπάρχουν δύο ειδών ποιητές. Αυτοί πού γράφουν ποιήματα κι αυτοί πού γράφουν ποίηση. Αυτοί πού προσπαθούν νά κατασκευάσουν ένα πράγμα πού ίσαμε τώρα δέν ύπήρχε κι αυτοί πού καταστρέφουν τό ποίημα προτού καν ύπάρξει. Αυτοί πού έχουν την αυταπάτη της δημιουργίας κι αυτοί πού έχουν την ψευδαίσθηση της δημιουργικότητας. Οι ποιητές της νίκης ή/και ήττας και οι ποιητές του άγώνα. Αυτοί πού δέν έμπιστεύονται τό μέλλον κι αυτοί πού αποστρέφονται τό παρελθόν. Οι έν έχεφροσύνη άφρονες και οι έν άφροσύνη έchéφρονες. Οι «καλοί» και οι «κακοί». Και οι μέν και οι δέ είναι, δταν είναι, ποιητές.

Ο Νίκος Καρούζος άνηκε στους δεύτερους. Κατοίκησε έναν προ- ή μετα-ποιηματικό κόσμο, γνωρίζοντας από ένστικτο πως «αν επέμενε στην τρέλα του, θά γινόταν σοφός».

"Ετσι, τό μικρό τουτο άνθολόγιο δέν αποτελεί ασφαλές δείγμα του έργου του. Ή ποιητική του Καρούζου θά αποκαλυφθεί από εκείνα πού καμιά άνθολογία δέν τολμά νά συμπεριλάβει. Ωστόσο αναθεωρήσουμε την έννοια, τους σκοπούς και την προβληματική της άνθολογίας.

Άρης Μπερλής

Ἀποσπάσματα

Ὁ ἀκέραιος κυρ Ἀλέξανδρος

Θαμνώδη ρήματα καὶ φύλλα καταπράσινα τῆς
Μεγάλου ἀνθρώπου κι ἀνέσπερος Ἕλληνας πού κράτησε
τόν πόνο στό σωστό του ὕψος
ἀγνοώντας καὶ δημοτικισμούς καὶ ἐξελικτισμούς καὶ
ἀγνοώντας τὰ ἐκάστοτε μορμολύκεια
τὴν ἀσίγαστη γενικότητα τῶν πιθήκων
ἀγνοώντας τόν αἰώνα τῆς καλπάζουσας ἐξυπνάδας
ὁ ἀνοξείδωτος.
Ἦδη τὰ θύματα τῆς Προόδου πού πρόωρα σκουριάζει
πᾶνε στήν πατρίδα του τῆ Σκιάθο
κι ἀγοράζουν ἐλπίζοντας οἰκόπεδα
πᾶνε γιά λίγο ἀεράκι λίγη θάλασσα καὶ φρέσκο φεγγάρι.
Μά εἶν' ἀδύνατο νά κοροιδέψουμε τῆ ρημαγμένη φύση
μέ ξιπόλυτα Σαββατοκύριακα καὶ μέ τροχόσπιτα.
Ὁ ἀκέραιος κυρ Ἀλέξανδρος
ἐκεῖνος ὁ περιούσιος Παπαδιαμάντης
καὶ τό κεράκι μας ἀκόμη δέν τό θέλει.

Δονήσεις

Μακάριος ἐκεῖνος ὅταν
τόν κατάκλυσε ὁ θάνατος
γκρεμίζοντας τῆ λαλιά του
σάν νά μπουκώθηκε μέ χιόνι
καὶ μούδιασε ἡ φτερούγα τοῦ κόσμου.
μακάριος ὁ ταραγμένος ἀπ' τό αἶνιγμα τοῦ δυόσμου.
Μακάριος ὁ Θεόφιλος πού ἄγιασε μέ περικεφαλαία.
Μακάριος ὁ Διονύσιος κόμης Σολωμός
ἄγων φάος ἀγνόν ἀπ' τό ἀλωνάκι, μακάριος,
ὅταν ἔπαυε νά γράφει
κι ἔγραφε μέσα-μέσα στήν ψυχή του
πίνοντας.

Γι' αὐτό ἡ ποίηση βγαίνει μέ τὰ πρόβατα
θωπεύει τίς ἀγιάτρευτες σκυλίτσες.

Ἡ Φοβερὰ Προστασία

Χωρίς κανένα κάγκελο καὶ δίχως ἀπεραντοσύνη
χωρίς αἰωνιότητα
δίχως τ' ἀντίθετό της
ἀγέννητη καὶ ξένη πρὸς τό θάνατο
λάμπει στά φυλλοκάρδια ἡ ἐλευθερία.

Λοιπόν, ὁ καιρός περνᾷ

Χαμένος ὅσο τ' ἀγιοκλήματα
πάνω στό κιγκλίδωμα πού εἶν' ἐρειπωμένο χρόνια
μέ τίς σκόνες βουβές μακριά στά χιλιόμετρα τῆς μνήμης
—ὠραία θλιβερή γλυκειά ἐπαρχία μου—
ἀλήτης αἰσθάνομαι τῆς μεγάλης πειθαρχίας
ὅπου τὰ ὕψη πάντα θά κρατᾷ πεσμένα στ' ἀστέρια
κι ὁ ἥλιος
μέσα στό γαλάζιο πῶρ αἰῶνες...
Ἄνθονερο τῆς κλίνης ὅταν ἀπό χιλιάδες παραμύθια
σέ λεῦγες πυρετοῦ βυθίστηκα νήπιος
καὶ σεῖς ὦ χέρια τῆς μητέρας μ' ἀγγίζετε —
εἶμαι χαμένος ὅσο τ' ἀγιοκλήματα
στό εὐωδερὸ πού μεγάλωσα σίτι
ἀλλόφρων ἐγκαταλείπομαι στά ὀστά μου
ἐγὼ τόσο ἀχρηστος
πέρ' ἀπ' τὰ ἐπαγγέλματα πού τῆ ζωὴ κραυγάζουν
ἔδεσα τό φαρμάκι μέσ' στό στήθος.

Τά πουλιά δέλεαρ τοῦ Θεοῦ

Θά περάσουν ἀποπάνω μας ὅλοι οἱ τροχοί
στό τέλος
τά ἴδια τὰ ὄνειρά μας θά μᾶς σώσουν.
Ἀγάπη μείνε στήν καρδιά —
αὐτός ἄς εἶναι ὁ κανὼν τοῦ τραγουδιοῦ σου.
Μέ τὴν ἀγάπη
θά σηκώσουμε τὴν ἀπελπισία μας
ἀπ' τό ἀμπάρι τοῦ κορμιοῦ.
Δέν εἶναι φορτίο γιά τὴ χώρα τῶν ἀγγέλων
ἡ ἀπελπισία.
Καὶ προπαντός
ἄς μὴν ἀφήσουμε τὴν ἀγάπη
νά συννωσιζέται μέ τόσα αἰσθήματα...

Σταθμίζοντας ἢ κάπως ἔτσι

Παράξενο μά ἡ ζωὴ ἀστράφτει περισσότερο πιστεύω
στήν ἐξαθλίωση
λεπταίνει ὁ χρόνος, ἐξοντώνει ἡ πικρὴ πολυφύλλη
ἀπουσία
τά δευτερόλεπτα στά τέρματα τῶν ἀριθμῶν ὡσάν
μικρόβια.
Ἦτανε, λέει, δουλειά μας ἡ ποίηση κι ἀφήναμε τὴν
ἀλήθεια
νά τρέχει ἀπ' τό χαλασμένο καζανάκι.

Ἀποσπάσματα

Στίχοι

Ὁ γύρος τοῦ θανάτου

Οὔτε τὰ στοιβαγμένα μαθηματικά
οὔτε τῶν κροκοδείλων ἢ ἀλυσιδωτῆ λάμψη·
οὔτε ὁ ἔρωτας τοῦ μέλλοντος
οὔτε τῆς ἠλεκτρονικῆς
ἀφασίας ἢ πλατεῖα δικαιοσύνη·
τίποτα δέν μπορεῖ νά νικήσει
τό μάγο τῆς φυλῆς.
Μέ τὰ πολύχρωμα φτερά του
μέ μπογιατισμένο τό πρόσωπο·
μέ τούς χαλκάδες στ' αὐτιά του
μέ τό περόνι στή μύτη·
μέ τήν ἠλίθια
καί ἄναυδη αὐταρέσκεια
τίς χοντρές
γαλάζιες ρυτίδες
εἶναι ὁ ποιητής·
ὅπως ἀπλώνει τὰ χέρια στίς ἐπαφές
ἐτοιμος νά τό σκάσει ἀπ' τό βλέμμα του·
καθώς στίβει τόν ἄνεμο βρεφικά
ἐρεθίζοντας τό δέρμα τῶν τυμπάνων
κερμώντας τίς ψυχικές καταστάσεις.

Μοιρολόγια

Κοιτάζοντας ἕνα δέντρο
δέν μποροῦμε
νά καταλήξουμε.
Κοιτάζοντας μιά ρεματιά ἕναν ἄνθρωπο
ἕνα βενζινάδικο
δέν μποροῦμε
νά καταλήξουμε.

Καλάμι κούφιο πού φιλεύεις τόν ἀέρα
στά σωθικά σου κι ὁ ἀέρας σέ διαβαίνει
μεγάλη τύχη δυό φορές ἐτούτη
μιά νά γεννηθοῦμε κι ἄλλη νά πεθάνουμε.

Πρωί δέν ἀντικρίζεται ὁ ἥλιος
ὅταν ἔχεις ξενυχτήσει.
Γενική κούραση, μαραμμένες φοβίες
κι ὁ βραδινός πονοκέφαλος
ἀπό ὥρες χρεοκοπημένους.

Ἡ ἀγάπη

Ἡ ἀγάπη δέν ὑπάρχει στό σῶμα
δέν εἶναι κἀν τό περιστέρι ὅταν χιονίζει εὐτυχία
δέν τή βλέπω στό γενετήσιο μάκρος.

Ὅσο κρατήσῃ ἡ ζωὴ κρατεῖ κι ὁ θάνατος

Μιλῶ καί λέω τ' ὄνειρο πὼς εἶν' ὁ κρευρογός τοῦ ὕπνου
δέν εἶναι τοῦ θανάτου τό ἀντίδοτο

Μόνον αὐτοὶ πού τρέφουν ὄνειρα ἀπολαμβάνουν
τήν πραγματικότητα

Ἡ ἔσχατη ἀλαζονεία τῆς ζωῆς: ὁ θάνατος

Ἐκτείνω τό χέρι κι ἀντί γιά ἔκταση χρόνος

Διαβάζοντας ἀπ' τό τέλος —ἀνάποδα—
πρός τήν ἀρχή.—κατάντικρυ— τήν ἀλήθεια
μαστορεύουμε ἀνέκαθεν τό μέγα ψεῦδος.

Ἄχ τί ἀφλογιστία νά γράφουμε ποιήματα

Ἀπολάκτισε ἐπιτέλους τοῦ λεκτικοῦ
τίς λαίμαργες διαθλάσεις

Ὁ οὐρανός ὑπέρτατη ἐξουσία

Ἡλιοφοβία

Ὁ βαθύτερος ἄνθρωπος ἀποστρέφεται τόν ἥλιο
—τό θλιβερό ἀεροπλάνο τοῦ φωτός— καί εἰσέρχεται
στήν κοίμηση τοῦ κατασκότεινον οὐρανοῦ
μ' ἕνα βοννό λουλούδια στό στήθος του:
τίς ἔνδον ἐξελιξείς.

Λένιν καί Μαχάτμα

Ἐημέρωνε κι ἦτανε κι οἱ δυό τους
ἀσπροντυμένοι.

Κελαηδοῦσε ἀπ' ὄξω ὁ τόπος. «Τά πουλιά»
ψιθύρισε ὁ Μαχάτμα.

Ὁ Λένιν χαμογέλασε καλόκαρδα διορθώνοντας.
«Μυδράλλια».

Τρόπος

Μ' ἀρέσει ἐκεῖνος πού βλέπει μιά κατσαρίδα
καί λέει ὄχι δέν θά τή σκοτώσω.
Χαίρεται τά τρεχάματά της ὀλόγυρα
καί λέει ναί στό θάνατο πατώντας τη.

Ελληνικός Κινηματογράφος

— Πάλι τὰ ἴδια —

τοῦ Νίκου Πολίτη

Τό γεγονός πού θά μᾶς ἀποχολήσει ἐδῶ, λίγες ὥρες μόνο πρὶν κάτσουμε γιὰ ἄλλη μιά φορά στή σκοτεινὴ αἴθουσα γιὰ νὰ δοῦμε τὴ «φετεινὴ σοδειά» ταινιών, εἶναι ἡ σειρὰ ἄρθρων τοῦ Τάκη Παπαγιαννίδη στὴν ἐφημερίδα *Τὰ Νέα* (25, 26, 27 καὶ 28.9.90). Πολὺς κόπος καὶ πολὺ μελάνι ἀπὸ ἓναν δημιουργὸ πού χρόνια τώρα καὶ μὲ ἀρκετὴ διακριτικότητα ἀσχολεῖται μὲ τὸ θέμα. Σκηνοθέτης ὁ ἴδιος, εἰδικὸς ἐξ ὀρισμοῦ καταπιάνεται μὲ τὰ προβλήματα τῆς ἴδιας του τῆς τέχνης.

Τὰ ἄρθρα αὐτὰ εἶναι χρήσιμα καὶ ἀποκαλυπτικά, γιὰτὶ ἀπηχοῦν τρέχουσες καὶ πολυσυζητημένες ἀντιλήψεις γιὰ ὅλα τὰ παραπάνω θέματα. Μόνο πού ὁ γραπτὸς λόγος ἀποκαλύπτει ὅσα ἐλαφρῶ τῆ καρδία προσπερνᾶ ὁ προφορικός. Ἡ ἀπλὴ δυνατότητα ἀρθέσεως παραγράφων ἀσχετων ἐκ πρώτης ὄψεως μεταξύ τους ἀναδεικνύει ἀντιφάσεις καὶ προβλήματα. Ἀκόμα φαίνεται ξεκάθαρα πῶς μὲ τὴν ἀπλὴ ἀρθέση τῶν ἐπιμέρους ζητημάτων (παιδεία, κριτική, κ.λπ.) χωρὶς νὰ ἐπιχειρεῖται ἡ ὀργανικὴ, λογικὴ τους διασύνδεση, δὲν μπορεῖ νὰ ὀλοκληρωθεῖ καμιά ἀποψη. Μικρὸ παράδειγμα γιὰ τοῦ λόγου τὸ ἀληθές:

α) «...Γιὰτὶ χάρη σ' αὐτές τὶς ταινίες, ὁ ἑλληνικὸς κινηματογράφος ἔσπασε τὶς συμβατικὰς φόρμες, βγήκε θαρραλέα σὲ κοινωνικοὺς χώρους καὶ ἱστορικὲς περιόδους καὶ ἀναζήτησε τὰ θέματα, ὥστε νὰ ἀναδυθεῖ μὲς' ἀπ' αὐτὰ ἓνα ἄλλο πρόσωπο τῆς Ἑλλάδας. Ἐμβάθυνε μ' ἐπιτυχία ἀρκετὲς φορές στοὺς χαρακτῆρες καὶ τὴν ψυχολογία τῶν ἡρώων καὶ ἐπεχειρήσει νὰ ὀλοκληρῶσει προτάσεις πού τὶς χαρακτηρίζουν τολμηρὲς προσεγγίσεις τόσο στο περιεχόμενο ὅσο καὶ στὴ μορφή, μέσω τῆς ὀποίας ὀλοκληρωνόταν ἡ σύνθεση. Ἐλάχιστοι εἶναι αὐτοὶ πού θά διαφωνήσουν γιὰ τὴν εἰκαστικὴ ἐπάρκεια τῶν σημερινῶν ταινιών, πού εἶναι ἀποτελεσμα μιάς τεχνικῆς ἀριτιότητας ὀχι τυχαίας ἀλλὰ παράγωγο γνώσης καὶ ἐπιθυμίας γιὰ «ἐκφραση».

β) «Ἡ πραγματικότητα παραμένει μιά: τὸ κοινὸ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὶς αἰθουσες καὶ, στὴ φυγὴ του, ἀποστρέφεται ὀλοκληρωτικὰ τὴν ἑλληνικὴ ταινία».

Ἀσχολεῖται λοιπὸν ὁ Τ.Π. μὲ τὸν «ἐμπορικὸ» καὶ τὸν «νέο» κινηματογράφο, τὸ Ἑλληνικὸ Κέντρο Κινηματογράφου, τὸ θεσμικὸ πλαίσιο,

τὶς συνθήκες παραγωγῆς, τὸ ρόλο τῆς τηλεόρασης, τοὺς κριτικούς, μὲ τὸ κοινὸ τὸ ἴδιο καὶ τὴν κινηματογραφικὴ παιδεία.

Πρῶτος καὶ κύριος παράγοντας σὲ μιά τέτοια προσπάθεια, θά 'πρεπε νὰ 'ταν ὁ δημιουργὸς ὁ ἴδιος, ὁ σκηνοθέτης καὶ μαζί του ὀλοὶ οἱ συνδημιουργοὶ τῆς κινηματογραφικῆς ταινίας. Στὸ κάτω κάτω, ἀπὸ αὐτὸν ξεκινοῦν ὀλ' αὐτὰ, καὶ ποῖον ἐξυπηρετοῦν; Τί τὶς θέλουμε τὶς σχολές ἂν δὲν εἶναι φυτῶρια δημιουργῶν. Τί ἄλλο κάνουν οἱ κριτικοὶ ἀπὸ τὸ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἔργο τῶν δημιουργῶν; Πῶς μπορεῖ νὰ ὑπάρχει κοινὸ χωρὶς ἔργο; Ἀς μὴ βιαστοῦμε νὰ νοιώσουμε τύψεις γι' αὐτές τὶς τόσο κοινότητες σκέψεις. Ἀπ' ὀλες τὶς συζητήσεις, τοὺς καβγάδες ἢ τὶς νηφαλιότερες τοποθετήσεις ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὀλα τὰ ἄρθρα, λείπει τὸ κυριότερο: ὁ σκηνοθέτης. Τὰ τέσσερα ἄρθρα τοῦ Τ. Παπαγιαννίδη, δὲν ἀποτελοῦν, δυστυχῶς, ἐξαιρεση. Ἀν ἀναλογιστοῦμε ὀτι εἶναι σκηνοθέτης ὁ ἴδιος, τότε τὸ πράγμα σοβαρεῖ. Γιατὶ ὀχι μόνο λείπει τὸ σημαντικότερο κεφάλαιο πού θά 'χε τίτλο «ὁ σκηνοθέτης καὶ τὸ ἔργο του» ἀλλὰ καὶ ὀπου γίνονται μνεῖα (ὀπως στὸ ἀπόσπασμα α) πού παραθέτουμε) ἢ εἰκόνα πού προβάλλεται εἶναι μόνο θετικὴ, καὶ ἐξωραϊστικὴ στὸ ἔπακρο σὲ σημεῖο πού νὰ μὴν ἀντέχει τὴ σοβαρὴ ἀντιμετώπιση. Ξαναδιαβάστε αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα ἢ τὴ φρασοῦλα (στὸ κεφάλαιο περὶ «νέου Ἑλληνικοῦ Κινηματογράφου»), περὶ νέων σκηνοθετῶν: «Νὰ ἐπισημάνουμε τὸ ρόλο πού ἐπαιξε ἢ γνώση τῶν μέσων τοῦ κινηματογράφου μὲ τὶς σπουδές πολλῶν νέων σκηνοθετῶν, τόσο στὸ ἐσωτερικὸ ὀσο καὶ στὸ ἐξωτερικὸ, καθὼς καὶ ἢ συνειδητοποίηση τῆς ὀπαρξῆς διεξὀδων μέσα ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση νέων τάσεων».

Νὰ λοιπὸν ἢ κυρίαρχη ἀντίληψη τῶν σκηνοθετῶν γιὰ τὸ ρόλο πού ἔχουν παίξει στὴ διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς παραγωγῆς; Φταῖνε ὀλα τ' ἄλλα ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἴδιους. Γιατὶ καὶ καινούριες ἰδέες ἔχουν προσκομίσει καὶ ἐπάξια τὶς ὀπηρετήσαν. Τώρα γιὰτὶ τὸ κοινὸ «ἀποστρέφεται» τὶς ταινίες; Μᾶλλον τὸ κοινὸ θά φταίει! Κι ἂς μὴν πῆ κανεὶς ὀτι οἱ λίγες ἀναφορές σὲ σφάλματα καὶ ἑλλείψεις ἀποτελοῦν κριτικὴ καὶ αὐτοκριτικὴ, γιὰτὶ γίνονται πάντα γενικολογώντας καὶ, συνήθως, καταλήγον στὴ γνωστὴ ἐποδὸ πού λέει πῶς «ἂν ὀμως τὸ κράτος» ἢ «ἂν ὀμως οἱ κριτικοὶ» κ.λπ.

Πῶς ὀμως νὰ γίνε λόγος στὰ σοβαρὰ γιὰ τὸν ἑλληνικὸ κινηματογράφο ὀταν οἱ ἴδιοι οἱ δημιουργοὶ τοῦ φοβοῦνται νὰ ἀντικρῶσουν κατὰματα τὰ ἴδια τους τὰ ἔργα καὶ τὸν αὐτὸ τους; Μὲ τί κέφι ν' ἀσχολοῦμαστε τώρα μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ Ε.Κ.Κ. ἢ τὴ μόρφωση τοῦ κοινού, ὀταν ξέρουμε ὀτι ὀλ' αὐτὰ, ὀσο ἀναγκαῖα κι ἂν εἶναι, ἔπονται καὶ δὲν προηγῶνται; Πῶς νὰ μιλήσουμε γιὰ τὶς ἴδιες τὶς ταινίες, μὲ ὀση καλοπροαίρετη κριτικὴ μᾶς ἔχει ἀπομείνει, ὀταν ἐπὶ δεκαπέντε χρόνια δὲν ἔχουμε δει πολλοὺς δημιουργοὺς νὰ κρατοῦν μιά κριτικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ ἴδιο τους τὸ ἔργο γιὰ ν' ἀνακαλύψουν τὶς ἀδυναμίες του καὶ νὰ καλλιεργήσουν τὶς ἀρετές του; Σχεδὸν ποτέ ἢ δεῦτερη ἢ τρίτη δουλειὰ δὲν διόρθωσε σφάλματα κι ἀδυναμίες τῆς πρώτης, ἀκόμη κι ὀταν ἦταν πασιφανεῖς. Ἀντίθετα, οἱ ἀδυναμίες συχνὰ προβλήθηκαν ὀς ἰδιαίτερη «γλώσσα», προσωπικὸ ἰδιωμα πού χρειάζεται τὴ δικὴ του «ἀνάγνωση» κ.λπ. Ἐτσι, φτάσαμε σὲ θεωρίες περὶ «φεστιβαλικῶν» καὶ ἄλλων ταινιών ἢ περὶ «ἐμπορικῶν» («νεοεμπορικῶν» θά 'πρεπε νὰ λένε ἀφοῦ ὀλοὶ διαββαῖωνουν πῶς ὀ ἐμπορικὸς κινηματογράφος ἀπεβίωσε περὶ τὸ '66). Πῶς λοιπὸν νὰ γίνε διάλογος; Ἀφοῦ ἢ μιά μεριά, μὲ πολλὴ αὐταρέσκεια, κωφεῖ ἀκόμη καὶ στὴ ἀπλὴ ἀνάγνωση τῶν στατιστικῶν στοιχείων τοῦ ἴδιου τοῦ Ε.Κ.Κ.

Τὸ πρῶτο λοιπὸν στοιχεῖο πού ἐντυπωσιάζει σ' αὐτὰ τὰ τέσσερα ἄρθρα τοῦ Τ.Π. εἶναι, ὀπως εἶπαμε, ἢ παντελῆς ἑλλειψη ἀναφορῆς στὸ ρόλο τοῦ σκηνοθέτη. Τὸ δεῦτερο εἶναι ἢ λανθάνουσα ἀντίληψη πού διατρέχει ὀλα τὰ κείμενα. Διαβάζοντάς τα, διαβλέπει κανεὶς μιά βαθύτερη αἴσθηση ὀτι ἓνας εἶναι ὁ κόσμος ἢ, μᾶλλον, ἦταν καὶ ἢ ἐνότητα αὐτὴ ἔχει χαθεῖ. Δουλειὰ μας λοιπὸν νὰ τὴν ξαναβροῦμε. Κατὰ βάθος ἓνα πρέπει νὰ εἶναι τὸ κράτος στὸ ὀποῖο προσβλέπουμε, μιά ἢ κινηματογραφία, ἓνας ὁ ρόλος τοῦ κριτικοῦ ἄλλὰ καὶ τοῦ κοινού κ.λπ. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ λύσεις πού προτείνονται εἶναι συγκεντρωτικὲς, γραφειοκρατικὲς καὶ ἐπαφένται στοὺς φορεῖς καὶ τὸ κράτος. Συμφωνοῦν δηλαδὴ μὲ τὶς διάχυτες ἀντιλήψεις πού κυκλοφοροῦν στὸ «χῶρο» ἀλλὰ καὶ τὴ νεοελληνικὴ κοινωνία. Τὰ ἴδια τὰ σωματεῖα καὶ τὰ συνδικάτα τῶν κινηματογραφιστῶν ζητοῦν ὀλο καὶ περισσότερο κράτος. Μιά κρατικὴ σχολὴ ζητᾶ καὶ ὁ Τ.Π. Ἐπίσης, ζητᾶ ἀπὸ τὸ Ε.Κ.Κ. νὰ γίνε παραγωγὸς (μὲ στούντιο, μηχανήματα κ.λπ.) παραβλέποντας ἢ ἀρνούμενος νὰ κάνει τὸν ἀπλό συλλογισμό ὀτι ἀφοῦ πρὸς τὸ παρὸν τὸ Ε.Κ.Κ. εἶναι ὁ ἀποκλειστικὸς χρηματοδότης τῶν ταινιών, θά ἀποκτήσουμε καὶ ἀποκλειστικὸ παραγωγικὸ μηχανισμό. Μονοπῶλιο, δηλαδὴ, κρατικὸ σ' ἓνα σημαντικὸ τομέα τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Γιά τόν Έλληνικό Κινηματογράφο

Μιά απάντηση τού σκηνοθέτη Φώτου Λαμπρινού

Αθήνα, Ίούλιος 1990

Αγαπητέ Πολίτη,

Παρακαλώ νά μου επιτραπεί νά απευθύνω αὐτήν τήν κάπως μακροσκελή ἐπιστολή ὄχι στό σύνολο τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀλλά στόν ὑπογράφοντα τό ἄρθρο «Ἕλληνικός Κινηματογράφος: Ἀφασία» (Ὁ Πολίτης, τ. 106, σ. 53). Μέ τήν ἐπιστολή μου δέν ἐπιζητώ «ν' ἀνοίξει ὁ διάλογος»: εἶναι πεπεισμένος ὅτι αὐτό, πλέον, δέν ὠφελεί. Μιάν ἀπάντηση θέλω μόνο νά δώσω, σ' ἕνα φίλο:

Αγαπητέ Ἄγγελε,

Στή μακρόχρονη πορεία του ὁ Πολίτης, σπάνια δημοσίευσε ἄρθρα σχετικά μέ τόν κινηματογράφο — ἐνῶ οἱ περιπτώσεις πού καταχωρίστηκαν κάποιες ἀπόψεις γιά τήν ἐγχώρα παραγωγή μετροῦνται στά δάχτυλα τοῦ ἑνός χεριοῦ. Θά ἔλεγε κανεῖς πώς τό θέμα δέν ἐνδιαφέρει τό περιοδικό ἢ πώς δέν ὑπῆρχαν εἰδικοί συνεργάτες πού θά μπορούσαν νά τό ἀναλύσουν. Καί αἴφνης: ἡ «Ἀφασία», μέ τήν ὑπογραφή σου! Γιατί ἐσύ, Ἄγγελε;

Εἶσαι τόσο σίγουρος ὅτι γνωρίζεις τά πράγματα καί ὅτι μπορείς νά προβεῖς ἀνώδυνα στίς ὀδυνήρες διαπιστώσεις σου — ὅταν μάλιστα βασίζεσαι σέ στοιχεῖα ἐρασιμμένα ἀπό ἐφημερίδες (ἀληθινά, δέ λέω, ἀλλά λειψά) καί ἀπλῶς ἀπαριθμεῖς τά αἷτια τῆς «ἀφασίας»;

Καταλαβαίνω τήν ἐνσταση: «Ἄς ἀφήσουμε κατά μέρος τήν ὑπογραφή κι ἄς μιλήσουμε γιά τό περιεχόμενο τοῦ ἄρθρου». Συμφωνῶ — ἄν καί γνωρίζεις καλύτερα ἀπό μένα ὅτι τό ὄνομα τοῦ γράφοντος καί τά γραφόμενα δέν εἶναι καί τόσο ἄσχετα μεταξύ τους. «Ἔστω λοιπόν», θά μου πεις, «γιατί ὄχι ἐγώ;». Σ' αὐτό ἀκριβῶς τό ἐρώτημα ἀπαντᾷ ὁλόκληρη ἡ ἐπιστολή μου. Ἄς πάρουμε ἀπό τήν ἀρχή τό περιεχόμενο τῆς «Ἀφασίας».

Ἀπό πότε, Ἄγγελε, οἱ ιδέες, οἱ προ-

βληματισμοί, οἱ προτάσεις (ἀτομικές ἢ συλλογικές) κρίνονται ἀπό τήν «ἐμπορικότητά» τους καί ἀπό τό «πόσα εἰσιτήρια θά κάνουν»; Δέν ἀναφέρομαι μόνο στίς καλλιτεχνικές ιδέες καί στίς αισθητικές ἀναζητήσεις, ἀλλά καί στίς προτάσεις πού ἀφοροῦν σέ πολιτικά, κοινωνικά, οἰκονομικά ἢ καί κομματικά προβλήματα. Ἐδῶ εἶναι πού σοῦ ἔρχεται αὐθόρμητα νά πεις: «στό σπίτι τοῦ κρεμασμένου...». Γιατί, ἄν θεωρήσουμε «χαμένους» ἐμᾶς τοὺς κινηματογραφιστές (τό ἄρθρο σου κοσμεί ἡ φωτογραφία τοῦ πρωταγωνιστῆ τῆς ταινίας «Ὁ κύκλος τῶν χαμένων ποιητῶν»), δηλαδή ὄλους ὅσοι μέ δική μας εὐθύνη — καί ἴσως ἀπό ἀπλή ἀνικανότητα — χάσαμε τήν ἐπαφή μέ τον φυσικό ἀποδέκτη τῶν προϊόντων τῆς ἐργασίας μας — τό κοινό — τότε ποιοί εἶναι οἱ «κερδισμένοι» τῆς ἀνεπανάληπτης δεκαπενταετίας 1974-1990; Τό βιβλίο; Τό θέατρο; Ἡ μουσική; Κάποιες (ἔτσι, ἀορίστως, γιά νά μήν μπλέξουμε σέ ἄλλα) οἱ πολιτικές ἀξίες; Ἡ μήπως βγήκαν «κερδισμένες» στή χώρα μας οἱ ιδέες — π.χ. οἱ ιδέες τοῦ σοσιαλισμοῦ; Εἶναι ἄραγε κερδισμένη ἡ πολιτική ὡς πράξη; Κέρδισε, ἐντέλει τό ἀλήστου μνήμης ΚΚΕ ἐσωτερικῶς, ἀπό τό ὁποῖο ἔμεινε μονάχα — καί γνωρίζεις ἄριστα γιά ποιούς λόγους — ἡ σχέση του μέ τό καθεστῶς Τσαουσέσκου;

Ποιοί λοιπόν (γιά νά μήν περάσουμε τά σύνορα τῆς χώρας μας καί πᾶμε λίγο βορειότερα) ὑπῆρξαν οἱ «χαμένοι» καί ποιοί οἱ «κερδισμένοι»;

Ἐντάξει, ἄς ἐπιστρέψουμε στόν κινηματογράφο. Κι ἄς πάρουμε τά πράγματα μέ τή σειρά.

Πόσοι, κατά τή γνώμη σου, Ἄγγελε, ἀνήκουν στό «καλλιεργημένο κοινό», ὅπως τό ἀποκαλεῖς (ὄχι γενικῶς, ἀλλά εἰδικῶς στή δεκαετία τοῦ '80); Καί εἶσαι σίγουρος πώς τό νούμερο πού θά ἀναφέρεις ἀρκεῖ γιά ν' ἀποσβεσθεῖ τό κόστος μιᾶς ἑλληνικῆς παραγωγῆς; Μπορεῖς νά μου ἐξηγήσεις ἀναλυτικά τί σημαίνουν ὄλοι αὐτοί οἱ

«κακοὶ δράκοι» πού ἀναφέρεις ὡς «λόγους τῆς ἀφασίας»; Τί σημαίνει «σύστημα διανομῆς» καί γιατί εἶναι κακό; Τί σημαίνει «ἀνταγωνισμός τῆς τηλεόρασης» καί γιατί βλάπτει; (Ξέχασες — διόλου τυχαῖα — τίς βιντεολέσχες). Τί σημαίνει «χρηματοδότηση παραγωγῆς»; Ποιός καθορίζει τά κριτήρια; Κατά πόσον ἕνα καλλιτεχνικό προϊόν ὅπως ὁ κινηματογράφος (φαντάζομαι νά συμφωνεῖς ὅτι πρόκειται καί περὶ αὐτοῦ) μπορεῖ, ἰδιαίτερα σήμερα, νά ὑπόκειται ἀποκλειστικά στούς νόμους τῆς ἀγορᾶς (ναί, αὐτῆς πού θέλουν νά εἰσαγάγουν, ἐδῶ καί τώρα, ὁ Γιέλτσιν κι ὁ Γκορμπασῶφ στή σοβιετική κοινωνία); Τί σημαίνει, τέλος, «ἐξαφάνιση τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγῶν»; Μήπως γνωρίζεις ποιοί ἦσαν αὐτοί πού παρήγαγαν τίς λεγόμενες «βιντεοταινίες» καί τίς διένειμαν στίς βιντεολέσχες ὁλόκληρης τῆς χώρας, μέ ἀποτελεσμα νά κλείσουν σχεδόν ὅλες οἱ κινηματογραφικές λέσχες τῆς ἐπαρχίας; Μήπως γνωρίζεις μέ ποιούς ὄρους, ποιές συνθήκες ἐργασίας, ποιᾶ — προπάντων — «ἐμπορικά» κριτήρια κατασκευάστηκαν οἱ ἑκατοντάδες βιντεοταινίες πού, ἀφοῦ ὁλοκλήρωσαν τή λαμπρή τους καριέρα καί στό τελευταῖο ἑλληνικό χωριό, ἐπιστρέφουν σήμερα, στά ἰδιωτικά κανάλια, καί ὑποδεικνύουν τί εἶναι καί τί δέν εἶναι «ἐμπορικό» στόν ἑλληνικό κινηματογράφο;

Καί μήν μοῦ μιλήσεις γιά «μέση ὁδὸ», Ἄγγελε. Μ' αὐτούς τοὺς «ἰδιώτες παραγωγούς» μέση ὁδὸς δέν ὑπῆρχε. Ὅσοι ἀπό μᾶς δούλεψαν μαζί τους τό ἔκαναν γιά νά κερδίσουν χρήματα, καί ἀνώδυμα.

Φυσικά, ὄλοι αὐτοί οἱ λόγοι πού ἀναφέρεις εἶναι, ὅπως λές, «ὑπαρκτοὶ καί ἰδιαίτερα σοβαροί», μόνο πού «τούς ἀγνοεῖ κανεῖς ἐλαφρᾶ τῆ καρδιά» (καί πρώτος ἐσύ) ὅταν τοὺς καταγράφεις συλλήβδην, λές καί περιλαμβάνονται σέ κείμενο προσυνηδριακῶν Θέσεων γιά τόν κινηματογράφο. Ἄσε πού λησμόνησες τήν κρατική πολιτική, τόσο στή δεκαετία τοῦ '70 ὅσο καί στήν ὀκταετία τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Λές: «Δέν θέλουμε ν' ἀναφερθοῦμε σέ καμιά συγκεκριμένη περίπτωση». Ν' ἀναφερθεῖς, Ἄγγελε, ν' ἀφιερῶσει χώρο τό περιοδικό καί ν' ἀναφερθεῖς — γιατί, διαφορετικά, ἡ πρότασή σου ἀπλῶς συσκοτίζει, ἀπλῶς διευκολύνει νά τσουβαλιάσουμε τά δεδομένα τοῦ προβλήματος καί ἀνώδυμα νά προβοῦμε σέ ἀφορισμούς. Ἀντιγράφω ἀπό τό ἄρθρο σου:

«...Ἐξεζητημένες, ἀδέξιες καί βαρύγδουπες πόζες, ἀφηγηματικὴ ἀνεπάρκεια, ἔλλειψη ιδεῶν, ἀνευρο ζετύλιγμα τῆς εἰκόνας, δῆθεν ἐσωτερικὴ περιπέτεια τοῦ βλέμματος — ὅταν μάλιστα τό φουκαριάρικο τό βλέμμα ὑποχρεῶνεται νά κοιτάζει μέ τίς ὄρες ἀλλά τίποτε νά μήν βλέπει καθῶς ἢ

κάμερα ξεχάστηκε νωχελικά σέ κάποιο πλάνο πού τίποτε δέν έχει νά πεί, καθώς τό αὐτί δέν έχει τίποτε νά ἀκούσει, καθώς δύο ὄρες μέσα στή σκοτεινή αἴθουσα δέν γίνεται ἀπολύτως τίποτε».

Ἄλλ' ἄν, ὅπως διαφαίνεται, ἀναφέρεσαι σέ συγκεκριμένους σκηνοθέτες, γιατί δέν τούς κατονομάζεις — κι ἐπειτα νά ὑποστηρίξεις ἀνάλυτικά τίς ἀπόψεις σου; Πίστεψέ με, ἀξίζει τόν κόπο. Καί μήν μοῦ ἀντιτείνεις ὅτι δέν εἶσαι εἰδικός. Ἐδῶ, σέ μιά σελίδα, ἐσβησες ὄλους τούς «εἰδικούς» τοῦ ἡμερήσιου καί περιοδικοῦ Τύπου...

Καί στή συνέχεια, ἀφοῦ στολίσεις μέ μερικούς ἀκόμη ἀφορισμούς ὄλες τίς ταινίες ἀπό τό 1970 (ὑποθέτω) μέχρι σήμερα (ἡ σιγουριά ἱερατείου μέ τρομάζει), καταλήγεις στό ἐκπληκτικό καί ὁμολογουμένως ἀρκετά περιέργο συμπέρασμα: «Μέ δύο λόγια, ἄν κάποιος θά 'θελε νά δεῖ τό ρωμέικο μέσα ἀπό τήν κινηματογραφική του ἀναπαράσταση, μόνο τό ρωμέικο δέν θά 'βλεπε».

Ἀπό ἄλλους θά περίμενε κανεῖς παρόμοια κορώνια. Ποιό «ρωμέικο» Ἄγγελε; Πῶς ὀρίζεται; Ἀπό Αἰθίοπες ἔγιναν οἱ ταινίες τά τελευταῖα εἴκοσι χρόνια; Κι ἔπρεπε νά ἀσχοληθεῖς μέ τόν ἑλληνικό κινηματογράφο γιά νά μάθουμε ὅτι ἔβγαλες τό μαντίλι σου καί μπήκες κι ἐσύ στίς γυροβολίες τοῦ τσάμικου;

Τό '76-'77 γύρισα τό «Μουσικό Ὀδοιπορικό μέ τή Δόμνα Σαμίου»: Δέν ἔχω τίποτα ἐναντίον τοῦ τσάμικου. Εἶμαι ὅμως ἐναντίον τῶν λογίων πού χορεύουν σέ αἴθουσες διαλέξεων, σέ ἰδρύματα καί λοιπούς πνευματικούς χώρους. Μπορεῖ νά εἶναι ἀστοχο αὐτό πού λέω καί νά σέ ἀδικῶ. Ἄς δοῦμε ὅμως λίγο ἀκόμη αὐτό πού λές ἐσύ.

Θυμάσαι, πιστεύω, τήν κλασική φράση τῆς Ἐπιθεώρησης Τέχνης — ἀλλά καί τῆς Αὐγῆς — στή δεκαετία τοῦ '50: «... τό ἔργο αὐτό δέν ἔπιασε τήν ἑλληνική πραγματικότητα». Γιά τούς περισσότερους μηρυκαστές τῆς, ἡ φράση σήμαινε ἀπλῶς πῶς τό ἔργο δέν ἐντάσσεται στά περί ἑλληνικῆς πραγματικότητας πορίσματα πού κατέγραφε τό Κόμμα. Σήμερα, πού Ἐπιθεώρηση Τέχνης δέν ὑπάρχει (τήν ἐσβησαν μέσα στήν κολυμπήθρα τοῦ «δημοκρατικοῦ ἀναβαπτίσματος» τά 18 Κείμενα) καί ἡ Αὐγή δέν ἐνδιαφέρει κανέναν, τά περί «ἑλληνικῆς πραγματικότητας» ἐπανέρχονται — μέ λεξιλόγιο ἐλαφρῶς τροποποιημένο: Τώρα ἔχουμε τήν «παράδοση», τήν «ἑλληνική ταυτότητα», τήν «Ὁρθοδοξία» ἐντέλει — κι ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τούς «δυτικοφίλους» ἢ «δυτικοξίπασμένους», τούς «διαφωτιστές-σκοταδιστές», τό γνωστό παραμῦθι πού παραλλάσσεται δύο αἰῶνες τώρα. Καί δέν εἶναι τυχαία πού, μηχανιστικές ἀντιλήψεις καί ἐρμηγείες τῶν φαινομέ-

νων καθώς εἶναι κι οἱ δύο οἱ περί «ἑλληνικῆς πραγματικότητας» καί οἱ περί «ἑλληνικῆς ταυτότητας» ἀπόψεις ὁμοιάζουν θλιβερὰ μεταξύ τους.

Ἄλλὰ δέν ἀνησυχῶ, Ἄγγελε, μήν καί προσχωρήσεις στήν Ὁρθοδοξία. Ἐσύ ἐπιστρέφεις ἀκάθεκτος στήν πρό εἰκοσαετίας «ἑλληνική πραγματικότητα»: σέ μίαν ἀντίληψη πού ἐλάχιστη σχέση ἔχει μέ κριτική καλλιτεχνικοῦ προϊόντος.

Καί φυσικά, ἀφοῦ κάνεις μιά (δέν θά πῶ: κατ' ἐξαιρέσειν) ἀστοχή ἀναφορά στόν «Κύκλο τῶν χαμένων ποιητῶν» καί στόν «Ἰντιάνα Τζόουνς» (ἄν εἶναι δυνατόν!), μᾶς προσφέρεις ἔτοιμη καί τή λύση: «Χρειάζεται κάπως περισσότερη περίσκεψη καί μαστοριά». Σωστά, δέν ἀρκεῖ ἡ μαστορία, ἀπαιτεῖται καί περίσκεψη ὅταν γυρίζουμε ταινίες — ὅπως καί ὅταν ἀρθρογραφούμε. (Πάντως ὁ κ. Τζανετάκης διαθέτει καί μαστοριά καί περίσκεψη, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ ἐπιλογές του προκειμένου νά περάσει ἀπό τόν «μῆ ἐμπορικό» στόν «ἐμπορικό» ὁ ἑλληνικός κινηματογράφος).

Δέν τελειώσαμε, Ἄγγελε. Ὡς «δικηγόρος τοῦ διαβόλου» πρέπει νά ἀναφερθῶ καί στή δική μας ἱστορία, ὅσων ταλαιπωρήσαμε τήν ὄραση καί τήν ἀκοή τοῦ κοινοῦ καί χάσαμε τήν ἐπαφή μαζί του.

Ἦρθε κάποτε ὁ καιρός νά περάσουμε κι ἐμεῖς οἱ κινηματογραφιστές ἀπό τίς μεταφορές θεατρικῶν ἔργων στήν ὀθόνη, τίς παραγωγές τοῦ Κώστα Στραντζαλή, τή φουστανέλα, τά μιούζικαλ καί τά κοινωνικά δράματα στίς προσπάθειες τοῦ καθενός μας νά ἀρθρώσει προσωπικό λόγο καί ν' ἀρτιώσει κάποιο ὕφος. Ἐπιδιώκαμε νά ξεπεράσουμε αὐτό τό περιφραγμένο καί μῆ ἀνατρέψιμο μοντέλο παραγωγῆς, τό ὁποῖο βέβαια διέθετε, σέ πολλές περιπτώσεις, ἀναμφισβήτητο χιοῦμορ καί παρατηρητικότητα, ἀλλά στηριζόταν ἀποκλειστικά στήν αἴγλη τῶν πρωταγωνιστῶν - ἠθοποιῶν καί στήν ἱκανότητά τους ν' ἀποκαθιστοῦν — ὅπως ἔκαναν καί στό θέατρο, ὅπου διέπρεπαν — ἀμνηστική ἐπαφή μέ τόν θεατή, ἰδιαίτερα τόν θεατή στήν ἐπαρχία, πού δέν μπορούσε νά διαβάσει τούς ὑπότιτλους καί δέν ἔβλεπε ξένες ταινίες.

Ταυτοχρόνως, ἔπρεπε νά ξεπεράσουμε καί τό καθιερωμένο στάρ σύστημα τῶν σκηνοθετῶν, τά περιβόητα «τρία Κ» (Κούνδουρος - Κακογιάννης - Κανελλόπουλος). Ἀργότερα, σ' αὐτούς τούς τρεῖς προστέθηκε — κι ἔμεινε τελικά μόνος — ὁ Ἀγγελόπουλος.

Στό κλίμα αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν, ἰδιαίτερα μετά τό 1974, πολλοί στραφῆκαμε στήν τηλεόραση. Ἄλλοι στράφηκαν — ἀποκλειστικά, δυστυχῶς — στό Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης.

Ἔτσι, φτάνοντας στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '80, ὅποτε ἀρχισε ἡ χρη-

ματοδότηση ἀπό τό Κέντρο Κινηματογράφου, πολλοί ἀπό μᾶς εἶχαν καβατζάει τά σαράντα, μερικοί καί τά πενήντα. Κάναμε οὐσιαστικά, ὕστερα ἀπό εἴκοσι ἢ καί τριάντα χρόνια δνεῖρα, σχέδια καί προβληματισμούς, τήν πρώτη μας ταινία. (Κοστίζει, βλέπεις, τό ρημάδι τό «χόμπυ» μας...).

Δές, Ἄγγελε, τά πρῶτα (δέν έχει σημασία ἡ ἡλικία) μυθιστορήματα, τά πρῶτα ποιήματα, τίς πρῶτες συνθέσεις, τά πρῶτα «ἔργα» τέλος πάντων, ὄλων τῶν σημερινῶν γνωστῶν δημιουργῶν καί πές μου ποιό εἶναι τό ποιοτικό τους ἐπίπεδο, ποιά συνθετική ἱκανότητα μαρτυροῦν, πόση σχέση ἔχουν μέ τά μεταγενέστερα ἄρτια ἔργα τῶν ἰδίων — καί τό κυριότερο: ποιά ἀπήχηση εἶχαν στό κοινό στό ὁποῖο ἀπευθύνονταν, τότε πού πρωτοπαρουσιάστηκαν.

Ἦρθε λοιπόν τό Κέντρο Κινηματογράφου, μετά τό 1981 (μέ τούς Π. Ζάννα καί Μ. Ζαχαρία), καί εἶπε: «Ἐχω 100 δρχ., κρατάω τίς 10 γιά λειτουργικά ἐξοδα καί διαθέτω τίς 90 γιά νά γυριστοῦν ὅσο γίνεται περισσότερες ταινίες». Αὐτή ἦταν ἡ στρατηγική, καί τό κριτήριο ἓνα καί μοναδικό: ὅσο γίνεται περισσότερες ταινίες. Λάθος, γιατί δέν ἀντέχει ἡ ἀγορά; Λάθος, γιατί δέν ὑπάρχουν ἱκανοί σκηνοθέτες; Ἔστω, λάθος. Ποιός ὅμως ἀπό μᾶς θά μπορούσε νά ἀρνηθεῖ τήν πρόκληση; Ἔτσι, μέσα σέ μιά δεκαετία, ὄλοι οἱ ἐπίδοξοι — μεσήλικες πιά — σκηνοθέτες γύρισαν μία ἢ δύο ταινίες ὁ καθένας.

Γνωρίζεις ὥστόσο πολύ καλά τί εἶδους δεκαετία ἦταν αὐτή πού διανύσαμε καί ποιά ἦταν τά κυρίαρχα χαρακτηριστικά τῆς — ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ στήν πολιτιστική δραστηριότητα, στίς ἰδέες, στήν τέχνη. Ἄς πάρουμε γιά παράδειγμα τίς συντεχνίες, μιά καί ἀναφέρεσαι κι ἐσύ σέ «συντεχνιακές διεκδικήσεις». Γνωρίζεις πῶς ξεκίνησαν, στόν κινηματογραφικό χώρο, οἱ συντεχνίες; Ποιά εἶναι ἡ εὐθύνη τῶν κομμάτων, καί ἰδιαίτερα τῆς Ἀριστερᾶς (ΚΚΕ καί ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ) μέ τά παραταξιακά ψηφοδέλτια στά καλλιτεχνικά σωματεία καί τήν προώθηση ἀνώνυμων καί ἀτάλαντων στά ἡγετικά συνδικαλιστικά πόστα; Ποιάν ἐπίδραση εἶχαν στό ὄλο σύστημα οἱ περιβόητες «δημοκρατικές διαδικασίες», ἥδη ἀπό τή δεκαετία τοῦ '70; Ἀπό αὐτή τήν πρακτική, ἀπό αὐτή τή λογική τῶν «κεκτημένων» ἔλκει τήν καταγωγή ἡ πολιτική ἰσορροπιῶν ἀνάμεσα στίς ποικίλες συντεχνιακές, παραταξιακές, κομματικές ὁμάδες, πολιτική πού διαμορφώθηκε στό ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ κατ' ἀρχήν καί, ἐν συνεχείᾳ, στό Κέντρο Κινηματογράφου, πολιτική πού δέν εἶχε τήν παραμικρή σχέση μέ ἀξιοκρατικά κριτήρια ἢ, ἔστω, μέ κριτήρια «ἐμπορικοῦ κινηματογράφου». Ἡ παλιά γνωστή σέ ὄλους μας, λογική «ἄντε καί τούτη

ή ποσότητα, ποιότητα θά φέρει» συνεθλίβη κάτω από τις δυνάεις συντεχνιακές διεκδικήσεις — ιδιαίτερα τελευταία, άφότου οί συντεχνίες έξανάγκασαν τόν Π. Ζάννα νά παραιτηθεῖ.

Σ' αὐτήν τή συντεχνιακή λογική ὀδηγήθηκε, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, καί τό — ἤδη ἁμαρτωλό — Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης καί κατέληξε νά διευθύνεται ἀπό γνωστό ἐργατοπατέρα πού ἀπέχει ἔτη φωτός ἀπό κάθε εἶδους πνευματική καί καλλιτεχνική ἀνησυχία.

Ἐγκλωβισμένη στή λογική τῆς «ποσότητας» ἡ περί ἧς ὁ λόγος δεκαετία ἔχει νά ἐπιδείξει, παρ' ὄλ' αὐτά, ἔργο δίολου εὐκαταφρόνητο — εἰδικά ἂν συγκρίνουμε τά κινηματογραφικά προϊόντα μέ τά σύγχρονα προϊόντα ἄλλων τεχνῶν στή χώρα μας. Ὅχι, δέν ὑπῆρχε ἀνάμεσά μας οὔτε Ἀϊζενστάιν οὔτε Ουέλλεξ οὔτε Φήαρς. Οὔτε Φλωμπέρ διαθέτει ἄλλωστε ἡ Ἑλλάδα οὔτε Ντοστογιέβσκι οὔτε Ντίκενς οὔτε Πιραντέλλο — οὔτε κἀν ἕναν Πιβό. Καί μή μέ κατηγορήσεις γιά λαϊκισμό, αὐτή εἶναι ἡ ἀλήθεια ὅταν μιλάμε γιά «ἐμπορικό» καί «μη ἐμπορικό».

Σ' αὐτή τή δεκαετία λοιπόν ἀνοιξε ἡ βεντάλια τῶν δυνατοτήτων μας καί τῶν ἀδυναμιῶν μας. Ὅμως, γιά πρώτη φορά, μέ τόν ἑλληνικό κινηματογράφο, περάσαμε, σέ τέτοιαν ἔκταση, τά σύνορα. Τά νούμερα τοῦ Κέντρου Κινηματογράφου εἶναι ἐνδεικτικά: τό ποσό ἀπό πωλήσεις στό ἐξωτερικό ξεπερνᾷ κατά πολύ τίς ἐγχώριες εἰσπράξεις. Αὐτό δέν ἔχει προηγουμένως. Ἡ θά πρέπει νά θεωρηθοῦν γεγονότα ἄνευ σημασίας οἱ δεκάδες διακρίσεις ἑλληνικῶν ταινιῶν στά ξένα κινηματογραφικά φεστιβάλ; Τήν ἴδια στιγμή, στό ἐσωτερικό, ἡ ἑλληνική ταινία γίνεται — χάρη σέ ἐνορχηστρωμένες προσπάθειες — ἀντικείμενο πρωτοφανοῦς χλεῦσης. Χλεῦζει ἡ μεγίστη μερίδα τοῦ Τύπου. Οἱ ὑπαρκτές — κανεῖς δέν τό ἀμφισβητεῖ αὐτό — ἀδυναμίες διογκώνονται, οἱ ἀποτυχίες χρησιμεύουν ὡς μέτρο σύγκρισης τῆς σύνολης παραγωγῆς τῆς δεκαετίας. Οἱ ἀλλεπάλληλες ἐπαναλήψεις ταινιῶν τοῦ παλιοῦ ἑλληνικοῦ κινηματογράφου ἀπό τήν τηλεόραση — καί, ταυτοχρόνως, ὁ ἀποκλεισμός τῶν ταινιῶν μας ἀπό τίς κινηματογραφικές αἰθουσες — ἐπιφέρουν κατακόρυφη πτώση τῶν εἰσιτηρίων. Δέν παραβλέπω τίς ἀδυναμίες μας, Ἄγγελε, πολλά ἀπ' ὅσα ἀναφέρεις ἰσχύουν — ἀλλά ἡ κύρια αἰτία δέν εἶναι αὐτά. Ναι, τό κοινό τῶν κινηματογραφικῶν αἰθουσῶν καταδίκασε στά ἀζήτητα τίς ἑλληνικές ταινίες, ἐξέφρασε, ὅπως λές κι ἐσύ, «μία ἀποφασιστική σημασίας κριτική ἀποδοκίμασία» (ἡ φράση μοῦ θυμίζει τόν Β' Ἐξώστη τοῦ Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης, καί καθόλου δέν τόν τιμῶ), τίς ἀπέριψε· πρόκειται γιά ἀδιαμφισβήτητο γεγονός — πού σ' ἕνα μόνο συμπέρασμα ὀδηγεῖ: Χάσαμε,

Ἄγγελε! Ἴσως νά μήν ἔχασες ἐσύ, πού διατηρεῖς ἀκέραιες τίς πεποιθήσεις σου — καί καλά κάνεις —, ἀλλά ἐγώ, ὡς σκηνοθέτης - κινηματογραφιστής (καί ὡς ... ὄλα τ' ἄλλα), ἔχασα, στοὺς «χαμένους» συναριθμῶ ἑαυτόν — εἴτε ποιητές εἶναι αὐτοί, εἴτε κινηματογραφιστές, εἴτε ἁπλῶς ὄσοι ἀποδέχτηκαν τήν πάλη τῶν ἰδεῶν ὡς ὑπέρτατη ἀξία.

Κι οὔτε μπορεῖ νά μᾶς διασώσει ἡ λογική τῶν «λίγων καλῶν», πού

ὥστόσο εἶναι κι αὐτοί κρατοδίαίτοι ὅπως ὄλοι μας. Δέν μοῦ ἀρέσει νά ἐπομίζομαι ρόλο ἄχαρο, δέν μοῦ ἀρέσει νά ὑποδύομαι τόν αἰρόντα τᾶς ἁμαρτίας — προτιμῶ ὁμως νά συνδέω τήν τύχη μου μέ ὄλους ἐμᾶς, πού Ἴσως γνωρίζουμε καλύτερα ἀπό τόν καθένα ποιός εἶναι ποιός καί μπορούμε, ἂν θέλουμε, νά ξεχωρίσουμε τά πρόβατα ἀπό τά ἐρίφια.

Φιλικά

Φῶτος Λαμπρινός

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

Δυστυχῶς, ἀφασία ὑπάρχει

μιά ἀνταπάντηση τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Ἄγαπητέ Φῶτο,

Δέν εἶναι στίς συνθήεις τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ σέ κάθε κείμενο πού τό κατακρίνει ἢ πού ἐκφράζει διαφορετικές ἀπόψεις ἀπό τίς δικές του νά ἀπαντᾷ ἀμέσως, βάζοντας τά πράγματα στή θέση τους. Τίς ἐλάχιστες φορές πού ἔχει ὑπάρξει ἀμεση ἀπάντηση, ὑπαγορεύτηκε ἀπό τήν ἀνάγκη νά συνεχισθεῖ ἡ συζήτηση πού κάποιοι ἐπιστολογράφος ἢ ἀρθρογράφος εἶχε ἀνοίξει: πρόσφατο τέτοιο παράδειγμα ἀνταπαντήσεων μέ τό «σύντροφο» πού ἤθελε νά αυτοκτονήσει καί πού ἔδωσε, νομίζουμε, τή δυνατότητα νά θιγοῦν σωρεῖα προβλημάτων.

Ὅταν ἐγώ, βέβηλος ὡς πρὸς τά κινηματογραφικά πράγματα, ἁπλὸς θεατής δηλαδή, ἔγραφα ἕνα σημείωμα γιά τά εἰσπρακτικά δεδομένα τοῦ ἑλληνικοῦ κινηματογράφου, ἀπό τά ὁποῖα, βέβαια, προκύπτουν ὀρισμένα γενικότερα συμπεράσματα γιά τήν ποιότητά του, σκοπός μου δέν ἦταν ν' ἀνοιξῶ τό θέμα «ἑλληνικός κινηματογράφος». Δέν θά ἴδινα στόν ἑαυτό μου αὐτό τό δικαίωμα καί αὐτή τήν ἀρμοδιότητα. Πολύ συνοπτικά εἶχα γράψει τό ἐξῆς: ὅταν γιά ἕνα ἐμπόρευμα, ὅπως ἡ παραγωγή κινηματογραφικῶν ἔργων, ξοδεύονται τετρακόσια ἑκατομμύρια δρχ. καί εἰσπράττονται

εἴκοσι δύο, ὅταν μιά μαζική κοινωνική πρακτική ὅπως ὁ κινηματογράφος φτάνει στό κατάντημα τῶν εἴκοσι χιλ. εἰσιτηρίων τό χρόνο, τότε κάτι πολύ σοβαρό πρέπει νά συμβαίνει μέ τή δημιουργία καί τοὺς δημιουργοῦς. Καί ἐπιμένω σ' αὐτό μου τό συμπέρασμα πού ἡ μακροσκελής σου ἐπιστολή δέν κατάφερε νά τό διασκεδάσει. Ἐπιμένω, δηλαδή, στήν ἀποψη ὅτι ἂν ὑπῆρχαν καλές ἑλληνικές ταινίες, ὁ κόσμος θά πήγαινε νά τίς δεῖ. Ἐπιμένω ἐπίσης στήν ἀποψη ὅτι οἱ ἐξωτερικοί ὡς πρὸς τή δημιουργία κινηματογραφικῶν ἔργων, ὄντως δυσμενεῖς, παράγοντες — σύστημα διανομῆς, ἀνταγωνισμός τηλεόρασης, βίντεο, σύστημα χρηματοδότησης, νομοθεσία, ὀργάνωση κινηματογραφικῆς παραγωγῆς κ.λπ., κ.λπ. — δέν ἐξηγοῦν τήν ἀφασία τοῦ ἑλληνικοῦ κινηματογράφου. Ἄλλά ἐσύ δέν θεωρεῖς ὅτι ὑπάρχει ἀφασία. Ἀντίθετα πιστεύεις ὅτι, παρά τίς ἐλλείψεις, τά ἐλαττώματα, τίς ἀνεπάρκειες, ὁ ἑλληνικός κινηματογράφος, σέ γενικές γραμμές, εἶναι ἀξιόλογος, ὅτι κάτι φτιάχτηκε τέλος πάντων αὐτά τά δεκαπέντε, εἴκοσι χρόνια, καί δέν μπορεῖ νά ἴσχηται ὁ οἰοσδήποτε νά τό μηδενίσει, ὅταν μάλιστα δέν εἶναι εἰδικός. Φταῖνε, λοιπόν, οἱ ἄλλοι καί πρῶτιστα τό κοινό.

Λοιπόν, αγαπητέ μου Φώτο, τά τελευταία είκοσι χρόνια (ψάξε εσύ νά βρεις τά νούμερα), όσες καλές ταινίες πέρασαν από τίς αίθουσες ό κόσμος τίς είδε, τίς ξανάδε, τίς κουβέντιασε, τίς απόλαυσε. *Είχαν όλες έπιτυχία.* Καί έλληνικές καί ξένες. Βέβαια συχνά ό κόσμος συνωστίζεται στίς αίθουσες γιά νά δει σκουπίδια, καί μπορούμε νά ξέρουμε χονδρικά γιατί. Ποτέ όμως δέν καταδίκασε μιά καλή ταινία. Πάω καί πιό πέρα. Δέν ξέρω κανένα καλό βιβλίο, λογοτεχνικό, έπισημονικό ή ό,τι άλλο πού νά μήν ήταν καί έκδοτική έπιτυχία· καμιά αξιόλογη θεατρική παράσταση πού νά βάλτωσε· κανένα σημαντικό μουσικό έργο πού νά άποσιωπήθηκε· κανέναν αξιόλογο "Έλληνα ζωγράφο πού τά έργα του νά μήν προσέχτηκαν. Ξέρουμε επίσης όλοι ότι πολλά άσημαντα βιβλία έγιναν μπέστ σέλλερ, τό ίδιο καί θεατρικές παραστάσεις, φαινόμενα Λέ Πά κ.λπ. έγιναν τεράστιες εϊσπρακτικές έπιτυχίες. Μήν μπερδεύεις όμως τά πράγματα. Έδώ έχουμε δύο διαφορετικά κοινωνικά φαινόμενα: νά θριαμβεύουν άσημαντότητες καί μόδες του συρμού αλλά, ταυτόχρονα, νά έπιβραβεύονται όλες οί αξιόλογες προσπάθειες σέ όλους τούς τομείς τής τέχνης, τής έπιστήμης καί τής δημιουργίας. "Αν θέλαμε νά ψάξουμε λίγο θά διαπιστώναμε ότι τά δύο αυτά κοινωνικά φαινόμενα, αντιφατικά μεταξύ τους, αντιστοιχούν σέ διαφορετικά είδη παιδείας, σέ διαφορετικές ευαισθησίες καί μορφωτικές προϋποθέσεις. Μέ τό νά άγνοείς τήν ύπαρξη του καλλιεργημένου κοινού — πού ύπάρχει σέ όλους τούς τομείς — φτιάχνεις άπλως ένα θαυμάσιο άλλοθι πού θέλει νά καλύψει τίς άνεπάρκειες τής δημιουργίας.

"Αλλά αυτό είναι τό λιγότερο· όλοι έχουν δικαίωμα στή δικαιολογία. "Αν όμως π.χ. ένας λογοτέχνης πιστεύει ότι δέν ύπάρχει κοινό πού μπορεί νά τον διαβάσει, άν ένας έπιστήμονας νομίζει ότι ελάχιστα μπορούν νά κατανοήσουν τό έργο του, άν ένας ήθοποιός είναι σίγουρος ότι ό κόσμος άρέσκεται μόνο στον Καραγκιόζη καί τή Βουγιουκλάκη, άν ένας ζωγράφος είναι πεισμένος ότι οί «ρεπροντουξιόν» νεκρά φύση κι όχι τά δημιουργήματά του, τότε, ή δικαιολογημένη προσφυγή στην δικαιολογία του άκαλλιέρητου κοινού είναι ταυτόχρονα συνειδητή άποκοπή από τίς πηγές τής δημιουργίας, τήν έπικοινωνία δηλαδή μέ τούς άλλους. Αυτή ή ύπεροψία του δήθεν αντιλαϊκισμού πού καταγράφει τούς πάντες καί τά πάντα στό κατάστιχο του λαϊκισμού γιά νά αισθάνεται άνωτερότητα έμπρός στους άπαιδευτους κι άπελεκητους είναι βέβαια μιά θερμή συνηγορία ύπέρ του λαϊκισμού, δίδυμη άδερφή του.

Γιατί πώς νά τό κάνουμε. "Αν θές νά διηγηθείς κινηματογραφικά μιά ιστορία, π.χ. ό Κώστας άνοίγει τήν πόρτα, πλάνη σέ ένα δωμάτιο, ή Νινέττα τον κοιτάζει, léνε καλσπέρα κι αυτά τά τρία πραγματάκια γράφονται στην όθόνη μέ άνορθογραφίες καί άσυνταξίες, άν ή νοχήλεια τής αφήγησης πού δέν έχει τίποτε νά αφήγηθει περνά ως πεμπτούσια του «νοήματος», τότε ό κόσμος, κι αυτός πού άρέσκεται στον Μπάτμαν καί αυτός πού καταλαβαίνει από Μπέργκμαν *πάνε σπίτι τους.* "Ο έλληνικός κινηματογράφος έστειλε τον κόσμο σπίτι του. "Από κει καί πέρα τό βίντεο, ή τηλεόραση κι ό Γκάλης του κλειδώσαν τήν πόρτα γιά νά μήν ξαναβγει από κει.

Θά πάρω ένα άντίθετο παράδειγμα: τον «Κύκλο των χαμένων ποιητών» καί θά πω ταυτόχρονα τήν άποψή μου: Δέν θά ήθελα δασκάλους σάν τον δάσκαλο του φίλου ούτε νά διδάσκειται ή λογοτεχνία όπως τό θέλει ό σκηνοθέτης ούτε τά παιδιά νά παίζουν ποδόσφαιρο μέ τό δασκαλό τους. Δέν θά 'θελα δηλαδή τό σχολείο νά αντιμετώπιζεται μέ τούς όρους μιάς επικίνδυνης φαντασίωσης. "Η κόρη μου όμως είδε τό φίλμ πέντε φορές καί μαζί τής διακόσιες χιλιάδες πιτσιρίκια. Αυτό σημαίνει ότι τό φίλμ μπόρεσε νά μιλήσει κινηματογραφικά γιά τά αιώνια προβλήματα πού άπασχολούν τά πιτσιρίκια όλου του κόσμου, από πάντα. Κάτι είχε νά πει, παρόλο πού εγώ δέ συμφωνώ. "Αν έρθω τώρα στον ελληνικό κινηματογράφο δέν μπορώ νά βρω περισσότερα από τέσσερα πέντε φίλμ πού νά μίλησαν μέ πειστικότητα γιά τό θέμα πού διάλεξαν νά μιλήσουν. Δέν θά αναφέρω κανένα παράδειγμα. "Απλως σημειώνω ότι τό δικό μου συμπέρασμα είναι συμπέρασμα καί του κοινού πού δέν πατάει πιά τό πόδι του στις έλληνικές ταινίες γιατί δέν τό άφορούν.

Σταματάω εδώ Τά υπόλοιπα περί τσάμικου, ΚΚΕ έσωτερικού, όρθοδοξίας, δογματισμού, κομματικών θέ-

σεων γιά τον κινηματογράφο, συντεχνιών, τήν *Έπιθεώρηση Τέχνης* καί τούς τότε κομματικούς καθοδηγητές, Στράντζαλη καί φουστανέλας τά αφήνω σέ όσους τούς ενδιαφέρει νά léνε έξυπνάδες. Ξέρω ότι δέν είσαι άπ' αυτούς, σέ πονάει τό πράγμα. Δέν άρκει όμως ό πόνος καί ή έγνοια.

Μιά άναγκαία όμως συμπλήρωση. "Επειδή κάπου ύπαινίσσαι τον *Πολίτη* μέ εκείνη τή φράση ότι στό σπίτι του κρεμασμένου δέν μιλάνε γιά σκοινί, καί επειδή τό ζήτημα έχει νά κάνει γιά τά δύο διαφορετικά κοινωνικά φαινόμενα, τίς δύο αντιτιθέμενες πολιτιστικές ευαισθησίες γιά τίς όποιες μιλούσα πιό πάνω, θεωρώ, ίσως μέ έπαρση, ότι ό *Πολίτης* εδώ καί δεκαπέντε χρόνια εντάσσεται σ' αυτήν τήν «άλλη» πολιτιστική καί πολιτική ευαισθησία. Βέβαια μέ τά 3000 φύλλα πού πουλάει δέ λέω ότι κάνει θραύση ούτε ότι άλλαξε τήν πορεία των πραγμάτων ούτε ότι ή ύπαρξή του έμπόδισε τό χάλι πού έχει τό ρωμείο. "Αλλά άν δέν ύπήρχαν αυτοί οί 3000 άγοραστές του περιοδικού — παλιότερα ήταν περισσότεροι — σέ διαβεβαιώ ότι θά εκλείνα τό περιοδικό άβριο τό πρωί. Δέν τούς έφτιαξε ό *Πολίτης* αυτούς τούς ανθρώπους. Είναι προϊόντα μιάς πολυσύνθετης καί μακράς ιστορίας πού κανείς δέν μπορεί νά ιδιοποιηθεί, αλλά καί πού ή ύπαρξή τους είναι σπουδαία ύπόθεση. Στή Γαλλία, γιά παράδειγμα, δέν ύπάρχουν πιά 3000 άνθρωποι γιά νά κρατήσουν παρόμοια έντυπα, ούτε στην ύπερδύναμη Γερμανία, ούτε στην "Αγγλία...

"Όσο ύπάρχουν άνθρωποι, Φώτο. Καί ειδικά γιά τον κινηματογράφο ύπάρχουν πολύ περισσότεροι άπ' όσους ό νέος ελληνικός κινηματογράφος μαζεύει στίς αίθουσες προβολής. "Η καταμέτρησή τους δέν γίνεται μέ στατιστικές. Τά δημιουργήματα θά τούς μετρήσουν. Δυστυχώς γιά τήν όρα άπλως περιμένουμε.

"Αγγελος Έλεφάντης